

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Юридичні науки

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 2 (65), 2023

Видавничий дім
“Гельветика”
2023

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервєцький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга С. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 13.09.2023 (протокол № 8)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24777-14717Р,
видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2023. Вип. 2 (65). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. 68 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Алла АВСІЄВИЧ, Наталія ЛОГІНОВА, Максим ЛЕВИЦЬКИЙ ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ	5
Владислав АНДРЕЙЦЕВ ПРЕВЕНТИВНА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФОРМІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ ШЛЯХОМ ОБМЕЖЕННЯ, АБО ЗУПИНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ОБ'ЄКТАМИ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ.....	14
Галина КРИШТАЛЬ, Ірина БРЮХОВЕЦЬКА АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: МЕДІАЦІЯ.....	25
Лідія МАРУСЯК, Lydia MARUSYAK СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	30
Ольга ОХМАН, Тетяна ДЕРЕВ'ЯНКО, Наталія ЛОГІНОВА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	35
Вадим ТАТАРІНОВ, Анна ТАТАРІНОВА, Олег КРИВЕЦЬ, Вікторія СЯБРЕНКО, Анастасія ТАТАРІНОВА ЮВЕНАЛЬНА ПРОКУРАТУРА: ІСТОРИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ.....	41
Іван ФЛИС ЕКОНОМІЧНА ДИКТАТУРА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ – ПЕРЕСТОРОГИ ТА РИЗИКИ.....	48
Вікторія ЯВОРСЬКА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЕКОЦИДІ.....	56
Володимир ЗАРОСИЛО, Анатолій ПОДОЛЯКА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ІЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ.....	63

CONTENTS

Alla AVSIEVYCH, Natalia LOGINOVA, Maksym LEVYTSKY CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF TEACHING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE EVASION OF MILITARY SERVICE.....	5
Vladyslav ANDREITSEV PREVENTIVE ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY IN THE FORM OF USE OF ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC SANCTIONS THROUGH LIMITATION OR SUSPENSION AND TERMINATION OF ACTIVITY, RELATED WITH EXTREMELY DANGEROUS OBJECTS.....	14
Halyna KRYSH TAL, Iryna BRIUKHOVETSKA ALTERNATIVE MEANS OF LEGAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: MEDIATION.....	25
Lydia MARUSYAK SYSTEMATIC INTERPRETATION OF NORMS OF CIVIL LAW.....	30
Olga OHMAN, Tetiana DEREVYANKO, Natalia LOGINOVA CRIMINOLOGY ASPECTS OF GENDER-BASED CRIMES IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS.....	35
Vadym TATARINOV, Anna TATARINOVA, Oleg KRYVETS, Viktoriya SYABRENKO, Anastasia TATARINOVA JUVENILE PROSECUTOR'S OFFICE: HISTORICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ACTIVITIES.....	41
Ivan FLYS ECONOMIC DICTATORSHIP IN POST-WAR RECOVERY – WARNINGS AND RISKS.....	48
Victoria YAVORSKA DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SAFETY IN ECOCIDE.....	56
Volodymyr ZAROSYLO, Anatolii PODOLIAKA ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ.....	63

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.1>

Алла АВСІЄВИЧ

доктор філософії в галузі права, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Хмельницький інститут імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», проспект Миру, 101А, м. Хмельницький, Україна, 29015

ORCID: 0000-0002-8192-8569

Наталія ЛОГІНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вулиця Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659

Максим ЛЕВИЦЬКИЙ

доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вулиця Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0002-3667-7625

Alla AVSIEVYCH

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law and Law Enforcement, Khmelnytskyi Institute named after His Beatitude Volodymyr, Metropolitan of Kyiv and All Ukraine PJSC "Interregional Academy of Personnel Management University", 101A Myru Avenue, Khmelnytskyi, Ukraine, 29015

ORCID: 0000-0002-8192-8569

Natalia LOGINOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedural Activity of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, 46 Shevchenka Street, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659

Maksym LEVYTSKY

PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Theory of Law and Criminal Procedural Activity of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, 46 Shevchenka Street, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0002-3667-7625

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF TEACHING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE EVASION OF MILITARY SERVICE

У статті проаналізовані способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Ознаки способу вчинення кримінального правопорушення посідають особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Це пояснюється, по-перше, тим, що спосіб кримінального правопорушення певним чином детермінований і дозволяє виявити взаємозв'язки елементів криміналістичної характеристики, та, по-друге, його ознаки дуже важливі для відшукування слідів кримінального правопорушення й самого правопорушника.

Проаналізовано виявлення загальних та особливих ознак способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, та здійснення їх класифікації.

Визначено способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, передусім, які диференціюються (за суб'єктами та відповідно родовими об'єктами) на способи ухилення від призову та мобілізації та способи вчинення військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням.

Зроблено висновок що типовими способами вчинення військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від служби, є: по-перше, активні – самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби (із попередньою крадіжкою необхідних засобів, налагодженням зв'язку із родичами, знайомими, вивченням маршруту та умов пересування; вільний прохід через КПП, подолання огорожі через заздалегідь підготовлений лаз або пролом, сховавшись у транспортному засобі, який на законних підставах залишає межі військової частини або місця служби; у випадку дезертирства – маскування свого становища військовослужбовця придбанням підроблених документів або цивільного одягу, нелегальне проживання під чужим прізвиськом тощо); нез'явлення вчасно без поважних причин на службу (виготовлення фіктивних документів для виправдання самовільної відсутності, внесення фіктивної інформації в облікову документацію військової частини, закладів охорони здоров'я); симуляція хвороби (соматична чи психічна); самокалічення (умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканини тіла, порушення функції якогось органу, викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби); підробка документів (з метою отримання звільнення від несення обов'язків); інший обман (зокрема, під приводом нібито релігійних переконань), а також, по-друге, пасивний – відмова від несення військової служби.

Способами ухилення від призову та мобілізації є: пасивні – неявка за повісткою до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби (призовник або веде звичайний спосіб життя, або ховається за місцем проживання, в невідомих місцях, виїжджає за кордон); активні – симуляція хвороби або самокалічення (приписування чи створення собі певного захворювання, що дає підстави для непроходження військової служби); введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби; надання неправомірної вигоди (посадовим особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надати відстрочку від нього, визнати непридатним до проходження військової служби); підроблення документів.

Ключові слова: військова служба, військовослужбовець, підробка документів, кримінальне правопорушення, ухилення від військової служби, кримінальне провадження, відмова від несення військової служби, військова частина.

The article analyzes the ways of committing criminal offenses related to evasion of military service.

Signs of the method of committing a criminal offense occupy a special, dominant place in the system of forensic characteristics. This is explained, firstly, by the fact that the method of the crime is determined in a certain way and allows to reveal the relationships of the elements of the forensic characteristics, and, secondly, its signs are very important for finding traces of the crime and the criminal himself.

The identification of general and special features of the ways of committing criminal offenses related to evasion of military service and their classification were analyzed.

The methods of committing criminal offenses related to evasion of military service are determined, primarily, which are differentiated (by subjects and, respectively, generic objects) into methods of evading conscription and mobilization and methods of committing military criminal offenses related to evasion. It was concluded that the typical methods of committing military crimes related to evasion of service are: first, active – voluntary leaving by a serviceman of the territory of a military unit or place of service (with prior theft of necessary means, establishment of contact with relatives, acquaintances, studying the route and conditions of movement; free passage through the checkpoint, overcoming the fence through a loophole or breach prepared in advance, hiding in a vehicle that legally leaves the borders of a military unit or place of service; in the case of desertion, disguising one's position as a serviceman by purchasing forged documents or a civilian clothes, illegal residence under someone else's name, etc.); failure to report for duty on time without valid reasons (production of fictitious documents to justify voluntary absence, entering fictitious information in the accounting documentation of a military unit, health care institutions); simulation of illness (somatic or mental); self-mutilation (deliberate artificial damage to any organ or tissue of the body, impairment of the function of an organ, causing a certain disease or aggravation of an existing disease); falsification of documents (in order to obtain exemption from duties); another deception (in particular, under the pretext of alleged religious beliefs), and, secondly, passive – refusal to perform military service. The methods of evasion of conscription and mobilization are: passive – non-appearance upon summons to the territorial recruitment and social support centers for sending to the place of service or to the place of alternative (non-military) service (the conscript either leads an ordinary life, or hides at the place of residence, in unknown places, goes abroad); active – simulation of illness or self-mutilation (attributing or creating a certain illness to oneself, which gives reasons for not completing military service); misrepresentation regarding religion, which provides grounds for alternative (non-military) service; providing illegal benefits (to officials capable of influencing an illegal release from the draft, granting a deferment from it, declaring them unfit for military service); forgery of documents.

Key words: military service, military serviceman, falsification of documents, crime, evasion of military service, criminal proceedings, refusal to perform military service, military unit.

Вступ. Відповідно до положень Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності нашої держави є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. Тому військова безпека є однією з основоположних умов реалізації права народу на самовизначення, збереження держави та забезпечення її сталого розвитку

на основі цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки та процвітання громадян усіх національностей.

Способи ухилення від проходження військової служби розроблювалися у дослідженнях А. Л. Багратяна, В. В. Давиденка, М. Д. Дриги, С. І. Дячука, К. В. Іонової, М. І. Карпенка, В. І. Касинюка, В. І. Крав-

ченка, М. І. Мельника, М. І. Панова, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова, В. М. Чулахова, Ю. В. Тищенко.

Особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики посідають ознаки способу вчинення кримінального правопорушення.

Мета статті – виявити загальні та особливі ознаки способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, та здійснити їх кваліфікацію. При цьому, з точки зору останнього, способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, насамперед диференціюються (за суб'єктами та, відповідно, родовими об'єктами) на способи ухилення від призову та мобілізації. та способи вчинення військово-кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням.

Способи ухилення від військової служби поділяються на дві основні групи – активні та пасивні. Перша група передбачає докладання особою правопорушника будь-яких зусиль для досягнення протиправного результату [6, с. 56–66]. Є. В. Іонова відносить до цієї групи чотири підгрупи.

По-перше, це симуляція хвороби або самокалічення. При застосуванні такого способу вчинення кримінального правопорушення призовник приписує собі певне захворювання, що є підставою для непроходження військової служби. «При цьому це захворювання може бути повністю відсутнім у симулянта або мати легку форму, при якій можна виконувати військовий обов'язок. Різновидом зазначеного способу вчинення злочину є самокалічення» [6, с. 56].

По-друге, введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби. Підготовка до введення в оману щодо релігії полягає у: вивченні призовником спеціальної літератури, консультації з представниками релігійних течій, товариств, пошуку ознак і предметів належності до відповідних груп. Приховування кримінального правопорушення включає дії зі знищення або позбавлення від зазначених речей і матеріалів.

Третій спосіб полягає у наданні неправомірної вигоди особам, які можуть вплинути на незаконне звільнення від призову, надання відстрочки визнання їх непридатними до військової служби. У цих випадках давати неправомірну вигоду можуть самі особи, їхні батьки та близькі, які зацікавлені в майбутній долі призовника. Часто таку неправомірну вигоду отримують працівники військових комісаріатів, члени призовних комісій, лікарні, праців-

ники органів досудового розслідування, суди та відділи державної реєстрації актів цивільного стану [6, с. 61].

Четвертий спосіб полягає в підготовці документів особи, яка ухиляється від призову, бажання отримати відстрочку або визнання такої особи непридатною до військової служби. Цей процес включає матеріальну фальсифікацію, тобто підробку або виготовлення документа, який сприяє звільненню від військової служби.

В окрему групу Є. В. Іонова виділила пасивний спосіб ухилення від військової служби, який здійснюється шляхом неявки за повісткою до територіального центру комплектування та соціальної підтримки для направлення за місцем служби або до місця альтернативної (невійськової) служби. При цьому призовник або веде звичайний спосіб життя, або переходиться за місцем проживання, в невідомих місцях від працівників територіального центру комплектування та соціальної підтримки. При застосуванні цього способу ухилення призовник не реагує належним чином на отримані повістки. Як правило, він ховається вдома або у знайомих (близьких) людей. Дуже часто не виходить на вулицю, не відкриває двері на дзвінки. У цьому випадку саме близькі (знайомі) особи надають притулок, забезпечують їжею та доглядом особи, яка ухиляється від військової служби [6, с. 61].

Неявка за повісткою до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі ТЦК) для направлення за місцем служби як спосіб вчинення кримінального правопорушення становить близько 80% від загальної кількості способів ухилення від військової служби [6, с. 63]. Так, «Тлумацький районний суд Івано-Франківської області виніс вирок щодо громадян, які ухилялися від призову на строкову військову службу під час мобілізації на особливий період. Суд кваліфікував дії обвинуваченого за статтею 336 Кримінального кодексу України. Особи підтвердили, що проходили військово-лікарську комісію та отримували повістки про відправлення до лав Збройних Сил України, але до районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки без поважних причин не прибули. Суд визнав їх винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статтею 336 Кримінального кодексу України».

У разі ухилення від проходження альтернативної (невійськової) служби призовник не з'являється за місцем останньої служби. Неявка до місця проходження альтернативної (невійськової) служби як спосіб вчинення

кримінального правопорушення становить приблизно 2% від загальної кількості способів ухилення від військової служби [6, с. 64].

Підготовка неявки за викликом до ТЦК для направлення за місцем служби або неявки за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби відбувається шляхом розшуку співників і місць укриття у працівників ТЦК. Приховування кримінального правопорушення здійснюється шляхом маскуванню неявки як неявки з поважних причин.

Основними (законодавчо визначеними) способами вчинення військово-кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407, 408 КК, є самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби (строкової служби – за ч. 1, інших категорій військовослужбовців – за ч. 2 ст. 407 КК), а також нез'явлення вчасно без поважних причин на чергування у разі звільнення з частини, призначення або переведення, неявки з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Водночас строки такої неявки мають істотне юридичне значення: згідно з «ч. 1 ст. 407 – тривалістю понад три доби, але не більше місяця, а згідно з частиною 2 зазначеної статті – понад десять діб, але не більше місяця, а то й менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року» [12]. «Самовільне залишення військової частини або місця військової служби з метою ухилення від проходження військової служби, а також неявка на військову службу з цією ж метою у разі призначення, переведення, із відрядження, відпустки, лікувального закладу кваліфікується як дезертирство, відповідальність за яке передбачена ст. 408 КК» [7, с. 91].

Відповідно до ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України «військовозобов'язані мають право вільно пересуватися територією військової частини у вільний від занять і роботи час, а під час звільнення – в межах гарнізону. Вибуття офіцерів, старшин (мічманів), військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (крім випадків вибуття у відпустку чи відрядження) забороняється. Військовослужбовці строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти в дні та години, визначені командиром військової частини та в установленому ним порядку. Звільненій особі видається повідомлення про звільнення за підписом начальника роти з відбитком печатки військової частини. У ньому встановлюється

термін перебування військовослужбовця поза межами військової частини. Довідка про звільнення діє лише в межах гарнізону, в якому дислокується конкретна військова частина. Крім командира роти, право звільнення мають також йому рівні та вищі начальники та начальники» [20].

Територією військової частини під час дислокації військ на полігонах (таборах) є межі полігону (табору), за які особовому складу виходити заборонено, вони оголошуються наказом командира військової частини в відповідно до ст. 366 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [14]. Відповідно до ст. ст. 179–186 Статуту та п. 14 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13], за письмовим розпорядженням Міністра оборони України, його заступників та командувачів військ оперативних командувачів військової частини можуть розміщуватися в населених пунктах в адмін. або інші будівлі (приміщення), придатні для житла на умовах, визначених законодавством. У такому разі територією військової частини вважається межа дислокації, визначена наказом командира військової частини, відповідно до ст. 181 зазначеного Статуту [14, с. 41].

Самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби здійснюється без дозволу начальника, як правило, шляхом вільного проходу через блокпост, подолання огорожі через задалегідь підготовлену бійницю чи пролом, ховаючись в транспортному засобі, який на законних підставах виїжджає за межі військової частини або місця служби. При цьому військові частини або місця служби – це частини, групи, заклади, установи, з'єднання, в яких відповідно до службових обов'язків або наказів чи розпоряджень командування військовослужбовець повинен нести службу. Місцем їх розташування є територія казарми, табору, похідного чи бойового розміщення підрозділу, до списків якого занесений військовослужбовець [14, с. 127].

З наведеного вбачається, що дезертирство має низку подібних об'єктивних ознак із самовільним залишенням військової частини чи місця служби. Відмінність полягає в змісті суб'єктивної сторони, оскільки дезертирство вчиняється з метою повного ухилення від військової служби. Здійснюючи дезертирство, військовослужбовець незаконно припиняє військову службу, намагається повністю виключити себе зі сфери військово-службових відносин. Дезертирство вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту, коли суб'єкт залишив розташу-

вання військової частини чи місце служби або не з'явився у військову частину в установленний строк з метою ухилення від військової служби. За наявності такої мети фактична тривалість відлучки військовослужбовця за власним бажанням не має значення. Дезертирство є продовжуваним злочином. Воно триває до тих пір, поки не буде припинено або внаслідок дій самого правопорушника, або настання подій, що перешкоджають його подальшому вчиненню. Добровільна відмова від дезертирства можлива лише до моменту залишення військової частини чи місця служби або до закінчення строку звітування у військовій частині. Якщо військовослужбовець уже залишив військову частину «з метою ухилення від військової служби, але потім через певний час, незалежно від його тривалості, повернувся до військової частини або з'явився до органів влади, дії винного будуть складати повне дезертирство» [7, с. 94–95].

З суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинене лише з прямим умислом: винна особа усвідомлює, що незаконно залишає військову частину або місце служби або не з'являється у військову частину чи місце несення служби у встановлений строк і, таким чином, має намір ухилитися від військової служби. Обов'язковою ознакою дезертирства є мета – ухилення від військової служби. Це суттєва ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця несення служби, оскільки, вчиняючи дезертирство, військовослужбовець має намір повністю уникнути військової служби. Об'єктивними фактами, що підтверджують наявність у винної особи такого наміру, можуть бути: «придбання правопорушником підроблених документів чи цивільного одягу для маскування свого становища військовослужбовця, перебування на нелегальному становищі, під чужим ім'ям тощо» [7, с. 95].

Практика показує, що дезертирство може бути вчинене одночасно з кримінальним правопорушенням.

Необхідно наголосити на тій обставині, що хоча вчені, що присвячували свої роботи військовим кримінальним правопорушенням, «кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби), не відносять до військових, пов'язаних з ухиленням, пов'язуючи останню ознаку лише зі злочином, передбаченим ст. 408 (дезертирство), з точки зору інтересів криміналістичного дослідження, виходячи із загальності способів їх учинення та визнаючи, що під час самовільного залишення військової час-

тини або місця служби винна особа, хоча і не на завжди, а лише на певний час, однак все ж таки намагається виключити себе зі сфери військово-службових відносин, останнє із зазначених кримінальних правопорушень необхідно також відносити до сфери військових, пов'язаних з ухиленням». До аналогічного висновку, зокрема, дійшов і В. В. Давиденко [4, с. 52–53].

Нами визначено структурні складові типового механізму підготовки вчинення кримінального правопорушення і переховування військовослужбовця поза межами військової частини. До таких складових, зокрема, належать:

– злочинний намір виникає або спонтанно, під впливом обставин, що склалися на службі, особистих емоцій, їх сприйняття, або перед чи в період свят, переважно в теплу пору року;

– вибір зручного часу для вчинення діяння, «способу перетинання огорожі, планування маршруту; крадіжка грошей, цивільного вбрання, особистих речей військовослужбовців, харчів, купівля квитків, переодягання у цивільне вбрання; переважно таємне залишення частини та переховування у родичів, друзів, знайомих здебільшого в Україні або за її межами; виготовлення фіктивних документів для виправдання самовільної відсутності, внесення фіктивної інформації в облікову документацію військової частини, закладів охорони здоров'я тощо. Військовослужбовці за контрактом, офіцери, сержанти перестають виходити на службу, самовільно залишають місце служби. В подальшому переховуються у родичів, знайомих, в іншій місцевості, влаштовуються на роботу» [4, с. 53–54].

Щодо такого способу самовільного залишення військової частини чи місця служби або дезертирства військовослужбовця як нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, то він полягає в тому, що військовослужбовець перебуває поза частиною понад визначений йому строк і тому несвоєчасно, із запізненням, прибуває (або взагалі у разі дезертирства не прибуває) до місця служби.

На практиці наявні випадки, коли військовослужбовець виконує певне завдання поза розташуванням військової частини (наприклад, посильний направляється за місцем проживання офіцера, щоб повідомити його про необхідність з'явитися в частину), «не повертається вчасно без поважних причин на службу та ухиляється від неї понад три доби, але не більше місяця» [3, с. 42].

Поважними причинами вважаються об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю «вчасно, тобто у строки, визначені в посвідченні про відрядження, з'явитися в частину: розпорядження старших начальників про продовження строку відрядження, хвороба, що позбавила його можливості своєчасно повернутися з відрядження, перешкода стихійного характеру» [13; 14]. Крім зазначених вище, «поважними причинами нез'явлення вчасно на службу називають смерть або тяжку хворобу членів сім'ї військовослужбовця, затримання його правоохоронними органами у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза межами військової частини або місця служби, непередбачена зупинка руху транспорту тощо» [15, с. 128].

Окремо науковці виділяють такі способи ухилення військовослужбовців від служби, коли вони хоч і залишаються на місці служби, але за допомогою обману фактично певний час не виконують своїх обов'язків. Такими типовими способами, прямо передбаченими диспозицією ч. 1 ст. 409 КК має місце самоушкодження (самокалічення), симуляція хвороби, підробка документів або інший обман [3, с. 42].

Самокалічення як типовий спосіб ухилення від виконання обов'язків військової служби полягає в умисному заподіянні шкоди здоров'ю шляхом ушкодження органів і тканин організму. З об'єктивної сторони дане кримінальне правопорушення полягає в тому, що особа, заподіявши певні ушкодження своєму здоров'ю з метою ухилення від військової служби, стає повністю або тимчасово непридатною до військової служби або окремих її видів, що змушує командира (начальника) звільнити її від виконання військових обов'язків (направити на лікування в госпіталь тощо) або самовільно припинити виконання таких обов'язків після поранення [8, с. 58-59]. Ці дії мають на меті відправити на лікування і тим самим тривалий час ухилитися від виконання службових обов'язків (наприклад, при незаконному отриманні відпустки з виїздом додому) або виконувати лише окремі обов'язки військової служби (несення гауптвахти, роботи по господарству, участь на військових навчаннях, виїзді у відрядження тощо) [3, с. 42].

Конкретними способами заподіяння шкоди здоров'ю можуть бути: умисне штучне пошкодження будь-якого органу або тканини тіла (наприклад, ніг або рук), порушення функції органу (наприклад, розлад органів травлення, серцевої діяльності), спричинення певного

захворювання або загострення наявного захворювання [8, с. 59].

Виконавцем зазначеного кримінального правопорушення може бути лише військовослужбовець, який ухиляється від виконання обов'язків військової служби, незалежно від того, чи завдано його здоров'ю шкоди ним самим чи іншою особою (військовослужбовцем чи особою, яка не військовослужбовцем) на його прохання. Така особа може виступати організатором вчинення даного кримінального правопорушення, підбурювачем або пособником. У цих випадках його злочинні дії слід кваліфікувати як співучасть в ухиленні від військової служби шляхом самокалічення та злочин проти особи [8, с. 59].

Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець для звільнення від виконання обов'язків військової служби або імітує хворобу, приписуючи собі хворобливі явища, фізичні або психічні недоліки, які нібито заважають йому виконувати обов'язки військової служби, або але насправді від них не страждає, або перебільшує з тією ж метою хворобу, яку він має (загострення) [8, с. 59]. При цьому симулюються як соматичні, так і психічні захворювання [3, с. 43].

Підробка документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець для звільнення від військової служби подає командиру (начальнику) документ, виготовлений або підроблений ним самим чи іншою особою. Це може виражатися, наприклад, у поданні фіктивної телеграми про смерть або тяжку хворобу батьків для отримання відпустки, підробленого свідоцтва про народження для дострокового звільнення з військової служби тощо. Підробка полягає у невідповідності подій та обставин, зазначених у документі, посилаючись на який військовослужбовець просить про тимчасове або постійне звільнення його від виконання обов'язків військової служби [3, с. 43; 8, с. 59–62].

У свою чергу, інший обман як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець заздалегідь повідомляє командиру (начальнику) неправдиву інформацію про події чи обставини з метою звільнення від військової служби або навмисне замовчує з тією ж метою інформацію про це. Обставини, про які він зобов'язаний був зобов'язаний повідомити. Наприклад, «якщо військовослужбовець строкової служби, знаючи, що в документах військової частини помилково вказано наявність у нього вищої освіти, навмисно приховує цю помилку, просить про дострокове звільнення з військової служби і таким чином домагається звільнення, його дії слід

розцінювати як ухилення від виконання обов'язків. від військової служби через інший обман. Заздалегідь неправдиві дані можуть стосуватися сімейних та інших обставин, які за правдивості були б підставою для звільнення командиром (начальником) свого підлеглого з військової служби» [8, с. 60].

Зазвичай неправдиві відомості стосуються різних юридичних, сімейних та особистих обставин, які, якби вони були правдивими, були б юридичною підставою для звільнення. Наприклад, «військовослужбовець замість нього направляє на медичний огляд іншого, дійсно хворого товариша» [3, с. 43].

Відмова від військової служби включає випадки ухилення від виконання цих обов'язків під приводом нібито релігійних переконань. Відповідно до частини 2 ст. 409 Кримінального кодексу, «необхідно кваліфікувати, наприклад, випадки відмови з релігійних мотивів від складання Військової присяги, якщо така відмова пов'язана з фактичним ухиленням від проходження обов'язків військової служби або невиконання частини чи окремих обов'язків військової служби (наприклад, від виконання обов'язків внутрішньої, вартової чи прикордонної служби, участі у бойових діях зі зброєю в руках, виконання певних робіт тощо). За відсутності такої умови відмова від Військової присяги не є злочин, що розглядається» [8, с. 61].

Типовими способами вчинення даного виду кримінального правопорушення є ухилення від проходження обов'язків військової служби шляхом підкупу військової посадової особи та відмови від виконання обов'язків військової служби. Відмова може передбачати як відкриту заяву про небажання проходити військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків, так і явне фактичне припинення виконання обов'язків військової служби без відповідної заяви (військовослужбовець демонстративно не виконує обов'язки). своїх обов'язків, ігно-

рує вимоги командира щодо несення служби) [12, с. 68].

Висновки. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, за родовими об'єктами поділяються на дві великі групи: по-перше, способи ухилення від призову та мобілізації та, по-друге, способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби. В обох цих групах спільним для способів вчинення є ознака ухилення та поділ їх на активні, які передбачають застосування винними будь-яких зусиль для досягнення злочинного результату, і пасивні.

Способами ухилення від призову та мобілізації є: пасивний – неявка за викликом до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для направлення за місцем служби або до місця альтернативної (невійськової) служби (призовник або очолює звичайного життя, або переховується за місцем проживання, у невідомих місцях, виїжджає за кордон); активна – симуляція хвороби чи самокалічення (приписування чи створення собі певної хвороби, що є підставою для непроходження військової служби); неправдиві відомості щодо віросповідання, що є підставою для проходження альтернативної (невійськової) служби; надання неправомірної вигоди (посадовим особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надання відстрочки від нього, визнання їх непридатними до військової служби); підробка документів.

З точки зору інтересів слідства, виходячи із загальності способів покарання, а також визнаючи, що під час самовільного залишення військової частини або місця служби винна особа хоча і не назавжди, але лише на певний час, все ж намагається виключитися зі сфери військово-службових відносин, вказаний злочин, як і дезертирство, необхідно віднести до групи військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби.

Література:

1. Давиденко В. Типові способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від військової служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 1. С. 40–44.
2. Давиденко В. В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.
3. Карпенко М. І. Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство: методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2011. № 13. С. 90–111.
4. Карпенко М. І. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом: окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 409 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 12. С. 58–77.
5. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

6. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 555 с.
7. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / [В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : ХМЦНП, 2011. 178 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Панов М. І., Косинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.
10. Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: затверджені указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. 30 листопада. Ст. 2039.
11. Положенням про корабельну службу у Військово-морських силах Збройних сил України : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03>
12. Про затвердження переліку поважних причин неприбуття чи несвоечасного прибуття військовозобов'язаного до військового комісаріату для призову на збори: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2010 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2010-%D0%BF#Text>
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>
14. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 156 с.

References:

1. Davydenko V. (2011). Typovi sposoby vchynennya zlochniv, pov'yazanykh z ukhlyenniam viys'kovosluzhbovtiv vid viys'kovoyi sluzhby. [Typical ways of committing crimes related to servicemen's evasion of military service] *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*. № 1. [in Ukrainian]
2. Davydenko V. V. (2015) Metodyka rozsliduvannya samovil'noho zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby [Methods of investigation of voluntary abandonment of a military unit or place of service] : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Karpenko M. I. (2011). Samovil'ne zalyshennya viys'kovoyi chastyny abo mistysya sluzhby, dezertyrstvo: metodyka rozsliduvannya zlochniv, peredbachenykh st.st. 407, 408 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny. [Voluntary abandonment of a military unit or place of service, desertion: method of investigation of crimes provided for by Art. 407, 408 of the Criminal Code of Ukraine] *Yurydychna nauka*. № 13. [in Ukrainian]
4. Karpenko M. I. (2013) Ukhlyennya vid viys'kovoyi sluzhby shlyakhom samokalichennya abo inshym sposobom: okrema metodyka rozsliduvannya zlochniv, peredbachenykh st. 409 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny. [Evading military service by self-mutilation or other means: a separate method of investigation of crimes provided for by Art. 409 of the Criminal Code of Ukraine] *Yurydychna nauka*. № 12. [in Ukrainian]
5. Kolesnychenko A. N., Konovalova V.E. (1985) Krymynalystycheskaya kharakterystyka prestuplenyy [Forensic characteristics of crimes] : ucheb. posobyе. Khar'kov : Yuryd. yn-t. [in Ukrainian]
6. Kryminalistyka (2017) [Criminalistics]: pidruchnyk / Za red. V. V. Tishchenka. Odesa : Vydavnychy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian]
7. V. K. Vesel's'kyy, A. V. Ishchenko, V. S. Kuz'michov (Ed.) (2011) Kryminalistychnе zabezpechennya rozkryttya i rozsliduvannya zlochniv [Forensic support for the detection and investigation of crimes] : kurs lektsiy / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv : KhmTSNII. [in Ukrainian]
8. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal codex of Ukraine] (2001): Zakon Ukrayiny vid 05. 04. 2001 r. № 2341-III / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
9. Panov M. I., Kosyniuk V. I., Kharytonov S. O. (2006). Zlochyny proty vstanovlenoho poryadku nesennya viys'kovoyi sluzhby (viys'kovi zlochyny). [Crimes against the established order of military service (military crimes)] Kharkiv : Kharkiv yurydychnyy. [in Ukrainian]
10. Polozhennyapropokhodzhennyaviys'kovoyisluzhbyvidpovidnymykatehoriyamyviys'kovosluzhbovtiv [Provisions on military service by relevant categories of servicemen]: zatverdzeni ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 7 lystopada 2001 roku № 1053/2001. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2001. № 46. 30 lystopada. St. 2039. [in Ukrainian]
11. Polozhennyam pro korabel'nu sluzhbu u Viys'kovo-mors'kykh sylakh Zbroynykh syl Ukrayiny [Regulations on naval service in the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine] (2003) : nakaz Ministra obrony Ukrayiny vid 25.11.2003 r. № 415, zareyestrovanyy u Ministerstvi yustytitsiyi Ukrayiny 17.12.2003 r. za № 1170/8491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03>. [in Ukrainian]
12. Pro zatverdzhennya pereliku povazhnykh prychnyn neprybuttya chy nesvoyechasnoho prybuttya viys'kovozobov'yazanoho do viys'kovoho komisariatu dlya pryzoivu na zbory [On the approval of the list of valid reasons for the non-arrival or untimely arrival of a conscript to the military commissariat for conscription] (2010): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 lypnya 2010 r. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2010-%D0%BF#Text> . [in Ukrainian]

13. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [About the legal regime of martial law] (2015): Zakon Ukrayiny vid 12 travnya 2015 roku № 389-VIII / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> [in Ukrainian]

14. Pro Statut vnutrishn'oyi sluzhby Zbroynykh Syl Ukrayiny [About the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine] (1919): Zakon Ukrayiny vid 24 bereznya 1999 roku № 548-XIV / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]

15. Khavronyuk M. I. (1995) Viys'kovi zlochyny [War crimes] : navch. posib. Kyiv : Ukr. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian]

УДК 346.1:349.6

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.2>**Владислав АНДРЕЙЦЕВ**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фроментівська, 2, м. Київ, Україна, 03039, andreitsev.v@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6189-4405

Vladyslav ANDREITSEV

Candidate of Law, Associate Professor at the Department of Civil Law and International Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039, andreitsev.v@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6189-4405

**ПРЕВЕНТИВНА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФОРМІ ЗАСТОСУВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ
ШЛЯХОМ ОБМЕЖЕННЯ, АБО ЗУПИНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ОБ'ЄКТАМИ
ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ**

**PREVENTIVE ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY
IN THE FORM OF USE OF ADMINISTRATIVE
AND ECONOMIC SANCTIONS THROUGH LIMITATION
OR SUSPENSION AND TERMINATION OF ACTIVITY, RELATED
WITH EXTREMELY DANGEROUS OBJECTS**

У науковій статті аналізуються адміністративно-господарські санкції з урахуванням досягнень адміністративно-правової та господарсько-правової науки, зокрема акцентується увага на такі із них, як обмеження, зупинення та припинення діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

Поглиблений аналіз зазначених санкцій та їх застосування дозволив автору обґрунтувати їх юридичну природу у формі превентивної відповідальності, виходячи із загально прийнятих підходів, що реалізація санкцій за скоєне правопорушення є юридичною відповідальністю.

Автор в деталях обґрунтовує конкретні санкції та їх застосування за порушення вимог законодавства, пов'язаних із невиконанням вимог безпеки та їх різновиди, оцінки ризику для здоров'я і життя людей, негативного впливу на довкілля, як загальний об'єкт природної спадщини.

На базі досягнутого викладаються пропозиції, які доцільно передбачити у чинному законодавстві щодо порядку розгляду справ цієї категорії та встановити перелік правопорушень за скоєння яких можуть визначатися застосування конкретних санкцій, що спричиняють негативні наслідки для суб'єктів господарювання при виконанні покладених державних зобов'язань (відповідальності) перед державою та особами, яким заподіяна відповідна шкода щодо її компенсації у встановленій законом санкції.

Ключові слова: господарська діяльність, об'єкти підвищеної небезпеки, обмеження, зупинення та припинення діяльності.

The scientific article analyzes administrative-economic sanctions, taking into account the achievements of administrative-legal and economic-legal science, in particular, attention is focused on such of them as restriction, suspension and termination of activities, related with extremely dangerous objects.

An in-depth analysis of the specified sanctions and their application allowed the author to justify their legal nature in the form of preventive responsibility, based on the generally accepted approach that the realization of sanctions for a committed offense is a legal responsibility.

The author substantiates in detail specific sanctions and their applying for violation of legal requirements, related with non-fulfillment of safety requirements and their varieties, risk assessment for health and life of people, negative impact on the environment, as a general object of natural heritage.

On the basis of what has been achieved, proposals are presented that are expedient to provide in the current legislation regarding the procedure for handling cases of this category and to establish a list of offenses for the commission, of which the applying of specific sanctions can be determined, which cause negative consequences for business entities in the fulfillment of assigned state obligations (responsibilities) in front of the state and the persons, who have suffered the corresponding damage regarding its compensation in the sanction established by law.

Key words: economic activity, objects of increased danger, limitation, suspension and termination of activity.

Господарський кодекс України (далі – ГК України), зокрема у Главі 27 статтями 238–250 передбачається застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, які накладаються уповноваженими органами державної влади, або органами місцевого самоврядування, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення цього суб'єкта та ліквідацію його наслідків.

Адміністративно-господарські санкції, як слідує із їх назви, мають міжгалузеву юридичну природу адміністративного та господарського спрямування, тобто носять міжгалузевий характер, які застосовуються за порушення правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання в установленому порядку.

Адміністративно-господарські санкції, як впливає з їх назви є адміністративно-господарського спрямування, що застосовуються до суб'єктів господарювання за порушення правил відповідної діяльності та реалізуються відповідними спеціально уповноваженими органами виконавчої влади функціонального призначення.

Представники адміністративно-правової науки виділяють заходи адміністративного примусу, тобто владних, здійснюваних в односторонньому порядку і в передбачених правовими нормами випадках, застосування від імені держави до суб'єкта правопорушень заходів їх попередження, запобіжних заходів та заходів відповідальності за порушення нормативно-правових положень [1, с. 194].

З деякими уточненнями М.Г. Шульга виділяє серед адміністративного примусу наступні заходи:

- а) адміністративного запобігання;
- б) припинення адміністративних правопорушень;
- в) адміністративні стягнення [2, с. 151–157].

Схожу позицію висловлено і вченими Одеської наукової школи адміністративного права [3, с. 206–215].

До таких адміністративно-господарських санкцій ГК України відніс зокрема: безоплатне вилучення прибутку (доходу), адміністративно-господарський штраф, стягнення зборів (обов'язкових платежів) застосування антидемпінгових заходів, припинення експортно-імпорتنних операцій, застосування індивідуального режиму ліцензування, зупинення дії ліцензії патентування на здійснення окремих видів господарської діяльності, анулювання ліцензії (патенту), скасуванням державної

реєстрації та ліквідації суб'єкта господарювання, обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання тощо встановленні цим кодексом та іншими Законами.

Вчені господарсько-правової науки, зокрема О.М. Вінник [4, с. 333], В.Н. Гайворонський [5, 331–394], О.В. Колойгода [6, с. 486–507], В.С. Щербина [7, с. 294–298] використовують переважно законодавчі конструкції, тобто адміністративно-господарські санкції відповідно до змісту статей Глави 27 ГК України.

Із вищеназваних адміністративно-господарських санкцій, особливий науково-практичний інтерес для цього наукового дослідження складають санкції у формі обмеження та зупинення та припинення діяльності суб'єкта господарювання, пов'язаної із об'єктами підвищеної небезпеки.

Проф. В.М. Пашков, розглядаючи форми господарсько-правової відповідальності в контексті адміністративно-господарських санкцій, як заходів організаційно-правового, або майнового характеру, вказує що вони спрямовані на припинення правопорушення та ліквідацію його наслідків, що застосовується уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування у передбачених законом випадках [8, с. 304].

При цьому, названий автор виділяє господарсько-організаційні санкції, до яких відносить обмеження або призупинення діяльності господарюючого суб'єкта до усунення виявлених у його діяльності недоліків (у разі недотримання вимог екологічного законодавства, санітарно-епідеміологічних правил – стаття 246 ГК України [8, с. 304].

Вказана стаття 246 ГК України забороняє здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей, або становить підвищену небезпеку для довкілля. Тому, у разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог, діяльність суб'єкта господарювання може бути відмінена, обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою Міністрів АРК, а також іншими уповноваженими органами в порядку встановленому законом.

При цьому принагідно відзначити, що в еколого-правовій літературі свого часу, ще до прийняття та введення в дію ГК України була обґрунтована цілісна наукова доктрина інституту превентивної еколого-правової відповідальності [9, с. 312–331], механізм застосування якої був запропонований ще в 1996 році [10, с. 194], виходячи з положення про те, що реалізація встановленої законом санкції за відповідне правопорушення і складає сутність юридичної відповідальності.

Як відзначається в теорії права юридична відповідальність передбачається санкцією правової норми, з метою перевиховання та покарання за вчинене правопорушення, що зобов'язує нести встановлену державою відповідальність [11, с. 497–525].

Окремі вчені вказували, що сутність юридичної відповідальності полягає в застосуванні до правопорушника передбаченої санкції правової норми, заходу державного примусу [12, с. 736].

В цьому зв'язку, доцільно зауважити, що не кожна правова норма містить правові санкції і тому її реалізація забезпечується "заходами примусу", які закріплені іншими приписами [10, с. 116]. З цих позицій норми статті 246 ГК України з точки зору наявності гіпотези і диспозиції є незавершеними, оскільки містять положення про заборону господарської діяльності, яка загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку, тим більше, якщо така діяльність пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки.

Частина друга статті 246 ГК України передбачає санкції у формі обмеження або зупинення Кабінетом Міністрів України, Радою Міністрів АРК, іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом у разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог [13].

Проте ГК України не наводить визначення зазначених санкцій та їх наслідків для суб'єктів господарювання. Такі визначення проводяться в спеціальних науково-правових дослідженнях.

Скажімо, під адміністративно-господарською санкцією "обмеження небезпечної діяльності суб'єкта господарювання" доктринально пропонується розуміти систему організаційних та примусового попереджувальних заходів спеціально уповноважених органів, спрямованих на зменшення обсягу правосуб'єктності особи, визначеної правовстановлюючими документами щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності на певний час, до виконання встановлених законодавством чи спеціальним дозволом заходів, шляхом зменшення обсягів викидів і скидів небезпечних і шкідливих забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення в ньому небезпечних відходів з об'єктів підвищеної небезпеки, відповідних структурних підрозділів та експлуатації обладнання підвищеної небезпеки [9, с. 316].

Відповідно, "зупинення екологічно-небезпечної діяльності суб'єкта господарювання" слід розглядати як систему організаційних та спеціальних тимчасово заборонених дер-

жавно-правових засобів (способів), спрямованих на тимчасове (визначений час) позбавлення правомочностей правосуб'єктної особи щодо здійснення діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки до виконання нею визначених уповноваженими органами екологічних, зокрема природоохоронних заходів, шляхом призупинення використання об'єктів підвищеної небезпеки, експлуатації машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки [9, с. 318].

Як зазначається в спеціальному дослідженні превентивна сфера (на наш погляд функція) дії зазначеної санкції є важливою гарантією реалізації правових можливостей громадян, яка слідує зі змісту їх суб'єктивного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, застосування якої певною мірою залежить від ефективної діяльності спеціально уповноважених органів, їх розуміння ролі та призначення механізму превенції вимог екологічної безпеки [9, с. 319]. При цьому обмеження, на нашу думку, може стосуватися експлуатації окремих об'єктів підвищеної небезпеки, їх використання протягом встановленого часу уповноваженими органами тощо, в той час, як зупинення спрямовується на діяльність відповідної сфери господарювання.

ГК України встановив застосування вищезазначених санкцій обмеження та зупинення діяльності суб'єктів господарювання, зокрема пов'язаної із об'єктами підвищеної небезпеки за порушення екологічних вимог, тобто вимог екологічного характеру, не навівши окремих правопорушень у цій сфері, що на наш погляд, має здебільшого оціночний характер вимог екологічного законодавства, зокрема Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року [13], інших актів законодавства, що містять вимоги щодо забезпечення якості та безпеки довкілля, життя і здоров'я людей.

Треба зазначити, що стаття 238 ГК України встановлює застосування адміністративно-господарських санкцій у формі обмеження та зупинення діяльності суб'єкта господарювання за порушення екологічних вимог, тобто приписів, які входять до зобов'язань господарюючих суб'єктів у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, значна частина яких не містить складу екологічно-господарських правопорушень і складає правосуб'єктність господарюючих суб'єктів – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Поряд з цим, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" міс-

тять вимоги, порушення яких є підставою для застосування, зокрема адміністративної відповідальності (стаття 68), оскільки зазначена норма встановлює виконання екологічних вимог, перш за все господарюючих суб'єктів, діяльність яких пов'язана із шкідливим впливом на навколишнє природне середовище (частина друга стаття 57).

Для прикладу стаття 51 встановлює екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств споруд та інших об'єктів, який логічно кореспондує змісту статті 12 Закону України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" № 2245-III від 18 січня 2001 року.

Стаття 51 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" містить вимогу щодо забезпечення екологічної безпеки людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на довкілля.

Крім того частина третя статті 51 передбачає, що проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Така оцінка має здійснюватися з урахуванням вимог екологічного законодавства, екологічної ємкості даної території, стану довкілля в місті де планується розміщення таких об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на довкілля.

Тому, підприємства, установи, організації, що проектують, розміщують, будують, реконструюють, технічно переобладнують, вводять в дію споруди та інші об'єкти, а також проводять дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан довкілля, подають центральному органу, що реалізує державну політику в сфері захисту довкілля спеціальну заяву про оцінку впливу на довкілля.

Крім того, на вказані господарюючі суб'єкти покладається вимога обладнання спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів у природне середовище, або їх знешкодження, знищення впливу на довкілля, здоров'я і життя людей, унеможливлення шкідливих факторів, а також забезпечення приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Відповідно до статті 68 пункт "е" визнає правопорушенням екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, рекон-

струкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємства споруд пересувних засобів та інших об'єктів за які винні особи можуть притягатися до превентивної господарсько-правової відповідальності шляхом застосування обмеження або зупинення відповідної діяльності для усунення відповідних порушень закону.

Закон України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" № 2245-III від 18 січня 2001 року передбачає лише формулу про те що порушення вимог цього закону тягне за собою відповідальність згідно з законами України не вказуючи найменування цих законів чи сфери їх застосування що зменшує ефективність практичного застосування його приписів [14].

Проте, відповідальність у формі обмеження чи зупинення діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки впливає із змісту окремих приписів зазначеного Закону. Перш за все, за невиконання обов'язків суб'єктами господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, зокрема за:

1) невжиття заходів спрямованих на запобігання аваріям, обмеження ліквідації їх наслідків та захисту людей і довкілля від їх впливу;

2) не повідомлення, врядуванню населенню, органам виконавчої влади органам місцевого самоврядування про аварію, що сталося на об'єкті підвищеної небезпеки і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків;

3) не забезпечення експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки додержання вимог міжнародного мінімального ризику;

4) невиконання вимог цього Закону, інших нормативно-правових актів, які регулюють експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки, зокрема щодо:

а) ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки в установленому порядку;

б) реєстрації об'єктів підвищеної небезпеки у Державному реєстрі об'єктів підвищеної небезпеки;

в) не підготовки та неподання декларації (висновку) безпеки об'єкта підвищеної небезпеки до місцевого органу виконавчої влади;

г) зволікання щодо підготовки плану локалізації аварій на об'єкті підвищеної небезпеки для кожного об'єкта підвищеної небезпеки, або своєчасного внесення до нього відповідних змін, порушення вимог будівництва або реконструкції об'єкта підвищеної небезпеки;

д) порушення порядку надання дозволу на експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки, невиконання вимог безпеки об'єктів підвищеної небезпеки.

Тому у статті 17 Закону України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" у частині другій бажано визначити «правопорушення відповідно до наведеного переліку тобто вимог екологічної та інших складових національної безпеки які можуть вважатися підставою для обмеження, зупинення та припинення відповідної господарської діяльності, зокрема з об'єктами підвищеної небезпеки та інших форм відповідальності».

Зокрема, обмеження господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки здійснюється спеціально уповноваженими органами державного нагляду (контролю) у відповідній сфері безпеки на підставі їх припису для обмеження господарської діяльності до трьох місяців з метою припинення відповідного правопорушення, що посягає на екологічні, технологічні, технічні вимоги безпеки, експлуатації відповідних об'єктів підвищеної небезпеки, усунення порушень прав населення (людей) на безпечне довкілля і умови життєдіяльності, заподіяння шкоди суб'єктам права, впровадження безпечних технологій, обладнання, машин, механізмів та устаткування.

Як обґрунтовано зазначалося в спеціальній юридичній літературі, зупинення екологічно-небезпечної діяльності більш сувора санкція порівняно з обмеженням господарської діяльності, оскільки передбачає тимчасову заборону здійснюваної господарської діяльності, її призупинення на певний час з метою відвернення заподіяного правопорушення у сфері безпеки, створення умов для реалізації суб'єктивних прав уповноважених осіб, забезпечення законності і правопорядку в реалізації екологічної політики держави, національної безпеки України [9, с. 318].

Це обумовлює застосування санкцій, зупинення та припинення господарської діяльності виключно в судовому порядку.

У разі невиконання приписів уповноважених органів державного нагляду (контролю) частина друга статті 17 Закону України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" доцільно викласти у такій редакції: "Порушення визначеної частини першої цієї статті є підставою для зупинення (тимчасової заборони чи припинення) господарської діяльності, зокрема пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки у судовому порядку за позовами спеціального уповноважених органів центральної виконавчої влади та їх територіальними органами, що здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері екологічної, техногенної, архітектурно-будівельної, санітарно-епідемічної безпеки.

Екологічні вимоги передбачаються також у статті 59 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [13] щодо розміщення і розвитку населених пунктів, в якій йдеться про те, що планування, розміщення, забудова і розвиток зазначених положень здійснюється з урахуванням ємкості територій, додержання вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та охоплюють, на наш погляд, весь спектр питань, які відносяться до предмету регулювання екологічного законодавства України, зокрема екологічні вимоги щодо використання природних ресурсів (земельних, водних, лісових, надрових, рослинного і тваринного світу, охорони атмосферного повітря), охорони, власне навколишнього природного середовища та вимоги екологічної безпеки, особливо при використанні об'єктів підвищеної небезпеки, забезпечення безпеки яких складає основну мету правового забезпечення небезпечної господарської діяльності та порушення яких безпосередньо пов'язується із порушенням прав громадян на екологічно-безпечне навколишнє природне середовище, за яке встановлюється аналізованим законом юридична відповідальність, у тому числі застосування санкцій у формі обмеження, зупинення та припинення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

При цьому додержання екологічних вимог при розміщенні і розвитку населених пунктів включає забезпечення екологічних вимог при розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів (сільських, селищ міського типу та міст), для чого відповідні ради встановлюють режим використання природних ресурсів охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з місцевими радами на території яких вони знаходяться.

Невиконання зазначених вимог відповідними суб'єктами мало б кваліфікуватися підставою для встановлення, з урахуванням вини відповідних осіб, як правопорушення, однак такого формулювання правопорушення не міститься у чинному Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" [13].

Стаття 57 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [13] зобов'язує додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування,

технологій і систем щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Закон забороняє проведення наукових досліджень, впровадження нових технологій та устаткування, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки, передбачених статтями 50–59 цього Закону, визначає, що правопорушення у цій сфері можуть бути встановлені за інші порушення екологічного законодавства.

Скажімо, такі правопорушення встановлені Законом України "Про оцінку впливу на довкілля" від 23 травня 2017 року [14] до яких віднесено:

1) надання завідомо неправдивих чи неповних відомостей про вплив на довкілля планованої діяльності;

2) порушення встановленої законодавством процедури здійснення оцінки впливу на довкілля, у тому числі порядку інформування громадськості та порядку проведення громадського обговорення і врахування його результатів;

3) неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля при прийнятті рішення про провадження планованої діяльності;

4) підготовка завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи завідомо неправдивого висновку з оцінки впливу на довкілля;

5) незаконне втручання у підготовку та надання висновку з оцінки впливу на довкілля;

6) провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та отримання рішення про провадження планованої діяльності;

7) недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, у тому числі з видобуванням корисних копалин, використанням техногенних родовищ корисних копалин, екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля, рішенні про провадження планованої діяльності та проектах будівництва, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, у тому числі з видобуванням корисних копалин, використанням техногенних родовищ корисних копалин, а також змін у цій діяльності або подовження строків її провадження.

Скоєння зазначених правопорушень законодавства про оцінку впливу на довкілля є підставою до визначених видів юридичної відповідальності.

Вказаний Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" [14] містить окрему статтю 16 "тимчасова заборона (зупинення)" та "припинення" діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля відповідно до диспозиції цієї статті, діяльність суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, що провадиться з порушенням законодавства про оцінку впливу на довкілля, може бути тимчасово заборонена (зупинена) – до виконання встановлених у висновку з оцінки впливу на довкілля екологічних умов, зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання; або припинена – повністю, припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання до часу забезпечення виконання таких екологічних умов.

Зазначеною статтею визначається наведене вище правопорушення позначене літерою «е», відповідно до пункту четвертого цієї статті рішення про тимчасову заборону (зупинення) за порушення екологічних умов законодавства про оцінку впливу на довкілля приймається виключно судом за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, його територіальних органів, інших осіб, права та Інтереси яких порушені.

У цьому зв'язку є доцільним проаналізувати і порівняти санкції та їх застосування передбачені ГК України та Законом України "Про оцінку впливу на довкілля" [14].

По-перше, стаття 246 ГК України передбачає санкції у формі обмеження та зупинення діяльності суб'єкта господарювання, включаючи і тих, чия діяльність пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки. Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" закріплює тимчасову заборону (зупинення) та припинення діяльності підприємства за порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля.

По-друге, застосування адміністративно-господарської санкції передбаченої ГК України встановлюється за порушення екологічних вимог шляхом здійснення господарської діяльності. Проте не вказано, яких саме вимог та яким законодавством встановлені. Якщо виходити із положення пункту 1 цієї статті, то слідуює, що їх застосування можливе у разі здійснення господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей, або

становить підвищену небезпеку для довкілля, яка забороняється цим пунктом.

В іншому разі, мова може йти про порушення екологічних вимог, встановлених екологічним законодавством, а тому категорія екологічні вимоги є оціночною, оскільки не пов'язується конкретною нормою із певним законодавством і може інтерпретуватися в широкому і вузькому розумінні.

ГК України, крім вищезазначених "екологічних вимог" за які господарюючі суб'єкти можуть обмежуватися чи зупинятися відповідно до положень статті 246 ГК України, інші вимоги щодо використання природних ресурсів у сфері господарювання містяться у Главі 15 цього Кодексу (статті 148-154), зокрема щодо використання суб'єктами господарювання природних ресурсів на праві власності, на праві користування та вимоги стосовно їх зобов'язань щодо використання природних ресурсів.

Інших екологічних вимог у галузі охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки ГК України не містить, і тому вони законодавчо передбачені, зокрема у Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" [13], інших актах екологічного законодавства України, зокрема й тих, що проаналізовані нами в цьому дослідженні.

По-третє Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" [14] визначає екологічні вимоги які мають забезпечуватися у процедурі такої оцінки та зокрема визначені правопорушеннями, за якими господарюючі суб'єкти можуть підлягати застосуванню до них санкцій тимчасової заборони (зупинення) чи припинення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

Цей Закон передбачає застосування адміністративно-господарської санкції – обмеження господарської діяльності за конкретні правопорушення визначає механізм застосування тимчасової заборони (зупинення) та припинення відповідної господарської діяльності за порушення зазначеного законодавства.

Вказаний закон однозначно встановлює, що тимчасова заборона (зупинення) застосовується шляхом зупинення експлуатації підприємства чи окремих його дільниць і одиниць обладнання на час виконання, встановлених у висновку з оцінки впливу на довкілля екологічних умов. Тимчасова заборона (зупинення) з огляду на зміст цієї санкції на певний час обмежує господарську діяльність, включаючи окремі підрозділи та одиниці обладнання, як складових частин об'єктів підвищеної небезпеки, і в цій частині носить запобіжний вплив на суб'єктів господарювання щодо виконання

усталених екологічних вимог на термін встановлення тимчасової заборони (зупинення) і досягнення мети оцінки впливу на довкілля забезпечення безпеки таких об'єктів. Отже, в цій частині виконує функції обмеження господарської діяльності, яка не забезпечила виконання встановлених законом вимог.

По-четверте, "припинення" згідно статті 16 Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" – це повне припинення експлуатації підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання. Підставою для припинення діяльності підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання є провадження планової діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля без здійснення такої діяльності та отримання рішення про проведення планової діяльності, а також за системні порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних, або інших причин [14].

Отже, кваліфікуючими ознаками такого правопорушення є:

- невиконання (навмисне або з необережності пасивне) вимог проведення процедури оцінки впливу на довкілля і неотримання рішення про результати такої оцінки

- систематичне (більше двох випадків) порушення процедури оцінки впливу на довкілля, які не можуть об'єктивно бути усунені з відповідних причин суб'єктами господарювання.

З цього слідує, що припинення діяльності суб'єктів господарювання, зокрема пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, як адміністративно-господарська санкція встановлена коментованим Законом є більш каральною з точки зору наявних підстав для застосування та юридичних наслідків між санкціями, які передбачені статтею 246 ГК України, що обумовлює корекцію з уточненням припинення діяльності в ГК України з класифікацією підстав та юридичних наслідків їх практичного застосування.

По-п'яте, зазначені приписи ГК України і Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" передбачають різні організаційно-інституційні засади застосування аналізованих господарсько-адміністративних санкцій [14].

Частина друга статті 246 ГК України передбачає, що обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання проводиться Кабінетом міністрів України, Радою міністрів АРК, іншими уповноваженими органами, в порядку встановленому законом.

Так, згідно статті 20² Закону України "Про охорону навколишнього природного середо-

вища" [13] компетенція центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення природних ресурсів до такої компетенції віднесено обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів, фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин.

Проте, серед компетенції Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, виконавчих органів місцевого самоврядування Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року (із змінами) таких повноважень не передбачено [13].

У той же час, згідно з положенням "Про державну екологічну інспекцію України" 275-2017-п, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 275 від 19 квітня 2017 року [16] передбачено, що здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема щодо екологічної та радіаційної безпеки, стану навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів, дотримання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, в тому числі й об'єктів підвищеної небезпеки, і слід звертатися до суду із позовом щодо обмеження чи зупинення діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форм власності.

Відповідно, Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" встановлює, що рішення про тимчасову заборону зупинення або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля приймається виключно (курсив мій – В.А.) судом за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, його територіальних органів, або за позовом інших осіб, права та інтереси яких порушені.

І такі зміни є логічними, оскільки застосування адміністративно-господарських санкцій

свідчить про відповідальність господарюючих суб'єктів за визначені законом правопорушення, призупинення таких правопорушень шляхом зупинення незаконної діяльності або припинення в судовому порядку узгоджується з конституційною вимогою про поділ державної влади на законодавчу виконавчу та судову (стаття 6).

З урахуванням викладених положень вважаємо у сучасний період зазначену колізію доцільно ліквідувати шляхом приведення частини другої статті 246 ГК України відповідно до вимог Конституції України. Тому виправдано внести зміни до частини другої статті 246, зокрема після слова зупинення, доповнити словами наступну редакцію "припинення виключно в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що здійснює державну політику державного нагляду (контролю) у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки його територіальними органами та інших уповноважених органів та осіб, – права яких порушено".

Логічно було б, щоб на виконання пропонуваної вимоги, яку доцільно внести до зазначеної статті ГК України, варто уточнити зміст статті 3 Закону України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" в частині уточнення спеціального уповноважених органів, на які покладається здійснення державного нагляду (контролю) щодо забезпечення безпеки та її форм для чого у вказаній статті після слів: "віднесені питання", замінити чинний текст такими словами:

- "екологічної безпеки, в тому числі біологічної безпеки;
- безпеки праці;
- виробничої безпеки;
- техногенної безпеки;
- безпеки надзвичайних ситуацій;
- санітарно-епідемічної безпеки;
- безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, їх планування, проектування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації тощо".

Доповнити частину другу статті 3 Закону України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" такого змісту: "Зазначені у частині першій цієї статті уповноважених здійснювати державний нагляд (контроль) у сферах передбачених законом, готують та подають позови та відповідні матеріали до суду щодо тимчасової заборони (зупинення) та припинення господарської діяльності за систематичне порушення відповідних вимог безпеки, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, виникнення промислових аварій, катастроф

та заподіяння істотної шкоди охоронюваними правам та інтересам населення, держави або довкілля, невиконання рішень щодо обмеження такої діяльності".

Частину третю цієї статті цього Закону подати в уточненому тексті "у разі здійснення правопорушень без обтяжуючих наслідків для довкілля, здоров'я і життя людей, встановлених уповноваженими органами державного нагляду (контролю) вперше, які можуть бути усунуті з технічних, організаційних та економічних причин, вказані органи обмежують господарську діяльність, пов'язану з об'єктами підвищеної небезпеки до 3-х місяців до виконання відповідних вимог законодавства".

З урахуванням викладених положень є підстави вважати застосування адміністративно-господарських санкцій у формі обмеження, зупинення та припинення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, як особливий вид превентивної господарсько-правової відповідальності за порушення екологічних вимог у процесі господарювання, беручи до уваги, що така відповідальність носить попереджувальний вплив на суб'єктів господарювання, (орендаторів) яка може застосовуватися у процесі здійснення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки за порушення екологічних вимог, визначених переважно екологічним законодавством та частково Главою 15 ГК України, які потребують конкретизації у ГК України, особливо щодо вимог забезпечення безпеки такої діяльності, в тому числі еколого-безпекового характеру (призначення).

Застосування зупинення та припинення за правопорушення вимог екологічної безпеки, використання природних ресурсів і охорони (захисту) довкілля має забезпечуватися виключно у судовому порядку.

Проте, обмеження господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, зокрема шляхом експлуатації окремого устаткування, обладнання, що не забезпечує встановлених лімітів, викидів у довкілля небезпечних речовин, складування та обеззараження небезпечних відходів на незначний час до запровадження сучасних технологій цілком може належати до повноважень органів державного нагляду (контролю) з метою відвернення оперативного реагування та відвернення правопорушень та попередження заподіяння значних збитків довкілля, здоров'ю та життю людей.

У разі невиконання зазначеної адміністративно-господарської санкції, логічно застосувати зупинення чи навіть припинення

такої діяльності з урахуванням повторення скоєння правопорушення в судовому провадженні, заборони подальшого функціонування суб'єкта господарювання та визнання його банкрутом за наявності економічних і юридичних підстав у процесі судового розгляду та прийняття відповідного судового рішення.

Звісно, що зазначені юридичні наслідки можуть мати місце за умови неспроможності суб'єкта господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки виконати умови відповідного рішення щодо компенсації заподіяних збитків в установленому порядку та визнання його банкрутом зі всіма юридичними наслідками.

Отже застосування до суб'єкта господарської діяльності адміністративно-господарських санкцій обмеження чи зупинення незаконної діяльності спрямоване на попередження більш важких за соціально-економічними та екологічними наслідками правопорушень, відвернення настання промислових аварій і катастроф, що підривають основи національної економіки, принципів конкурентного господарювання та вимог екологічної безпеки щодо використання в сучасних умовах об'єктів підвищеної небезпеки для вирішення завдань сучасного соціально-економічного розвитку та вимог екологічної безпеки зазначеної господарської діяльності.

Тому чинний ГК України, Закон України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" потребують відповідної модернізації з урахуванням інноваційних моделей правового забезпечення досліджуваної діяльності країн з розвинутою економікою, соціальних запитів та екологічно обґрунтованих вимог законодавства ЄС, інших країн світу та міжнародно-правового досвіду діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки. Тому, на наш погляд, Главу 15 ГК України доцільно доповнити та уточнити у такій редакції: "Використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у сфері господарювання" та доповнити цю Главу статтею 153¹ "Екологічні вимоги щодо захисту довкілля і забезпечення екологічної безпеки" виклавши її у пропонуваній редакції: "Суб'єкти господарювання у процесі своєї діяльності зобов'язані забезпечувати вимоги щодо захисту довкілля шляхом впровадження безвідходних, мало-відходних та інших інноваційних технологій енергозбереження, зменшення небезпечних відходів виробництва, дотримуватися вимог спеціальних дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скидів у водні ресурси, вимог технічних регламен-

тів щодо відвернення негативного впливу на довкілля, здоров'я і життя людей, запроваджувати інноваційні системи і пристрої щодо знезараження та очистки небезпечних відходів, їх складування, компостування, нейтралізації у межах спеціальних майданчиків та обладнання з метою подальшого знешкодження та захоронення".

Суб'єкти господарської діяльності, пов'язані з об'єктами підвищеної небезпеки зобов'язані забезпечувати вимоги особливого режиму в місцях експлуатації машин,

механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, дотримання обмежень перебування на таких територіях працівників без спеціального одягу та індивідуальних засобів захисту здоров'я, проведення їх технічного обслуговування відповідно до технічних умов та забезпечення безпеки праці до встановлених технічних регламентів, які мають бути завчасно оприлюднені і доведені до обслуговуючого персоналу та інших осіб в установленому порядку і легалізовані в стандартах суб'єкта господарювання".

Література:

1. Шульга М. Г. Адміністративний примус, його види. Адміністративне право України : підручник / за ред. проф. Ю. П. Битяка Х. : Право, 2000. С. 151–157.
2. Біла Л. Р. Адміністративно-правовий примус. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. акад. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ., 2003. С. 208–215.
3. Адміністративне право України : підручник / за ред. акад. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ., 2003. С. 215–235.
4. Вінник О. М. Господарське право. Курс лекцій. К. : Атіка. 2005. 624 с.
5. Гайворонський В. Н. Адміністративно-господарські санкції. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. К. : Юрінком Ін-тер, 2004. С. 381–394.
6. Колойгода О. В. Адміністративно-господарські санкції. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. К. : Юрінком Ін-тер, 2019. С. 486–507.
7. Щербина В. С. Господарське право : підручник. К., Юрінком Ін-тер. 2005. 592 с.
8. Пашков В. М. Форми господарсько-правової відповідальності. Порядок та строки застосування господарсько-правових санкцій. Господарське право : підручник / за заг. ред. Д. В. Задихайла, М. В. Пашкова. Х. : Право, 2012. С. 296–308.
9. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навчальний та науково-практичний посібник. К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.
10. Андрейцев В. І. Екологічне право. Курс лекцій в схемах. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
11. Бобровник С. В. Юридична відповідальність. Теорія держави і права. Академічний курс. К. : Юрінком Ін-тер, 2006. С. 497–525.
12. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Ін-тер, 1999. 736 с.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-ХІІ від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
14. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України № 2059-VIII від 23 травня 2017 року. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
15. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України № 2245-III від 18 січня 2001 р. (зі змінами). Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.
16. Про державну екологічну інспекцію України: Положення затвер. Постановою Кабінету Міністрів України № 275 від 19 квітня 2017 року. *Офіційний вісник України* від 05.05.2017. № 36. Ст. 1131.

References:

1. Shulha, M. H. (2000). *Administratyvnyy prymus, yoho vydy*. *Administratyvne pravo Ukrayiny*. [Administrative coercion, its types. Administrative law of Ukraine] *Pidruchnyk Za red. prof. Yu. P. Bytyaka, Pravo Kharkiv* 151–157 [in Ukrainian].
2. Bila, L. R. (2003). *Administratyvno-pravovyy prymus*. *Administratyvne pravo Ukrayiny*. [Administrative and legal coercion. Administrative law of Ukraine]. S. V. Kivalova (Eds.), *Yuryd. lit Odesa* 208–215 [in Ukrainian].
3. *Administratyvne pravo Ukrayiny*. (2003). [Administrative law of Ukraine]. S. V. Kivalova (Eds.). *Yuryd. lit*, 215–235, Odesa [in Ukrainian].
4. Vinnyk, O. M. (2005). *Hospodarske pravo*. [Economic law] *Kurs lektsiy. Atika Kyiv* 624 [in Ukrainian].
5. Hayvoronskyu, V. N. (2004). *Administratyvno-hospodarski sanktsiyi*. [Administrative and economic sanctions] *Naukovo-praktychnyy komentar Hospodarskoho kodeksu Ukrainy. Yurinkom In-ter Kyiv* 381–394. [in Ukrainian].
6. Koloyhoda, O.V . (2019). *Administratyvno-hospodarski sanktsiyi*. [Administrative and economic sanctions] *Naukovo-praktychnyy komentar Hospodarskoho kodeksu Ukrainy. Yurinkom In-ter Kyiv* 486–507. [in Ukrainian].

7. Shcherbyna, V.S. (2005). *Hospodarske pravo*. [Economic law] Pidruchnyk. Yurinkom In-ter Kyiv 592 [in Ukrainian].
8. Pashkov, V. M. (2012). *Formy hospodarsko-pravovoyi vidpovidalnosti. Poryadok ta stroky zastosuvannya hospodarsko-pravovykh sanktsiy*. *Hospodarske pravo*. [Forms of economic and legal responsibility. The procedure and terms of application of economic and legal sanctions. Economic law] Pidruchnyk. Za zah. red. D. V. Zadykhayla, M. V. Pashkova. Pravo Kharkiv 296–308. [in Ukrainian].
9. Andreitsev, V. I. (2002). *Pravo ekolohichnoyi bezpeky*. [The law of environmental safety] Navchalnyy ta naukovo-praktychnyy posibnyk. Znannya-Pres Kyiv 332 [in Ukrainian].
10. Andreitsev, V.I. (1996). *Ekolohichne pravo*. [Environmental law] Kurs lektsiy v skhemakh. Venturi Kyiv 208 [in Ukrainian].
11. Bobrovnyk, S.V. (2006). *Yurydychna vidpovidalnist. Teoriya derzhavy i prava*. [Legal responsibility. The state and law theory] Akademichnyy kurs. Yurinkom In-ter Kyiv 497–525. [in Ukrainian].
12. Kolpakov, V.K. (1999). *Administratyvne pravo Ukrayiny*. [Administrative law of Ukraine] Pidruchnyk. Yurinkom In-ter Kyiv 736 [in Ukrainian].
13. *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha* Zakon Ukrayiny № 1264-XII vid 25 chervnya 1991 roku [On environmental protection: Law of Ukraine № 1264-XII June 25, 1991] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1991. № 41. St. 546 [in Ukrainian].
14. *Pro otsinku vplyvu na dovkillya*: Zakon Ukrayiny № 2059-VIII vid 23 travnya 2017 roku [About environmental impact assessment: Law of Ukraine № 2059-VIII of May 23, 2017] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 29. St. 315 [in Ukrainian].
15. *Pro obyekty pidvyshchenoyi nebezpeky*: Zakon Ukrainy № 2245-III vid 18 sichnya 2001 r. (zi zminamy) [On Extremely Dangerous Objects: Law of Ukraine № 2245-III of January 18, 2001 (as amended)] (2001, January 18). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 15. St. 73 [in Ukrainian].
16. *Pro derzhavnu ekolohichnu inspektsiyu Ukrayiny* [About the State Environmental Inspection of Ukraine: Provisions of approval: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (2017, April 19) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*. 2017. № 36. St 1131 [in Ukrainian].

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.3>**Галина КРИШТАЛЬ**

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи, Навчально-науковий інститут управління, економіки та бізнесу, ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0003-3420-6253**Ірина БРЮХОВЕЦЬКА**

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0002-1469-1485**Halyna KRYSH TAL**

DCs in Economic, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0003-3420-6253**Iryna BRIUKHOVETSKA**

Associate Professor at the department of Finance, Banking and Insurance of the Scientific and Scientific Institute of Management, Economy and Business, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0002-1469-1485

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: МЕДІАЦІЯ

ALTERNATIVE MEANS OF LEGAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: MEDIATION

У статті застосовано науково-методологічний підхід до аналізу медіації як альтернативного засобу захисту прав людини. Визначено, що в сучасній Україні впровадження та розвиток медіації має свої юридично-процесуальні переваги порівняно з іншими методами захисту прав, оскільки дозволяє уникнути звернення до судів.

Мета роботи. Метою статті є комплексний аналіз практики застосування існуючих альтернативних методів вирішення конфліктів у сучасному світі; розгляд сутності процесу медіації, умов її проведення, а також переваг порівняно з судовими процедурами вирішення суперечок; вивчення можливостей і передумов інтеграції інституту медіації в правову систему України; визначення шляхів удосконалення інституту медіації за допомогою внесення відповідних змін до національного законодавства.

Методологія. У запропонованій статті особливу увагу приділено аналізу аспектів практичного застосування існуючих альтернативних методів вирішення конфліктів, аналізу сутності процесу медіації.

Наукова новизна. Доведено, що все більше фахівців підтримують впровадження та розвиток медіації як способу вирішення конфліктів між сторонами без втручання державних структур. Даний крок не лише полегшить доступ громадян до правосуддя та зменшить навантаження на суди, а й допоможе скоротити терміни розгляду справ та кількість оскаржуваних рішень, а також знизить судові витрати і сприятиме примиренню між сторонами.

Висновки. Зазначається, що закріплення медіаційної процедури на законодавчому рівні надає громадянам в Україні свідомість про те, що вони мають право скористатися цією процедурою. Українська ідентичність у контексті європейської інтеграції вимагає гармонізації національного законодавства з законодавством Європейського Союзу, включаючи поліпшення законодавчої бази щодо медіації. Закон України "Про медіацію" визнає медіаторську професію офіційною, встановлюючи вимоги до професійної підготовки медіаторів. Більшість медіаторів в Україні мають вищу освіту та пройшли спеціалізовану підготовку з теоретичних та практичних аспектів медіації. Медіація сприяє результативному діалогу, що є основою розвитку правової держави в сучасному суспільстві. Вона представляє собою альтернативний шлях захисту прав людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: медіація, юридичні спори, інститут медіації, медіаційна процедура.

The article applies a scientific and methodological approach to the analysis of mediation as an alternative means of protecting human rights. It was determined that in modern Ukraine, the introduction and development of mediation has its own legal and procedural advantages compared to other methods of rights protection, as it allows to avoid going to court.

Objective. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the practice of applying existing alternative methods of conflict resolution in the modern world; consideration of the essence of the mediation process, the conditions for its implementation, as well as advantages compared to court procedures for resolving disputes; studying the possibilities and prerequisites for the integration of the mediation institute into the legal system of Ukraine; determination of ways to improve the institution of mediation by making appropriate changes to national legislation.

Methodology. In the proposed article, special attention is paid to the analysis of aspects of the practical application of existing alternative conflict resolution methods, the analysis of the essence of the mediation process.

Scientific novelty. It has been proven that more and more specialists support the implementation and development of mediation as a way of resolving conflicts between parties without the intervention of state structures. This step will not only facilitate citizens' access to justice and reduce the burden on the courts, but will also help to reduce the duration of cases and the number of contested decisions, as well as reduce court costs and promote reconciliation between the parties.

Conclusions. It is noted that the consolidation of the mediation procedure at the legislative level gives citizens in Ukraine the awareness that they have the right to use this procedure. Ukrainian identity in the context of European integration requires the harmonization of national legislation with the legislation of the European Union, including the improvement of the legal framework for mediation. The Law of Ukraine "On Mediation" recognizes the mediation profession as official, establishing requirements for the professional training of mediators. Most mediators in Ukraine have higher education and have undergone specialized training in theoretical and practical aspects of mediation. Mediation promotes effective dialogue, which is the basis for the development of the rule of law in modern society. It represents an alternative way of protecting human and citizen rights in Ukraine.

Key words: mediation, legal disputes, institution of mediation, mediation procedure.

Постановка проблеми. Бажання українського народу утверджувати європейські цінності та відповідати міжнародним стандартам у сфері правосуддя є відомим для всесвітньої спільноти. Тому постає все більше запитань щодо використання засобів позасудового вирішення спорів. Це вказує на потребу у модернізації підходів до врегулювання конфліктів через переговори, позбавлені судового розгляду.

В Україні, цей підхід здобуває популярність та отримує правову підтримку. Недавно, у листопаді 2021 року, був ухвалений Закон України «Про медіацію», який визначає медіацію як позасудовий, вільний вибір, конфіденційний, структурований процес, де сторони, за допомогою медіатора (або медіаторів), намагаються запобігти виникненню або вирішити конфлікт чи спір шляхом переговорів.

Це означає, що спори можна вирішувати без звернення до суду. В багатьох європейських країнах цей підхід вже є нормою, і більшість справ, що надходять до суду, спрямовуються на медіацію для вирішення без судового розгляду.

Отже, впровадження практики медіації для досягнення взаємоприйняттого рішення є одним з актуальних кроків у реформуванні системи доступу до справедливого правосуддя та загальної судової системи в Україні.

У той же час важливо відзначити, що найбільш поширеним способом вирішення конфліктів завжди було звернення до суду. Проте в сучасних умовах медіація стає дієвою альтернативою судовому процесу, що є важливою можливістю вирішення конфлікту (суперечки) на будь-якому етапі та на будь-якому рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У аналізі досліджень вітчизняних вчених щодо формування та розвитку інституту медіації в Україні слід виділити праці Н. Мазаракі, Л. Романадзе, Н. Крестовської, Н. Бондаренко-Зелінської, О. Бикова, І. Василенка, Г. Ульянової, Т. Білик, Р. Гаврилюка, І. Гордиського, Г. Єрьоменка, З. Красіловської, В. Землянської, С. Задорожної, В. Баранова та інших вчених.

Мета роботи. Метою статті є комплексний аналіз практики застосування існуючих альтернативних методів вирішення конфліктів у сучасному світі; розгляд сутності процесу медіації, умов її проведення, а також переваг порівняно з судовими процедурами вирішення суперечок; вивчення можливостей і передумов інтеграції інституту медіації в правову систему України; визначення шляхів удосконалення інституту медіації за допомогою внесення відповідних змін до національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Термін «альтернативне вирішення спорів» був введений у США з метою охоплення всіх позасудових механізмів розв'язання конфліктів. Ця альтернатива традиційним судовим процедурам спрямована на полегшення навантаження на судову систему та боротьбу з негативними аспектами судочинства.

Сучасна практика медіації виникла у США та Канаді наприкінці ХХ століття. Європейські країни активно прийняли її у свої правові системи вже на зламі ХХ–ХХІ століть, і на сьогодні вона є невід'ємною частиною їхнього правового простору [1].

У США більше 90% конфліктів вирішуються через медіацію та інші альтернативні методи розв'язання спорів. Багато юридичних фірм вже включають до своїх контрактів та трудових угод положення про медіацію, зобов'язуючи сторони вирішувати конфлікти перед судом.

Це дозволяє судам звільнитися від важких справ, які можуть тривати кілька років. Медіація стала ефективним інструментом як у позасудовому, так і судовому вирішенні конфліктів [2].

Однак важливо враховувати, що інститут медіації має зарубіжне походження, і це вимагає вивчення досвіду сучасних демократичних країн у впровадженні цього правового інструменту.

Аналіз практичного застосування медіації показує, що більшість таких країн активно впроваджують та ефективно використовують її технології для вирішення спорів. Це підвищує довіру до судової системи і надає можливість розв'язати конфлікт шляхом переговорів та уникнути судового процесу [3].

У 2014 році Україна уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, згідно з якою зобов'язалася гарантувати верховенство права та належний доступ до правосуддя.

Ці заходи охоплюють як розширення можливостей судового захисту, так і використання альтернативних шляхів врегулювання конфліктів та покращення соціального клімату, використовуючи інноваційний європейський досвід у цій сфері [4].

Ці зміни у Конституції України, внесені у 2016 році, є кроком вперед у розвитку правової системи країни. Розширення юрисдикції судів до будь-яких юридичних конфліктів та кримінальних обвинувачень вказує на важливість забезпечення доступу до справедливого судового процесу для кожного громадянина. Це створює можливість більш широкого використання альтернативних методів вирішення спорів, включаючи досудове врегулювання.

Важливо враховувати, що ця зміна сприяє не лише зменшенню навантаження на судову систему, але й надає сторонам можливість активніше брати участь у вирішенні своїх конфліктів до початку судового процесу. Це може сприяти розгляду справ у більш оперативному режимі та уникненню затягування судових процедур.

Обов'язкове досудове врегулювання спорів стає ефективним інструментом у випадках, коли сторони можуть досягти консенсусу без необхідності вирішення справи в суді. Це сприяє не лише економії часу та ресурсів, але й забезпечує збереження важливих міжосо-

бистісних стосунків, що часто важливо для подальшого співіснування сторін.

Загалом, розширення юрисдикції судів та можливість обов'язкового досудового врегулювання спорів є кроком до передової правової практики, який враховує потреби та інтереси кожного громадянина в доступі до справедливості.

Важливим кроком в розвитку медіації в Україні стала реєстрація двох важливих громадських об'єднань у 2014 році: Громадської спілки "Українська академія медіації" та Громадської організації "Національна асоціація медіаторів України". Українська академія медіації допомагає у відкритті та утриманні кабінетів медіації в будівлях судів та на базі системи безоплатної правової допомоги. Нині в Україні активно створюються громадські організації, що пропагують медіацію на всій території [5].

Важливо зауважити, що медіація в Україні існує вже понад двадцять п'ять років. Перші центри медіації були створені у 1994 році, і вже через кілька років вони почали здійснювати медіаційну діяльність для вирішення правових конфліктів. Хоча законопроект про медіацію був внесений до Верховної Ради України вже у грудні 2010 року, Закон України "Про медіацію" було прийнято лише в листопаді 2021 року, що визначило новий етап розвитку цього інституту в Україні [6; 7].

Медіація впроваджується як ключовий компонент системи альтернативного вирішення конфліктів, що дозволяє вирішувати різноманітні суперечки на будь-якому етапі їх виникнення [8].

Її вагомими перевагами включають ефективну економію часу, збереження конфіденційності, утримання довгострокових стосунків і використання фінансових ресурсів з максимальною ефективністю. Крім того, медіація сприяє уникненню можливих репутаційних втрат [9; 10].

Активний розвиток і впровадження практики медіації в Україні матиме вагомий вплив на роботу судової системи, спрямувавши її увагу на розгляд більш складних та важливих справ. Це зробить юстицію більш ефективною та доступною для громадян.

У позові до прав людини та громадянина передбачається не просто можливість отримання судової допомоги, але й можливість скористатися альтернативними шляхами вирішення спорів. Серед них медіація відіграє важливу роль, дозволяючи сторонам знайти взаємоприйнятні рішення та зберегти гідність і співпрацю в подальших відносинах.

Висновки. Резюмуючи, важливо відзначити, що в світовій практиці медіація набуває

все більшої популярності. Протягом останнього десятиріччя альтернативні методи вирішення конфліктів, такі як медіація, стали поширеними у прогресивних суспільствах.

Україна також не відстає від цього тренду, і все більше фахівців підтримують впровадження та розвиток медіації як способу вирішення конфліктів між сторонами без втручання державних структур. Цей крок не лише полегшить доступ громадян до правосуддя та зменшить навантаження на суди, а й допоможе скоротити терміни розгляду справ та кількість оскаржуваних рішень, а також знизить судові витрати і сприятиме примиренню між сторонами.

Закріплення медіаційної процедури на законодавчому рівні надає громадянам в Україні свідомість про те, що вони мають

право скористатися цією процедурою. Українська ідентичність у контексті європейської інтеграції вимагає гармонізації національного законодавства з законодавством Європейського Союзу, включаючи поліпшення законодавчої бази щодо медіації.

Закон України «Про медіацію» визнає медіаторську професію офіційною, встановлюючи вимоги до професійної підготовки медіаторів. Більшість медіаторів в Україні мають вищу освіту та пройшли спеціалізовану підготовку з теоретичних та практичних аспектів медіації.

Медіація сприяє результативному діалогу, що є основою розвитку правової держави в сучасному суспільстві. Вона представляє собою альтернативний шлях захисту прав людини і громадянина в Україні.

Література:

1. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1(5). С. 158–172.
2. Фігун Н. І. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз. Випускна кваліфікаційна робота за спеціальністю 081 «Право». Тернопільський національний економічний університет, 2019. 110 с.
3. Йосипенко С. Т. Перспективи інституалізації сімейної медіації у приватно-правових відносинах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2017. № 3(15). С. 201–207.
4. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. URL : 1671-Article Text-3013-1-10-20211121(11).pdf
5. Козакевич О. М. Роль медіації у забезпеченні доступу до правосуддя. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4(14). С. 87–97.
6. Кудрявцева О. Развитие альтернативных способов разрешения споров в ходе реформы английского гражданского процессуального права. *Проблеми альтернативного судочинства в Україні : матеріали І Львів. міжнар. форуму (м. Львів, 12–13 черв. 2008 р.)*. Львів : Львів. держ. ін-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола, 2008. С. 86–92.
7. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL : <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>
8. Островська О. А., Фінько О. Л. Медіація як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів та консалтингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 34–38.
9. Пашкова К. І. Медіація в Україні та світі: генеза, правове регулювання та ефективність при вирішенні цивільних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 129–132.
10. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4(12). С. 47–54.

References:

1. Belins'ka, O. V. (2011) Mediatsiya – al'ternatyvne vyryshennya sporiv [Mediation – alternative dispute resolution]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustytstsiyi*. № 1(5), pp. 158–172.
2. Fihun, N. I. (2019) Implementatsiya protsedury mediatsiyi v ukrayins'ke zakonodavstvo: teoretiko-pravovyy analiz [Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation: theoretical and legal analysis]. *Vypuskna kvalifikatsiyina robota za spetsial'nistyu 081 «Pravo»*. Ternopil's'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet, 110 p.
3. Yosypenko, S. T. (2017) Perspektyvy instytualizatsiyi simeynoyi mediatsiyi u pryvatnopravovykh vidnosynakh [Prospects for the institutionalization of family mediation in private law relations]. *Naukovo-informatsynnyy visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halyts'koho. Seriya : Pravo*. № 3(15), pp. 201–207.
4. Kats'ora, O. Problemy ta stan rozvytku mediatsiyi v Ukrayini [Problems and state of mediation development in Ukraine]. URL : 1671-Article Text-3013-1-10-20211121 (11).pdf
5. Kozakevych, O. M. (2020) Rol' mediatsiyi u zabezpechenni dostupu do pravosuddy [The role of mediation in ensuring access to justice]. *Visnyk penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 4(14), pp. 87–97.
6. Kudryavtseva, O. (2008) Razvitiye al'ternativnykh sposobov razresheniya sporov v khode reformy angliyskoho grazhdanskogo protsessual'nogo prava [Development of alternative ways of resolving disputes

during the reform of English civil procedural law]. *Problemy al'ternatyvnoho sudochnstva v Ukrayini* : materialy I L'viv. mizhnar. forumu (m. L'viv, 12–13 cherv. 2008 r.). L'viv : L'viv. derzh. in-t novit. tekhnolohiy ta upravlinnya im. V. Chornovola, pp. 86–92.

7. Mediatsiya yak sposib vyrishennya sporiv [Mediation as a way of resolving disputes]. URL: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>

8. Ostrovs'ka, O. A., Fin'ko, O. L. (2018) Mediatsiya yak al'ternatyvnyy sposib vrehulyuvannya konfliktiv ta konsal'tynhova posluha [Mediation as an alternative way of conflict resolution and consulting services]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Issue 21, pp. 34–38.

9. Pashkova, K. I. (2020) Mediatsiya v Ukrayini ta sviti: heneza, pravove rehulyuvannya ta efektyvnist' pry vyrishenni tsyvil'nykh sporiv [Mediation in Ukraine and the world: genesis, legal regulation and effectiveness in resolving civil disputes]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 8, pp. 129–132.

10. Podkovenko, T. (2017) Mediatsiya: mizhnarodno-pravovi standarty [Mediation: international legal standards]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue. 4(12), pp. 47–54.

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.4>**Лідія МАРУСЯК**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Львівський інститут ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Мазепи, 29, м. Львів, 79059, lidabat@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9268-7580**Lydia MARUSYAK**

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law, Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management", str. Mazepy, 29, Lviv, 79059, lidabat@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9268-7580**СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА****SYSTEMATIC INTERPRETATION OF NORMS OF CIVIL LAW**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних питань системного тлумачення у цивільному праві.

Особливістю системного тлумачення є те, що при ньому інтерпретується як вихідна норма, так й інші, пов'язані з нею норми. Системне тлумачення виходить із презумпції логічної єдності закону. Існуючі у законі протиріччя і прогалини при цьому сприймаються як відступ від загального правила. У результаті під системним способом тлумачення норми права необхідно розуміти спосіб з'ясування і роз'яснення норми права, сукупність прийомів, використання яких, засноване на зіставленні двох або більше норм, що регулюють різні сторони одного й того ж виду суспільних відносин, дозволяє розкрити системний зміст норми, що тлумачиться. Системне тлумачення норм права разом з іншими способами (граматичним, спеціально юридичним, логічним, історичним) у своїй сукупності забезпечує всебічне усвідомлення інтерпретатором сенсу та змісту норми, що тлумачиться.

Теоретичні розробки проблематики системного тлумачення в цивільному праві визнаються одним з важливих і актуальних завдань цивілістики, оскільки тлумачення належить до легальних способів подолання прогалин, колізій та суперечностей у цивільному праві. З загальнотеоретичних позицій розглядається тлумачення норм права як системне явище, уточнюється поняття «системне тлумачення», визначається його функціональне призначення у цивільному праві, виявлені характерні риси та ознаки тлумачення у цивільному праві. Системне тлумачення визначається як інтелектуально-вольова діяльність, заснована на системності цивільного права, що охоплює весь механізм цивільно-правового регулювання та відбиває з одного боку внутрішній пізнавальний розумовий процес, що полягає у з'ясуванні сенсу та встановленні змісту норм цивільного права, так само як і об'єктивованій зовнішній результат такого пізнавального (мислиневого) процесу у вигляді інтерпретаційного акту, юридичної рекомендації.

Ключові слова: тлумачення норм права, системне тлумачення, системне тлумачення у цивільному праві, мета тлумачення, принцип правової визначеності.

The article is devoted to the study of theoretical issues of systematic interpretation in civil law. A feature of systemic interpretation is that it interprets both the original norm and other norms related to it. Systematic interpretation proceeds from the presumption of the logical unity of the law. The existing contradictions and gaps in the law are perceived as a deviation from the general rule. As a result, the systematic method of interpreting a rule of law must be understood as a way of clarifying and clarifying a rule of law, a set of techniques, the use of which, based on a comparison of two or more norms that regulate different aspects of the same type of social relations, allows revealing the systemic the content of the norm being interpreted. Systematic interpretation of legal norms together with other methods (grammatical, specially legal, logical, historical) in its totality ensures comprehensive awareness by the interpreter of the meaning and content of the norm being interpreted. Theoretical development of the problems of systematic interpretation in civil law is recognized as one of the important and urgent tasks of civil studies, since interpretation belongs to the legal ways of overcoming gaps, collisions and contradictions in civil law. From a general theoretical standpoint, the interpretation of legal norms is considered as a systemic phenomenon, the concept of "systemic interpretation" is specified, its functional purpose in civil law is determined, characteristic features and signs of interpretation in civil law are identified. Systemic interpretation is defined as an intellectual-volitional activity based on the system of civil law, which covers the entire mechanism of civil law regulation and reflects, on the one hand, the internal cognitive mental process, which consists in clarifying the meaning and establishing the content of civil law norms, as well as and the objectified external result of such a cognitive (thinking) process in the form of an interpretative act, a legal recommendation.

Key words: interpretation of legal norms, systematic interpretation, systematic interpretation in civil law, purpose of interpretation, principle of legal certainty.

Поступальний розвиток і ускладнення цивільно-правових відносини закономірно вимагають вдосконалення способів тлумачення норм цивільного права та обліку динаміки їх співвідношення у різних сферах правового регулювання майнових відносин. Необхідність тлумачення викликана багатьма факторами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. При цьому, як стверджує В. Антошкіна, необхідність тлумачення зумовлена не тільки і не стільки технічною недосконалістю зовнішньої форми частини правових норм (їх незрозумілістю, неоднозначністю), а впливає із суті право-реалізації, оскільки в самій природі правової норми закладена необхідність її інтерпретації [2, с. 8]. Мистецтво тлумачення правових норм становить саму суть юриспруденції. Ні правотворчість, ні реалізація, ні систематизація нормативно-правових актів неможлива без грамотної та ефективної інтерпретаційної діяльності [8, с. 4]. Процес тлумачення не лише допомагає розкрити сутність норми права, а й її головну мету та соціальну спрямованість, можливі наслідки та межі застосування відповідної норми, допомагає зрозуміти суспільно-історичні умови, в яких відбувається тлумачення тощо.

Тлумачення слугує точному та одноманітному розумінню та застосуванню закону, при цьому не вносить і не може вносити поправок та доповнень до чинних норм, воно покликане лише пояснювати і уточнювати те, що сформульовано законодавцем і викладене у правовій нормі.

Теоретичні розробки проблематики системного тлумачення у цивільному праві, яке відрізняється від інших видів і способів тлумачення в інших галузях права з огляду на його особливу функціональну спрямованість, визнаються одним з найбільш важливих і актуальних завдань цивілістики, оскільки тлумачення є легальним способом усунення прогалин та суперечностей у праві.

Вагомий внесок у розробку наукової концепції тлумачення норм права здійснили такі вчені правознавці, як Т. Кудлай, О. Скакун, В. Шишкін, К. Волинка, В. Котюк, М. Патеї, В. Галуцько, А. Мірошниченко, Д. Михайлович, В. Карбань, П. Волвенко, І. Турчин-Кукаріна, Ю. Власов, Д. Михайлович, В. Малента, С. Погребняк, В. Комаров, Ю. Чалий, П. Чулінда, А. Бірюкова, О. Майстренко та інші. Проте, наукових праць, які б розглядали комплексно феномен системного тлумачення у цивільно-правовому аспекті на базі сучасного вітчизняного законодавства з урахуванням нових тенденцій його модернізації явно

недостатньо. Вирішення зазначених проблем сприятиме переосмисленню ролі системного тлумачення як одного знайважливіших способів подолання протиріч та колізій у цивільному праві.

Метою статті є комплексний аналіз основних тенденцій, особливостей, теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із системним тлумаченням норм цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Процес тлумачення правових норм пов'язаний як з оцінкою фактичних обставин, так і з'ясуванням змісту застосовуваних до цих обставин правових норм. З'ясування змісту передбачає необхідність тлумачення правових норм. Іноді тлумачення норми не представляє складності, але в багатьох випадках ця процедура вимагає високого професіоналізму, знань не тільки в певній галузі права, а й формальної логіки, філософії, теорії права, мовознавства та історії [4, с. 80].

В юридичній літературі тлумачення правових норм визначається як: «інтелектуальна та волева діяльність людини щодо встановлення дійсного змісту правового припису для його подальшого ефективного застосування з метою все більшого забезпечення прав та інтересів суб'єктів права» [1, с. 49]; «інтелектуально-волева пізнавальна діяльність, що полягає у встановленні точного змісту (смислу) норм права і здійснюється за допомогою певних способів (приймів) з метою правильного їх застосування та безпосередньої реалізації» [12, с. 441]; «діяльність державних органів, різних організацій і окремих громадян, спрямована на з'ясування і роз'яснення змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права» [10, с. 52]; «встановлення змісту (з'ясування, роз'яснення) нормативних актів, спрямованих на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюються зміст і сфера дії нормативного припису, його основна мета та соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовуються суспільно-історична обстановка його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення. При цьому тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, що не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора» [8, с. 43].

В. Ліпінський виокремлює такі основні підходи до розуміння сутності тлумачення права: як інтелектуальний процес щодо з'ясування правових норм; як два самостійні розумові (інтелектуальні) процеси тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення норм права; як з'ясування та роз'яснення змісту правових норм із метою їх правильного застосування [9, с. 170].

За словами Ю. Шемшученко, головна мета тлумачення – встановлення істинного значення правових приписів, визначення специфіки прав та обов'язків суб'єктів права, які закладені нормотворцем у нормі права, правильне застосування норми права уповноваженими суб'єктами, зміцнення правопорядку та поширення правильних уявлень про зміст і спрямованість норм права та їх призначення в суспільстві [13, с. 8]. Тлумачення права, на думку цього вченого, лежить у площині пізнання права, що також пов'язане з такими двома ключовими аксіологічними векторами розвитку тлумачення права, як: 1) досягнення істинного та об'єктивного сенсу правових приписів, адже лише ознайомлення з текстом правового припису є недостатнім; маєтсья на увазі досягнення «духу» правового припису, який би відповідав намірам правотворця, принципам права, на яких він ґрунтується, ідеологічної складової, яка відображає основоположні цілі суспільства, його ціннісні орієнтири (цінності моралі, політики тощо); 2) творчий характер цього процесу, який пов'язаний із сталістю та динамізмом правових приписів та їх відповідністю сучасним викликам суспільства. Цей процес вимагає високого рівня професіоналізму, що, в першу чергу, пов'язується з проблемою меж тлумачення правових норм, оскільки тлумачення не має змінювати чи доповнювати існуючий правовий припис. Тлумачення права має лише розвивати та істинно встановлювати об'єктивний зміст правової норми [13, с. 9–10].

Процес тлумачення є внутрішньою (мислевою) інтелектуально-вольовою операцією людини (тлумача) з використанням найрізноманітніших методів пізнання дійсності та правових явищ. Одним із таких методів пізнання правової дійсності є системний підхід чи метод, що лежить в основі системного способу тлумачення юридичних норм.

Системний, або, як його ще називають, системно-структурний метод розуміється як сукупність методологічних підходів, прийомів та принципів вивчення та конструювання різних правових явищ, як систем

Як слушно відзначає В. Антошкіна, існування системного тлумачення зумовлюється системністю права [3, с. 184]. Норми права не існують незалежно одна від одної, а тому для глибокого і повного з'ясування змісту норми не досить її внутрішнього аналізу, а потрібно дослідження її змісту, її зв'язків з іншими нормами. Під системним способом тлумачення цитована авторка розуміє діяльність, що здійснюється суб'єктами, яка полягає в зіставленні норм з метою встановлення їх

змісту та точного застосування, заснована на використанні ряду прийомів системного способу тлумачення [3, с. 184].

Як зазначає І. Косцова, основними причинами системного тлумачення є системність права, відсилання до інших норм і смислові зв'язки з іншими нормами. Оскільки норми права регулюють суспільні відносини у певній сукупності, між ними існують певні зв'язки, які впливають з їх спеціалізації, а зміст конкретної норми права часто залежить від інших норм. Останні, своєю чергою, можуть розширювати чи звужувати зміст тлумаченої норми права [6, с. 171].

М. Котенко у своєму дослідженні наводить наступні ознаки системного тлумачення правових норм, які визначають його як правову категорію системного плану: 1) являє собою різновид способів тлумачення правових норм, що складається з системи правил, прийомів, принципів та засобів тлумачення норм права, які пов'язані між собою та використовуються в органічній єдності; 2) реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами в межах процесу тлумачення правових норм, які здійснюють тлумачення норм права на професійній основі, забезпечуючи їх комплексний аналіз в аспекті їх взаємозв'язку й взаємодії; 3) є результатом розумової діяльності людей, які входять до складу суб'єктів тлумачення правових норм, що забезпечує можливість з'ясування логіки побудови системи права, яка закладена правотворцем, та її відображення в результаті проведеного тлумачення правових норм; 4) системне тлумачення правових норм як різновид юридично значимої діяльності породжує відповідні правові наслідки, взаємопов'язане з явищем правореалізації та правотворчості в частині їх забезпечення та виявлення недоліків; 5) об'єктом системного тлумачення правових норм є норми права з позиції їх внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою; 6) результатом застосування системного способу тлумачення правових норм є інтерпретаційний акт системного тлумачення, в якому узагальнено особливості змісту та розуміння норми права як елементу системи права; 7) системний спосіб тлумачення націлений на встановлення змісту норм права з метою найбільш точного розуміння самої правової вимоги, виокремлення її недоліків та застосування цієї норми до врегульованих правом суспільних відносин [7, с. 68].

Особливості тлумачення норм цивільного права пов'язують, передусім, з необхідністю

їх узгодження з вимогами принципу правової визначеності. Такий принцип у сфері цивільного права, на думку О. Шишки, має виявлятися не лише в тому, що цивільне законодавство має в цілому бути якісним, тобто доступним, зрозумілим, чітким та передбачуваним, установлювати дієві механізми захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, зокрема й від свавільного втручання з боку державних органів у їхні права та інтереси. Цивільне законодавство має містити й механізми, які сприяють усуненню правової невизначеності, а також забезпечують стабільність і підвищують ефективність цивільно-правового регулювання [14, с. 7]. Невизначеність змісту правових норм тягне за собою неоднозначне їх розуміння, а, отже, і неоднозначне застосування, створює можливість необмеженого розсуду у процесі правозастосування і веде до свавілля, а значить, до порушення зазначених конституційних принципів, реалізація яких не може бути забезпечена без однакового розуміння та тлумачення правової норми всіма правозастосовцями [5, с. 18].

Системний спосіб тлумачення цивільно-правових норм дозволяє виділити особливості, притаманні нормі права виключно в певній ситуації, і заснований на знаннях зв'язків між різними нормами права, законами, на зіставленні з іншими законами, а також визначенні місця і значення цього закону в усій галузі цивільного права. Системне тлумачення полягає у використанні системного підходу при аналізі різних норм права, окремих статей і законів загалом. Основна увага дослідника при цьому зосереджується на з'ясуванні сутності та змісту норми права шляхом зіставлення її з іншими, раніше прийнятими нормами, встановлення її місця і ролі в системі цих норм, визначення характеру її багатосторонніх зв'язків з цими нормами. Системне тлумачення характеризується тим, що зміст норми цивільного права визначається шляхом з'ясування місця конкретної норми в системі цивільного законодавства та її співвідношення з суміжними нормами права [5, с. 19].

Системне тлумачення норм цивільного права має самостійний характер, що визна-

чається його характерними ознаками, серед яких варто виокремити наступні: особливий вид інтелектуально-вольової діяльності, заснованої на сукупності конкретних прийомів осмислення та методів тлумачення, який охоплює весь механізм правового регулювання, що виходить за рамки виключно застосування і реалізації цивільно-правових норм, і в основі якого лежить така властивість цивільного права, як системність; джерелами тлумачення в цивільному праві виступають як нормативні акти, тексти яких розроблені з широким застосуванням прийомів юридичної техніки, так й акти індивідуального регулювання, тексти яких переважно складені без використання спеціальних прийомів та професійної мови; метою є забезпечення умов для ефективного застосування цивільно-правових норм у правозастосовчій практиці шляхом подолання прогалин та колізій у праві та законодавстві та забезпечення балансу і гармонізації інтересів суспільства, держави й законних приватноправових інтересів суб'єктів цивільного права [11, с. 137].

Висновок. Системне тлумачення є інтелектуально-вольовою діяльністю, заснованою на системності цивільного права, що охоплює весь механізм цивільно-правового регулювання та відбиває з одного боку внутрішній пізнавальний розумовий процес, що полягає у з'ясуванні сенсу та встановленні змісту норм цивільного права, так само як і об'єктивований зовнішній результат такого пізнавального (мислиневого) процесу у вигляді інтерпретаційного акту, юридичної рекомендації.

Конкретні прийоми системного тлумачення норм цивільного права повинні відповідати основним засадам реального розуміння об'єктивно існуючої правової дійсності, основним принципам юридичної техніки та рівню правової культури. Лише так можна досягти основної мети системного тлумачення норм цивільного права, яка полягає у створенні умов для ефективного функціонування цивільного права і тим самим у забезпеченні рівноваги та гармонійності між публічними інтересами держави та законними приватноправовими інтересами суб'єктів цивільного права.

Література:

1. Антошкіна В. К. Причини тлумачення цивільно-правових норм. Матеріали круглого столу “Актуальні проблеми цивільного права”, Харків, 23 грудня 2010 р. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2011. С. 48–52.
2. Антошкіна В. К. Способи і правила тлумачення норм права та договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(29) Том 1. 2019. С. 8–14.
3. Антошкіна В. К. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовчій практиці. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 5. С. 181–186.

4. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. № 1(16). 2016. С. 79–85.
5. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права та поширювального тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 35. Частина I. Том 1. 2015. С. 18–21.
6. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.
7. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення правових норм: поняття, ознаки та місце в системі правоінтерпретаційної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 66–70.
8. Лепіш Н.Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : монографія. Львів : Сполом, 2018. 250 с.
9. Ліпинський В. В. Тлумачення адміністративно-деліктних правових норм: поняття та сутність. *Юридичний бюлетень*. Вип. 16. 2018. С. 168–179.
10. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 336 с.
11. Павлюк Н. М. Герменевтика в цивільному праві України: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 134–137.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
13. Шемшученко Ю. С. Вступне слово. *Альманах права. Тлумачення права: від теорії до практики*. Випуск 12. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 344 с.
14. Шишка О.Р. Принцип правової визначеності в цивільному праві України. *ForumPrava*, 2021. 70(5). С. 6–17.

References:

1. Antoshkina V. K. (2011). Prychyny tлумachennia tsyvilno-pravovykh norm. Materialy kruhloho stolu "Aktualni problemy tsyvilnoho prava", Kharkiv, 23 hrudnia 2010 r. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 48–52 [in Ukrainian].
2. Antoshkina V. K. (2019). Sposoby i pravyla tлумachennia norm prava ta dohovoriv. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 4(29) Tom 1. S. 8–14 [in Ukrainian].
3. Antoshkina V. K. (2020). Sposoby tлумachennia prava ta yikhnia rol u pravozastosovnii praktytsi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 181–186 [in Ukrainian].
4. Horbatiuk V. L. (2016). Bahatoaspektna protsedura tлумachennia pravovykh norm. *Informatsiia i pravo*. № 1(16). S. 79–85 [in Ukrainian].
5. Zavalniuk S. V. (2015). Spivvidnoshennia analogii prava ta poshyriuvalnogo tлумachennia norm prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo*. Vypusk 35. Chastyna I. Tom 1. S. 18–21 [in Ukrainian].
6. Kostsova I. P. (2016). Systemne tлумachennia norm prava : dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Ivano-Frankivsk. 218 [in Ukrainian].
7. Kotenko M. V. (2013). Systemnyi sposib tлумachennia pravovykh norm: poniattia, oznaky ta mistse v systemi pravointerpretatsiinoi diialnosti. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. S. 66–70 [in Ukrainian].
8. Lepish N. Ya. (2018). Akty tлумachennia norm prava: pytannia teorii ta praktyky : monohrafiia. Lviv : Spolom. 250 [in Ukrainian].
9. Lipynskiy V. V. (2018). Tлумachennia administratyvno-deliktnykh pravovykh norm: poniattia ta sutnist. *Yurydychnyi biuleten*. Vyp. 16. S. 168–179 [in Ukrainian].
10. Nastasiak I. Yu. (2009). Tлумachennia pravovykh norm : navchalnyi posibnyk. Lviv : Lvivskiyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2009. 336 s. [in Ukrainian].
11. Pavliuk N. M. (2020). Hermenevtyka v tsyvilnomu pravi Ukrainy: teoretychnyi aspekt. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. S. 134–137. [in Ukrainian].
12. Skakun O. F. (2012). Teoriiia prava i derzhavy : pidruchnyk. Kyiv : Alerta. 524 s. [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko Yu. S. (2021). Vstupne slovo. Almanakh prava. Tлумachennia prava: vid teorii do praktyky. Vypusk 12. Kyiv : Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 344 s. [in Ukrainian].
14. Shyshka O. R. (2021). Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v tsyvilnomu pravi Ukrainy. *ForumPrava*. 70(5). S. 6–17. [in Ukrainian].

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.5>**Ольга ОХМАН**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Хмельницький інститут імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України Міжрегіональної Академії управління персоналом, проспект Миру, 101А, м. Хмельницький, Україна, 29015

ORCID: 0000-0002-9509-5326**Тетяна ДЕРЕВ'ЯНКО**

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0003-0318-8195**Наталія ЛОГІНОВА**

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького, Хмельницький, Україна, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659**Olga OHMAN**

Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Law and Law Enforcement, Khmelnytskyi Institute named after the Blessed Volodymyr, Metropolitan of Kyiv and All Ukraine, Interregional Academy of Personnel Management, University, Myru Avenue, 101A, Khmelnytskyi, Ukraine, 29015

ORCID: 0000-0002-9509-5326**Tetiana DEREVYANKO**

Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Legal Theory and Criminal Procedural Activity, National Academy of the State Border Service of Ukraine named

after Bohdan Khmelnytsky, Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0003-0318-8195**Natalia LOGINOVA**

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659**КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИХ
ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ****CRIMINOLOGY ASPECTS OF GENDER-BASED CRIMES
IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS**

В статті досліджуються питання насильства у війні, що носять гендерний та сексуальний характер, у тому числі як методу здійснення геноциду та тактики ведення війни. Стаття ґрунтується на висновках останніх теоретичних досягнень, які сформульовані як кримінологами, так і вченими із споріднених дисциплін (право, політика, гендерні дослідження) щоб розкрити кримінологічне мислення про те, що таке гендерно зумовлені злочини в умовах збройних конфліктів, та як вони пов'язані із безпекою, війною, урядкуванням, покаранням, статтю та злочинністю. Представлено нові аспекти для вивчення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, приділяючи особливу увагу історичним і концептуальним проблемам його дослідження в рамках кримінології. Стаття містить огляд питань щодо недопустимості амністії та поширення імунітетів на винних у будь-яких формах сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, важливості усунення процесуальних і доказових перешкод для правосуддя з метою забезпечення прав потерпілих, а також необхідності використання всіх доступних засобів впливу на учасників конфлікту з метою дотримання міжнародного права, в тому числі шляхом передачі осіб, які вчиняють, наказують або потурають сексуальним діям, пов'язаним з конфліктом, до Міжнародного кримінального суду. Незважаючи

на те, що дані аналізу і звітностей про сексуальне насильство щодо чоловіків і хлопчиків, особливо в контексті офіційних і неофіційних умов ув'язнення, а також стосовно чоловіків і хлопчиків, пов'язаних з озброєними групами, досить обмежене, ми зауважуємо, що чоловіки та хлопчики також стають жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та в зв'язку із цим з метою захисту потерпілих чоловіків наголошуємо на необхідності кинути виклик глибоко вкоріненим культурним уявленням про чоловіків щодо їх невразливості до такого насильства.

Ключові слова: збройний конфлікт, тероризм, гендерне насильство, сексуальне насильство під час війни, звалтування під час війни, віктимізація цивільного населення.

The article explores issues of gender and sexual violence in war, including as a method of genocide and tactics of warfare. The article is based on the conclusions of the latest theoretical achievements formulated by both criminologists and scholars from related disciplines (law, politics, gender studies) in order to reveal criminological thinking about what gender-based crimes in armed conflict are and how they are related with security, war, governance, punishment, gender and crime. New aspects for the study of conflict-related sexual violence are presented, paying special attention to the historical and conceptual problems of its study within the framework of criminology. The article contains an overview of issues regarding the inadmissibility of amnesty and the extension of immunities to perpetrators of any forms of conflict-related sexual violence, the importance of removing procedural and evidentiary obstacles to justice in order to ensure the rights of victims, as well as the need to use all available means of influencing the participants conflict in order to comply with international law, including by transferring persons who commit, order or condone conflict-related sexual acts to the International Criminal Court. Although there is limited analysis and reporting of sexual violence against men and boys, particularly in the context of formal and informal prison settings, as well as men and boys associated with armed groups, we note that men and boys are also victims of conflict-related sexual violence, and therefore, in order to protect male victims, we emphasize the need to challenge deep-rooted cultural assumptions about men as invulnerable to such violence.

Key words: armed conflict, terrorism, gender-based violence, wartime sexual violence, rape during war, victimization of civilians.

Продовження ведення агресивної війни РФ проти України призвело до переміщення в значних масштабах цивільних осіб, піддавши їх підвищеному рівню сексуального та гендерного насильства. Збройні сили РФ та терористичні російські збройні формування продовжують поміж іншого використовувати сексуальне насильство як тактику збройної агресії. У деяких ситуаціях гендерно зумовлена мова ненависті та підбурювання до насильства були очевидними в публічному дискурсі, зокрема і на цифрових платформах.

В умовах воєнного стану пріоритетом є здійснення політики, спрямованої на розв'язання проблем сексуального та гендерного насильства, з метою забезпечення поваги до прав людини, основних свобод та дотримання норм міжнародного права. Це можливо досягти шляхом об'єднання зусиль як національних правоохоронних органів, так і міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом останніх десятиріч тема «кримінології війни» («criminology of war») набула статусу однієї із центральних у кримінологічних школах, зокрема, Західної Європи (Degenhardt, T., Di Pierro, Jamieson, R.) [5, 6, 7]. Немає сумнівів у тому, що розповсюдження в світі збройних конфліктів і, як наслідок, «злочинів війни», вимагає адекватного науково-практичного реагування. Тому «кримінологія війни» в сучасних умовах стає центральною темою для міжнародної наукової спільноти та міжнародної кримінології. Ці питання набули особливої актуальності

для України, яка зараз живе в умовах воєнної агресії з боку РФ [1, с. 15]. Хоча дослідження звалтування під час війни вже проводяться протягом тривалого часу, зростаюча увага до досліджень сексуального та гендерного насильства, пов'язаного з конфліктами, свідчить про потребу у більш глибокому розумінні цього явища. Вона відображає заклик до комплексного погляду на сексуальне насильство як складного явища, яке потребує дослідження в юридичній науці, а також відмови від ігнорування гендерних аспектів у вивченні конфліктів. Крім того, сексуальне та гендерне насильство стає ключовим елементом зростаючої літератури про віктимізацію цивільного населення під час конфліктів. [3, с. 45–46]. Спираючись нещодавні наукові дослідження та нові джерела задокументованих в ході воєнних конфліктів даних, вчені розробили та перевірили безліч теорій про детермінанти сексуального та гендерного насильства під час збройного конфлікту на міжнародному, національному, організаційному та індивідуальному рівнях, а також про його наслідки, враховуючи існування його у складному континуумі гендерно обумовленого насильства, шкоди та віктимізації (Cockburn, C.) [4].

Визнаючи значні досягнення в цій галузі, ми за ставимо за мету продовження досліджень, спрямованих на розробку більш інтегрованого теоретичного розуміння юридичних, інтерактивних соціальних та воєнних процесів, які спричиняють насильство проти цивільного населення та військовослужбовців під час війни, включаючи питання притяг-

нення до відповідальності винних у вчинення сексуального та гендерного насильства. Рухаючись вперед, наукова спільнота повинна продовжувати теоретизувати та оцінювати, які втручання можуть найефективніше пом'якшити сексуальне насильство, пов'язане з конфліктами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В бюлетені ОБСЄ «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту» вжито комбінований термін «сексуальне та гендерне насильство», який наголошує на подвійному характері даного виду злочинної поведінки – сексуальному та дискримінаційному. Хоча гендерне насильство нещодавно стало актуальною темою у спільноті безпеки людини, воно розглядалося головним чином стосовно насильства щодо жінок і дівчат, особливо сексуального насильства, однак і чоловіки також регулярно стають жертвами даного виду насильства під час збройного конфлікту, зокрема в місцях ув'язнення. Точна поширеність залишається невідомою; однак, видається, що віктимізація чоловіків є набагато частішою, ніж передбачалося раніше, і мовчання про віктимізацію чоловіків тепер рідше [11, с. 46]. Крім того, з'являється все більше доказів нападу на гендерні та сексуальні меншини, хоча даних залишається мало.

Сексуальне та гендерне насильство є абсолютно забороненими як у період збройних конфліктів, так і у мирний час згідно з міжнародним правом. Конвенція ООН проти катувань 1984 року, а також ряд договорів в сфері міжнародного права прав людини, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, і регіональні конвенції, містять заборону сексуального та гендерного насильства.

Згідно з положеннями Женевських конвенцій 1949 року, під час міжнародних збройних конфліктів цивільні особи «мають бути захищені особливо від усіх актів насильства або погроз ними», а жінки «повинні бути особливо захищені від будь-яких нападів на їх честь, зокрема від згвалтування, примусової проституції або будь-якої форми непристойного нападу».

Держави та міжнародні інституції повинні зосередити свої зусилля на прийнятті комплексу заходів щодо запобігання сексуальному та гендерному насильству під час та після збройних конфліктів. Це включає приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, військові зло-

чини та геноцид з прямим згадуванням сексуального та гендерного насильства, скасування імунітету та строків давності для сексуального та гендерного насильства, пов'язаного з конфліктом, а також розроблення комплексної стратегії переслідування сексуального та гендерного насильства

З метою забезпечення справедливості для тих, хто став жертвою сексуального та гендерного насильства, кожна держава повинна прийняти вичерпні заходи для виконання своїх зобов'язань у сфері розслідування, судового переслідування та покарання винних у злочинах геноциду, проти людяності та військових злочинах, включаючи ті, що пов'язані з сексуальним та гендерним насильством

Термін «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» включає в себе такі форми насильства, як згвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб та інші форми сексуального насильства, які мають порівняно високу ступінь жорстокості і вчиняються проти жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, прямо або опосередковано пов'язаних з конфліктом. Ця зв'язок може бути очевидним у випадках, коли злочинці мають зв'язок з державними або недержавними збройними групами, включаючи терористичні організації. Профіль жертви, яка часто є фактичним або гаданим членом переслідуваної політичної, етнічної чи релігійної меншини, або є мішенню на основі фактичної чи гаданої сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Характерним для них є вчинення злочинів у атмосфері безкарності та настання транскордонних наслідків, таких як переміщення або торгівля людьми, порушення положень угоди про припинення вогню. Даний термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства та / або експлуатації, яка здійснюється в умовах конфлікту.

Дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, можна розділити на два періоди зростання. Перший період настав після початку війни в колишній Югославії в 1992–1995 роках та геноциду в Руанді в 1994 році, обидва відзначені жахливими епізодами масового згвалтування. Глибоко вражені триваючими конфліктами та їхніми жахливими наслідками, науковці запропонували вагомі нормативні аргументи щодо того, чому сексуальне насильство слід сприймати серйозно як у наукових, так і в судових процесах (Nordas, R., Cohen, D. K.) [9, с. 193–211]. Різні аспекти гендерного аналізу підкреслювали, чому жінки загалом ставали жертвами (для

утвердження мілітаризованої маскулінності), а також чому обиралися конкретні групи жінок (для нападу на носіїв етнічної, релігійної чи політичної ідентичності групи, або для припинення етнічної групи, релігійної або політичної групи) (Skjelsbæk, I.) [10, с. 211–237]. Деякі вчені розглядали сексуальне насильство як природний і неминучий побічний ефект війни, пов'язаний з чоловічими сексуальними потягами (Farwell, N.) [7, с. 389–403]. Протягом останніх десятиліть було досягнуто значних успіхів у судовому переслідуванні тих, хто вчиняв сексуальне насильство, пов'язане з гендером, під час збройних конфліктів.

Другий етап дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, був викликаний критичним визнанням того, що сексуальне насильство під час війни не є повсемісним явищем, а, навпаки, виявляє значні варіації у різних конфліктах і серед різних суб'єктів. Вивчення зосередилося на розумінні форм насильства, ідентичності цільових груп, мотивації застосування сексуального насильства як самостійної практики та стратегії. [9, с. 193–211].

У відповідності до даних ООН 3,1% чоловіків та 8,2% жінок, які перебували у статусі ув'язнених недержавними збройними групами, стали жертвами різних форм сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Міжнародний кримінальний суд, що розпочав розслідування у справі «Ситуація в Україні», також прийшов до висновку про широку практику вчинення військових злочинів, таких як згвалтування та інші форми сексуального насильства на окупованих територіях.

Дії, що носять зміст сексуального та гендерного насильства під час збройного конфлікту становлять міжнародні злочини, за які винуватці повинні нести відповідальність у відповідності до міжнародного права. В залежності від обставин вчинення їх можна віднести до злочинів проти людяності, військових злочинів та геноциду. Римський статут є першим міжнародним документом, що чітко визнає згвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію та інші форми сексуального насильства як окремі види злочинів проти людяності. Незважаючи на те, що Римський статут не прямо зв'язує сексуально-гендерне насильство із геноцидом, Міжнародний кримінальний суд підтвердив, що згвалтування та інші форми сексуально-гендерного насильства «можуть, при певних умовах, бути невід'ємною складовою моделі знищення, застосованого до конкретної групи, що вимагає кваліфікації як геноцид».

Рада безпеки ООН «наголошує на обов'язку всіх держав покласти край безкарності та переслідувати осіб, відповідальних за геноцид, злочини проти людяності та військові злочини, включаючи ті, що пов'язані з сексуальним та іншим насильством щодо жінок і дівчат, та, у зв'язку з цим, наголошує на необхідності виключення цих злочинів з положень про амністію за наявності такої можливості» (пункт 11 Резолюції 1325 (2000), прийнятої Радою Безпеки ООН на 4213 – засіданні 31 жовтня 2000 року).

Рада безпеки ООН «вимагає, щоб усі сторони збройного конфлікту негайно вжили відповідних заходів для захисту цивільних осіб, у тому числі жінок і дівчат, від усіх форм сексуального насильства, що може включати, поміж іншого, застосування відповідних військових дисциплінарних заходів та дотримання принципу відповідальності командування, навчання військ щодо категоричної заборони всіх форм сексуального насильства проти цивільних осіб, руйнування міфів, які підтримують сексуальне насильство, перевірку збройних сил та сил безпеки на предмет виявлення згвалтувань у минулому та інших форм сексуального насильства, а також евакуацію жінок та дітей, які перебувають під безпосередньою загрозою застосування сексуального насильства у безпечні райони.» (пункт 3 Резолюції 1820 (2008), прийнятої Радою Безпеки ООН на 5916 – засіданні 19 липня 2008 року).

Рада міністрів ОБСЄ «заохочує держави-учасниці посилити зусилля з розслідування, судового переслідування та покарання винних у всіх формах насильства щодо жінок та забезпечити жертвам захист та відповідні засоби правового захисту».

За останні кілька десятиліть міжнародне співтовариство зробило багато вагомих кроків у відповідь на зростаючу кількість закликів визнати сексуальне насильство серйозним злочином на національному та міжнародному рівнях.

Так, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*) був першим міжнародним судом, який розглядав справу виключно за звинуваченнями у сексуально-гендерному насильстві, пов'язаному із конфліктом, проти трьох членів боснійсько-сербської міліції (*Vojska Republike Srpske*), яка діяла під час конфлікту 1992–1995 років у Боснії (*Prosecutor v Kunarats, Kovach, Vukovich*). Даний вирок став першим в історії, яким було засуджено осіб за згвалтування як за злочин проти людяності (поруч із засудженням за поневолення і катування як злочин проти людяності та численні військові злочини).

Протягом свого мандату *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* притягнув до відповідальності понад 120 осіб. Майже третина розглянутих справ містили звинувачення у сексуально гендерному насильстві.

Міжнародний трибунал щодо Руанди (*International Criminal Tribunal for Rwanda*) є першим міжнародним трибуналом у інтерпретації поняття «згвалтування» в міжнародному кримінальному праві та визначення згвалтування як засобу вчинення геноциду. Його обвинувальним висновком вперше засуджено винного за згвалтування як за акт геноциду (*Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*). «Що стосується, зокрема, згвалтування та сексуального насильства, Палата хоче підкреслити той факт, що, на її думку, вони становлять геноцид так само, як і будь-який інший акт, якщо вони були вчинені з конкретним наміром знищити, повністю або частково, певну групу». Як було встановлено, Жан-Поль Акаєсу наказував, допомагав і підбурював до скоєння сексуального насильства, включаючи згвалтування жінок тутсі. Близько половини судових переслідувань *International Criminal Tribunal for Rwanda* стосувалися звинувачень у сексуально гендерному насильстві.

Суд у німецькому місті Кобленц у січні 2022 року засудив колишнього сирійського полковника Анвара Раслана «за злочин проти людяності у вигляді вбивства, катування, тяжкого позбавлення волі, згвалтування та примусу до сексуальних дій». За сукупністю оголошено 27 пунктів звинувачень пов'язаних із вбивством, 25 пунктів небезпечних тілесних ушкоджень, два пункти особливо тяжких згвалтувань, примус до сексуальних дій, позбавлення волі на термін понад один тиждень, два пункти захоплення заручників та три пункти сексуального насильства над ув'язненими. Важливим моментом для здійснення правосуддя було те, що кримінальне провадження велося за принципами універсальної юрисдикції, що надає право кримінального переслідування незалежно від місця скоєння злочину.

Проте, мусимо визнати, що чинне національне законодавство України не відповідає вимогам поточної ситуації. Хоча визначення злочину згвалтування у Кримінального кодексу України було нещодавно приведено у відповідність до міжнародних стандартів [2, с. 33], застосування лише статей Кримінального кодексу України, які криміналізують сексуальне насильство в цілому, до випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, не передбачає достатнього покарання та не відображає складності всієї проблеми. Слід зазначити, що відсут-

ність досвіду українських слідчих, прокурорів і суддів у питаннях міжнародного гуманітарного та кримінального права значно ускладнює застосування ними норм міжнародного законодавства у відповідності до чинної статті 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни». З метою вирішення широкого кола проблем, пов'язаних із недоліками законодавства, та забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочин сексуального насильства на ґрунті конфлікту, вбачається необхідним ввести в дію норми щодо реалізації положень міжнародного кримінального та гуманітарного права.

Висновки. Судова практика демонструє важливість активної участі держави у відкритті кримінальних проваджень, проведенні розслідувань щодо ймовірних обвинувачених у вчиненні сексуального насильства під час збройного конфлікту, при розслідуванні міжнародними інституціями злочинів та притягнення до відповідальності за сексуально гендерне насильство. Можливо судове переслідування є потужним стримуючим фактором, однак невелика кількість емпіричних доказів не може в повній мірі підтвердити це припущення. За яких умов кримінальне переслідування може стримати винних у сексуальному насильстві, і які типи злочинців можна стримати, є важливими питаннями для майбутніх досліджень.

Дослідження сексуального насильства сприятиме підкресленню важливості внутрішніх організаційних та інституційних факторів державних і недержавних збройних груп для розуміння моделей насильства. Крім того, вивчення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, повинно привернути більше уваги до статі та гендеру в дослідженнях конфліктів. Для України є важливим забезпечення функціонування системи правосуддя перехідного періоду з метою належної організації розслідування та притягнення до відповідальності за кожну форму сексуального насильства, вчинену озброєними особами під час збройної агресії. І діяльність державних та правоохоронних органів повинна забезпечувати подолання дефіциту даних, який часто використовуються як привід для бездіяльності, та активність у поглибленні доказової бази за рахунок постійної політичної рішучості та формування ресурсів. з метою посилення збору та аналізу даних для спрямування зусиль на посилення загальносистемної реакції та забезпечення повної реалізації політики абсолютної нетерпимості сексуально гендерного насильства під час збройного конфлікту.

Література:

1. Дрьомін В. М. Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 16–19.
2. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янної. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2017. 216 с.
3. Balcells, L, Stanton, JA. 2021. Violence against civilians during armed conflict: moving beyond the macro- and micro-level divide. *Annu. Rev. Political Sci.* 24: P. 45–69.
4. Cockburn, C. 2012 *Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 313 p.
5. Degenhardt, T. 2016 *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon, Oxon, UK ; New York : Routledge. 232 p.
6. DiPietro, S. M. (2016) Criminology and war: where are we going and where have we been? *Sociology Compass*, 10(10): P. 839–848.
7. Farwell N. (2004) War rape: new conceptualizations and responses. *Affilia* 19(4): P. 389–403,
8. Jamieson, R. (2012) On war as an object of analysis for criminologists. *Studi Sulla Questione Criminale*, 3/2012: P. 97–114.
9. Nordas, Ragnhild, and Dara Kay Cohen. Conflict-Related Sexual Violence. *Annual Review of Political Science* Vol. 24. P. 193–211.
10. Skjelsbæk I. (2001). Sexual violence and war: mapping out a complex relationship. *Eur. J. Int. Relat.* 7(2): P. 211–37.
11. Traunmüller R, Kijewski S, Freitag M. (2019). The silent victims of sexual violence during war: evidence from a list experiment in Sri Lanka. *J. Confl. Resolut.* 63(9): P. 42.

References:

1. Dryomin V. M. Criminology of war: methodological foundations / V. M. Dryomin // Study of the criminogenic situation in Ukraine and forecasting its further dynamics (influence of military factors): materials of science and practice. Round table (Kyiv, September 7, 2022) / editor. : Verbenskyi M. G., Opryshko I. V., Kulyk O. G. and others. Kyiv : DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine ; Kharkiv : Machulin. 2022. P. 16–19.
2. War without rules: gender-based violence associated with the armed conflict in the east of Ukraine / A. Alyokhin, S. Kyrychenko, A. Korynevych, etc.; in general ed. V. Shcherbachenko, G. Yanova // NGO «Eastern Ukrainian Center of Public Initiatives». Kyiv, 2017. 216 p.
3. Balcells, L, Stanton, JA. 2021. Violence against civilians during armed conflict: moving beyond the macro- and micro-level divide. *Annu. Rev. Political Sci.* 24: P. 45–69.
4. Cockburn, C. 2012 *Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 313 p.
5. Degenhardt, T. 2016 *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon, Oxon, UK ; New York : Routledge. 232 p.
6. DiPietro, S. M. (2016) Criminology and war: where are we going and where have we been? *Sociology Compass*, 10(10): P. 839–848.
7. Farwell N. (2004) War rape: new conceptualizations and responses. *Affilia* 19(4): P. 389–403,
8. Jamieson, R. (2012) On war as an object of analysis for criminologists. *Studi Sulla Questione Criminale*, 3/2012: P. 97–114.
9. Nordas, Ragnhild, and Dara Kay Cohen. Conflict-Related Sexual Violence. *Annual Review of Political Science* Vol. 24, P. 193–211.
10. Skjelsbæk I. (2001). Sexual violence and war: mapping out a complex relationship. *Eur. J. Int. Relat.* 7(2): P. 211–37
11. Traunmüller R, Kijewski S, Freitag M. (2019). The silent victims of sexual violence during war: evidence from a list experiment in Sri Lanka. *J. Confl. Resolut.* 63(9): P. 42.

УДК 342.7:343.197

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.6>

Вадим ТАТАРІНОВ

кандидат економічних наук, доцент, директор Придніпровського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, пр. Свободи, 79, м. Кременчук, Полтавська область, Україна, 39623

Анна ТАТАРІНОВА

магістрант напряму підготовки «Правоохоронна діяльність» Міжрегіональної Академії управління персоналом, пр. Свободи, 79, м. Кременчук, Полтавська область, Україна, 39623

Олег КРИВЕЦЬ

студент III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, м. Харків, Харківська область, Україна, 61024

Вікторія СЯБРЕНКО

студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, м. Харків, Харківська область, Україна, 61024,

Анастасія ТАТАРІНОВА

студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, м. Харків, Харківська область, Україна, 61024

Vadym TATARINOV

PhD in Economy, Associate Professor, Director of Prydniprovsk Institute of the Interregional Academy of Personnel Management», 79 Svobody Ave., Kremenchuk, Poltava Region, Ukraine, 39623

Anna TATARINOVA

Master's Student in the field of training «Law Enforcement Activities», Prydniprovsk Institute of the Interregional Academy of Personnel Management», 79 Svobody Ave., Kremenchuk, Poltava Region, Ukraine, 39623

Oleg KRYVETS

Third-year student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska Street, 77, Kharkiv, Kharkiv region, Ukraine, 61024

Viktoriya SYABRENKO

Third-year student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska street, 77, Kharkiv, Kharkiv region, Ukraine, 61024

Anastasia TATARINOVA

Third-year student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska Street, 77, Kharkiv, Kharkiv region, Ukraine, 61024

ЮВЕНАЛЬНА ПРОКУРАТУРА: ІСТОРИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

JUVENILE PROSECUTOR'S OFFICE: HISTORICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ACTIVITIES

У статті розглянуто процес становлення та розвитку ювенальної юстиції від зародження до повноцінної державної політики, розглянуто і висвітлено особливості роботи ювенального прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, звернено увагу на важливість ефективного функціонування ювенальної юстиції в Україні.

Зокрема, було досліджено, що перші прояви особливого підходу до неповнолітніх у судочинстві прослідковуються у римському праві, а саме в законах XII таблиць. Проте тільки наприкінці XIX століття можна

помітити перелом у сфері ювенальної юстиції, коли 2 липня 1899 р. у Чикаго (штат Іллінойс) було створено спеціальний суд у справах неповнолітніх. Від цього історичного періоду і до наших днів становлення та розвитку ювенальної юстиції стає на порядок денний у більшості країн світу.

Авторами було досліджено низку міжнародних договорів у сфері захисту прав та свобод неповнолітніх, зокрема: Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року, Керівні принципи ООН для попередження злочинів серед неповнолітніх, 1990 р. («Ер-Ріадські керівні принципи») та ін. Також було досліджено ряд нормативно-правових актів українського законодавства щодо особливостей роботи ювенального прокурора.

У статті звернено увагу на те, що основним завданням ювенального прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього є захист прав та інтересів та забезпечення, у визначених законом випадках, «відстороненості» від кримінального процесу.

Авторами наголошено, що ефективно функціонуюча ювенальна юстиція забезпечує зменшення травматичного досвіду для неповнолітніх, що в подальшому призводить до зменшення вчинення ними кримінальних правопорушень.

Ключові слова: ювенальна юстиція, ювенальний прокурор, неповнолітній, малолітній, підліток, діти, права та свободи.

The article examines the process of formation and development of juvenile justice from its birth to a full-fledged state policy, examines and highlights the peculiarities of the work of a juvenile prosecutor in criminal proceedings against a minor; draws attention to the importance of the effective functioning of juvenile justice in Ukraine.

In particular, it was investigated that the first manifestations of a special approach to minors in judicial proceedings can be traced in Roman law, namely in the laws of the XII Tables. However, only at the end of the 19th century, a turning point in the field of juvenile justice can be noticed, when on July 2, 1899, a special juvenile court was created in Chicago (Illinois). From this historical period to the present day, the formation and development of juvenile justice is on the agenda in most countries of the world.

The authors researched a number of international treaties in the field of protection of the rights and freedoms of minors, in particular: the UN Convention on the Rights of the Child of 1989, the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («Beijing Rules») of November 29, 1985 year, UN Guidelines for the Prevention of Crime among Minors, 1990 («Riyadh Guidelines») and others. A number of normative legal acts of Ukrainian legislation regarding the peculiarities of the juvenile prosecutor's work were also studied.

The article draws attention to the fact that the main task of the juvenile prosecutor in criminal proceedings against a minor is to protect the rights and interests and ensure, in cases defined by law, «removal» from the criminal process.

The authors emphasize that effectively functioning juvenile justice ensures a reduction in traumatic experiences for minors, which subsequently leads to a reduction in their committing criminal offenses.

Key words: juvenile justice, juvenile prosecutor, minor, juvenile, teenager, kids, rights and freedoms.

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні та інших пострадянських країнах деякі політики та громадські діячі намагаються активно впроваджувати систему ювенальної юстиції. Окрім того захист прав дітей загалом є одним із головних обов'язків держави. Але, перш ніж запровадити систему ювенальної юстиції в Україні, потрібно ґрунтовно вивчити подібний досвід у зарубіжних країнах.

Кожен 15-ий злочин в Україні вчинений дитиною. За рік діти вчинили понад 14 тисяч злочинів. У дитячих колоніях утримується 1 278 дітей, в СІЗО – 553 дитини, в школах та училищах соціальної реабілітації – 320.

За статистикою минулого року від злочинів потерпіло більше 7500 дітей. Дітей-свідків злочину держава не обраховує.

Система правосуддя для дітей має бути іншою, ніж для дорослих. Так само, як іншою є медицина для дітей – педіатрія. Такою системою правосуддя є ювенальна юстиція.

У розвиток положень Основного Закону в Україні створено систему спеціальних органів, служб та установ, які використовуючи засоби правового, педагогічного, психоло-

гічного та соціального впливу, здійснюють забезпечення та захист прав дитини.

Разом з тим, існують проблеми в організації, відсутність чітко визначених повноважень та відповідної взаємодії між такими державними інституціями, що негативно позначається на ефективності забезпечення прав дітей, що перебувають у конфлікті із законом.

У цих умовах важливого значення набуває процес формування сучасної системи ювенальної юстиції, що відбувається в контексті виконання Україною міжнародних зобов'язань перед Радою Європи щодо проведення судово-правової реформи. Крім того, Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року, судову реформу було визначено як першочергову.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості функціонування ювенальної юстиції в Україні і, зокрема, ювенального прокурора стали предметом наукових робіт ряду науковців, серед них: І.Я. Макрицька, І. О. Кісліцина, А.Б. Блага, І. В. Ольшанецький, Ю. Г. Барабаш, М. М. Бурбика, Л. Р. Грицаєнко, Р. М. Опацький, Т. Н. Добровольська,

В. В. Долежан, В. Я. Тацій, Н. М. Крестовська, В. Д. Ломовський, М. Н. Маршунов, В. Ф. Погорілко, О. М. Клименко, А. Є. Меженцева, О. Р. Михайленко, Г. О. Мурашин, С. В. Немитіна, Н. М. Оніщенко, А. А. Оржаховська, О. В. Руденко, Г. П. Серета, В. В. Сухонос, О. Б. Червякова, П. М. Каркач, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемчушенко, О. В. Щербанюк та інші

Мета. Автори поставили перед собою завдання проаналізувати та дослідити концепцію ювенальної юстиції через історичну призму, виділити напрями її розвитку, прийнятні для України, розібрати поняття «ювенальна прокуратура» і «ювенальний прокурор» та сформулювати основні напрями їх діяльності, визначити подальші кроки для удосконалення запропонованого інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти – це окрема, неординарна та, що досить важливо, вразлива частина суспільства, якій притаманні власні «правила», моделі поведінки та особливості. Зважаючи на відмінний світогляд та стереотипи, що викликані віковими особливостями, молодші представники громадськості потребують особливого правового статусу, підходу та захисту. Саме це і стало причиною появи ювенальної юстиції.

«...Ювенальна юстиція – це сукупність правових механізмів, медично-педагогічних, психолого-соціальних, реабілітаційних та інших необхідних процедур і засобів, створених для забезпечення найбільш повного захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх. У це поняття також входить діяльність осіб, які відповідають за виховання неповнолітніх, що реалізується системою державних і недержавних органів, установ та організацій» [1, с. 58]. Простіше кажучи, це система правосуддя щодо громадян до 18 років, що включає спеціальний порядок судочинства, окрему систему судів, а також сукупність ідей, концепцій соціального захисту та реабілітації неповнолітніх правопорушників [2, с. 845].

Для більш чіткого дослідження даного інституту, на нашу думку, необхідно звернутися до його історичних витоків. Так, зародження ювенальної юстиції можна помітити ще у Дигестах імператора Юстиніана (VI ст.). Хоча спочатку слід згадати про римське право, що власне розпочало пошук шляхів для захисту неповнолітніх правопорушників від несправедливого покарання та способів допомоги для того, щоб боротися з дитячою злочинністю і відвернути підлітків від участі у вчиненні злочинів. Ще у Законі XII таблиць було вперше сформовано принцип прощення покарання, який у першу чергу і стосувався неповнолітніх.

Проте, на жаль, періоду середньовіччя притаманна набагато більша жорстокість та ігнорування дитинства як природного стану розвитку людини. Відомі швейцарські дослідники злочинності неповнолітніх Моріс та Енріка Вейяр-Цибульські за результатами своїх багаторічних досліджень історії боротьби зі злочинністю неповнолітніх констатували, що в ті часи частим навіть було застосування смертної кари до дітей молодшого віку. Як приклад, вони наводять рішення англійського суду щодо двох дітей віком 9 і 10 років, які вбили дитину. Питання щодо пом'якшення покарання навіть не стояло. Дітей стратили.

Друга половина XIX ст. знаменувала собою поступову, але неухильну зміну зазначеного традиційного ставлення до неповнолітніх правопорушників. Але це були лише окремі спроби, що в сукупності не призвели ні до яких кардинальних змін. Вирішальний перелом настав лише наприкінці XIX ст. і завершився створенням спеціального суду у справах неповнолітніх. Цей суд було створено 2 липня 1899 р. у Чикаго (штат Іллінойс). Трохи згодом цю практику підхопили й інші країни [3, с. 20–28].

На сучасному етапі головним міжнародним нормативно-правовим актом у сфері забезпечення прав неповнолітніх є Конвенція ООН про права дитини 1989 р., де у ст.1 зазначено, що дітьми вважаються всі особи, які не досягли 18 років [4]. Щодо міжнародного документа, який безпосередньо стосується відповідальності неповнолітніх, то неодмінно треба зазначити про Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року.

«Пекінські правила» у перших статтях передбачили наступні цілі: прагнення всіх держав сприяти благополуччю неповнолітніх (п. 1.1); створення умов для забезпечення повноцінного життя підлітка у суспільстві (п. 1.2); реалізації заходів щодо вжиття всіх відомих ресурсів задля сприяння благополуччю підлітка; максимального зменшення втручання в життя підлітка закону; ефективного, справедливого та гуманного поводження з підлітком, який перебуває у конфлікті із законом (п. 1.3); всебічного забезпечення в межах країн соціальної справедливості для всіх неповнолітніх (п. 1.4); створення системи підвищення кваліфікації персоналу для служби правосуддя стосовно неповнолітніх (п. 1.6). [5] «Пекінські правила» вперше конкретизували поняття «неповнолітнього правопорушника», де вперше його виділили

як спеціального суб'єкта юридичної відповідальності.

Окрім названих міжнародно-правових актів, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх та поведження з неповнолітніми засудженими, можна також відносити: Керівні принципи ООН для попередження злочинів серед неповнолітніх, 1990 р. («Ер-Рядські керівні принципи»); Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 р.; Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя, 1997 р., Декларація прав дитини, 1959 р.

Завданням кожної демократичної держави є захист прав і законних інтересів людини та громадянина, а реалізація відбувається через правоохоронні органи та правозахисні інституції. Безпека життя, розвитку дітей як важливих елементів суспільства має бути однією із пріоритетних цілей. Для досягнення зазначеної мети в межах штату органів прокуратури виділяється така спеціалізація, як ювенальні прокурори [6, с. 187].

«...Вивчення нормативно-правових актів у сфері ювенальної юстиції зводиться до того, що у загальному розумінні «ювенальний прокурор» – суб'єкт, який уповноважений захищати законні права, свободи та інтереси неповнолітніх – однак офіційного визначення самого поняття «ювенальна прокуратура» чи «ювенальний прокурор», як на нормативному, так і на відомчому рівні – відсутнє» [7, с.48].

У той же час, організація діяльності прокурорів у сфері захисту прав дітей регулюється на галузевому рівні – наказом Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90 «Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству» [8]. Також варто згадати Наказ Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» [9].

Положення першого вище зазначеного наказу до сфери діяльності ювенального прокурора віднесли окрім справ щодо неповнолітніх, які потрапили у конфлікт із законом, так і кримінальні провадження про злочини вчинені стосовно неповнолітніх, а також розпочатих у сфері охорони дитинства. (Охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав) [10].

Другий наказ визначає основні принципи роботи прокурорів в напрямку захисту інтересів дітей та протидії насильству:

«...1) отримання дітьми інформації про їхні права, про можливі факти їх порушення та забезпечення вільного доступу до правосуддя;

2) забезпечення найкращих інтересів дитини;

3) повага до гідності дитини та недопущення дискримінації;

4) захист дитини від будь-яких форм насильства.

Ювенальний прокурор залучається до кримінальних проваджень щодо неповнолітньої особи, а також у провадженнях щодо декількох осіб, якщо хоча б одна з них є неповнолітньою особою. Також ювенальний прокурор залучається до кримінальних проваджень, в яких неповнолітній визнаний потерпілим або таким, права та інтереси якого порушені або можуть бути порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення» [16].

Пункт 6.3 згаданого Наказу дає підстави зробити висновок, що ювенальна юстиція спрямована таким чином, що у всіх можливих випадках неповнолітнього потрібно «відгородити» від кримінального провадження. Тобто проводити досудове розслідування таким чином, щоб це було як можна менш травмуюче для неповнолітнього. Вимагається, у передбачених законом випадках, активно використовувати можливість дистанційного досудового розслідування, зокрема це стосується проведення таких С(Р)Д, як допит, впізнання осіб або речей. Під час судового засідання, у передбачених законом випадках, проводити допит неповнолітнього поза залом судового засідання за допомогою відеоконференції [9].

Ювенальний прокурор зобов'язаний роз'яснити неповнолітнім підозрюваним і потерпілим, а також їх законним представникам право на укладення угоди про примирення, а також, за наявності підстав, ініціювати укладення угоди про визнання винуватості. Враховуючи збільшену можливість впливу на неповнолітнього, ювенальний прокурор повинен чітко упевнитись у відсутності такого впливу та в усвідомленні неповнолітніми наслідків укладення таких угод.

Перед тим, як подати клопотання до суду про передання неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених під нагляд осіб за правилами ст. 493 КПК, «...ювенальний прокурор доручає слідчому з'ясувати відомості про батьків, опікунів чи піклувальниць та їх стосунки з неповнолітнім. Якщо такі відомості будуть достатніми для того, щоб прокурор міг впевнитись, що дані особи зможуть належним чином доглядати за неповнолітнім і раніше не притягувалися до відповідальності за невиконання обов'язків щодо виховання та догляду

за дітьми і за інші правопорушення стосовно дітей – в такому випадку він може подати таке клопотання до суду» [16].

За наявності підстав, передбачених ст. 97 КК України, від прокурора вимагається вживати всіх належних заходів задля раннього виведення неповнолітнього з кримінального провадження шляхом подання клопотання до суду про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру [14].

Задля всебічного захисту прав та інтересів неповнолітніх, спеціальні підрозділи захисту інтересів дітей та протидії насильству обласних прокуратур можуть брати участь у розгляді справ у місцевих господарських та адміністративних, апеляційних судах, а також місцевих загальних судах за відповідним призначенням керівників обласних прокуратур, їх перших заступників та заступників.

Також варто згадати про «Порядок реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»» затверджений Наказом Мініюсту та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10, який передбачає «...скоординовану організацію ефективної комунікації між неповнолітніми, що вперше вчинили кримінальний проступку або нетяжкий злочин, і потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням» [13].

Програма реалізовується шляхом залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника (ним може бути адвокат, включений до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, який пройшов навчання з реалізації Програми), який спрямовує сторони кримінального провадження згоди щодо умов угоди.

Програма може застосовуватись за наявності таких умов: 1) наявність потерпілої сторони; 2) вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину; 3) визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення; 4) згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі.

Участь у Програмі матиме для неповнолітнього виключно позитивний характер, оскільки це факт буде враховуватись під час прийняття рішення про наявність підстав для

звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до статей 45, 46 (у разі вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину), статті 48 КК України або закриття кримінального провадження на підставі ч. ст. 56, п. 7 ст. 284 КПК України. [14, 16]

Так, за період із 2012 до 2021 р. загальна злочинність неповнолітніх знизилась у 4,3 рази (із 1 073 до 2 492 осіб), а групова – у 6,7 рази (із 4 759 до 707 осіб). [15, с. 75]

До сфери відання ювенальних прокурорів відноситься робота не тільки з неповнолітніми, які знаходяться у конфлікті із законом, а також тих дітей, які постраждали від протиправних посягань. Особливої актуальності набуває останній напрям роботи в умовах воєнного стану. Так, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, за 3,5 місяці повномасштабної війни, станом на 7 червня 2022 в Україні від військової агресії з боку РФ загинули 263 дитини, поранено 467 дітей. [11] Ці дані вражають, оскільки неповнолітні потребують особливого захисту, отже, діяльність правоохоронних органів, в тому числі, прокуратури, повинна бути спрямована на повноцінне забезпечення такого захисту.

Від початку повномасштабних військових дій в Україні постраждало понад 15,5 тисяч дітей. За даними державного порталу «Діти війни», станом на 6 січня 2023 року від агресії РФ загинуло 453 дитини, ще 877 дітей поранені. Також майже 14 тисяч дітей є депортованими (повернуто 125 осіб), а 353 вважаються зниклими. Водночас понад 8,7 тисяч загублених дітей вдалося розшукати після початку повномасштабної агресії [12].

Висновок. У 20-х роках минулого століття українські юристи вже порушували проблему формування «дитячого права», а необхідність особливого реагування на дитячу злочинність, принципово відмінну від «дорослого» правосуддя, для них була аксіомою. Проте не лише вчинення кримінальних правопорушень дітьми, а й тих злочинів, які вчинені щодо малолітніх, неповнолітніх. Очевидно, що ювенальна юстиція не вирішить усіх проблем дітей, які перебувають в конфлікті чи контакті з законом, але вона безумовно здатна мінімізувати негативні наслідки і дитячої злочинності і злочинів проти дітей.

Визначення поняття ювенального прокурора в законодавстві відсутнє, проте сам термін згадується в Наказі Генпрокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». Відповідного до цього наказу можна умовно визначити, хто такий ювенальний прокурор. Ювенальний прокурор – це прокурор, діяльність якого

спрямована на виконання функцій прокуратури у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, задля захисту інтересів дітей та протидії насильству. Виконання цієї функції може бути доручено прокурору, який має високі моральні, ділові та професійні якості, який пройшов навчання за цією спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриман-

ням документа про проходження спеціального навчання. Така діяльність може здійснюватися у спеціально створених підрозділах Офісу Генерального прокурора та обласних прокуратур, керівниками та їх заступниками або прокурором, спеціально уповноваженим керівником на виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству.

Література:

1. Макрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. *Наукові записки*. 2005. № 38. С. 56–61.
2. Сухарев А. Я. Великий юридичний словник. 3-тє вид., Дод. та перероб. ІНФРА-М, 2009. 858 с.
3. Мельникова Е. Б. Ювенальна юстиція: навчальний посібник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Фонд НАН., 2000. 178 с.
4. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 р. №995_021. База даних «Законодавство України»/Організація Об'єднаних Націй URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.03.2023)
5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя в справах неповнолітніх («Пекінські правила») : Конвенція від 29.11.1985 р. № 995_211/Організація Об'єднаних Націй URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593 (дата звернення: 18.03.2023).
6. Кісліцина І. О. Актуальні питання діяльності ювенальних прокурорів в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)/за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 2. С. 187–191.
7. Ольшанецький І. В. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. 2020. С. 45–56.
8. Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству : Наказ Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90/Офіс Генерального прокурора URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208565 (дата звернення: 21.03.2023).
9. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509. База даних «Законодавство України»/Офіс Генерального прокурора URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 20.03.2023).
11. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2023).
12. Діти війни: державний портал <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 26.03.2023).
13. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. База даних «Законодавство України»/ Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 20.03.2023).
14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2198-IX. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
15. Блага А.Б. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. С. 70–76.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.03.2023).

References:

1. Makryts'ka I. Ya. Yuvenal'na yustytisiya: pravovyy zakhyst ditey. *Naukovi zapysky*. 2005. № 38. S. 56–61.
2. Sukhariev A. Ya. Velykyi yurydychnyi slovnyk. 3-tie vyd., Dod. ta pererob. INFRA-M, 2009. 858 s.
3. Melnykova E. B. Yuvenalna yustytisiia : navchalnyi posibnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv. Fond NAN., 2000. 178 s.
4. Konventsiiya pro prava dytyny : Konventsiiya vid 20.11.1989 r. № 995_021. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Orhanizatsiia Ob'yednanykh Natsiy URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (data zvernennya: 18.03.2023).
5. Minimal'ni standartni pravyla Orhanizatsiui Ob'yednanykh Natsiy, shcho stosuyut'sya pravosuddyu v spravakh nepovnolitnykh («Pekins'ki pravyla») : Konventsiiya vid 29.11.1985 r. № 995_211/Orhanizatsiia Ob'yednanykh Natsiy. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593__158593 (data zvernennya: 18.03.2023).
6. Kislitsyna I. O. Aktual'ni pytannya diyal'nosti yuvenal'nykh prokuroriv v Ukraini. *Yevropeys'kyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsional'na bezpeka v realiyakh masshtabnoyi viys'kovoyi ahresiyi ta hlobal'nykh vyklykiv KHKHI stolit'ya* (do 25-richchya Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» ta 175-richchya Odes'koyi shkoly prava) : u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnya 2022 r.) / za zahal'noyu redaktsiyeyu S. V. Kivalova. Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». Odesa, 2022. № 2. S. 187–191.
7. Ol'shanets'kyi I. V. Yuvenal'na yustytisiya: problemy zakonodavchoho vrehulyuvannya yiyi orhaniv v Ukraini (yuvenal'nyy suddya, prokuror, slidchyy, advokat). *Pravova derzhava*. 2020. S. 45–56.
8. Pro vdoskonalennya orhanizatsiui diyal'nosti orhaniv prokuratury u sferi zakhystu prav ditey ta protydiy nasyl'stvu: Nakaz Heneral'noho prokurora vid 14.02.2020 r. № 90/Ofis Heneral'noho prokurora URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208565 (data zvernennya: 21.03.2023).
9. Pro osoblyvosti vykonannya funktsiy prokuratury z pytan' zakhystu interesiv ditey ta protydiy nasyl'stvu : Nakaz Heneral'noho prokurora vid 04.11.2020 r. № 509. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Ofis Heneral'noho prokurora URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20> (data zvernennya: 21.03.2023).
10. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. №2402-III. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (data zvernennya: 20.03.2023).
11. Ofitsiynyy sayt Ofisu Heneral'noho prokurora. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (data zvernennya: 20.03.2023).
12. Dity viyny: derzhavnyy portal <https://childrenofwar.gov.ua/> (data zvernennya: 26.03.2023).
13. Pro realizatsiyu pilotnoho proektu «Prohrama vidnovlennya dlya nepovnolitnykh, yaki ye pidozryuvanymy u vchynenni kryminal'noho pravoporushennya» : Nakaz Ministerstva yustytisiyi Ukrainy, Heneral'noyi prokuratura Ukrainy vid 21.01.2019 № 172/5/10. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Ministerstvo yustytisiyi Ukrainy, Heneral'na prokuratura Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (data zvernennya: 20.03.2023).
14. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2198-IX. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennya: 26.03.2023).
15. Blaha A.B. Hrupova zlochynnist' nepovnolitnykh: kryminolohichnyy analiz ta osnovni tendentsiyi. *Pivdennoukrayins'kyi pravnychyy chasopys*. 2022. S. 70–76.
16. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennya: 26.03.2023).

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.7>**Іван ФЛИС**

кандидат політичних наук, доцент кафедри права, Львівський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. І. Мазепи 29, м. Львів, Україна, 79059

ORCID: 0009-0005-9327-4098**Ivan FLYS**

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Law, Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, I. Mazepa str., 29, Lviv, Ukraine, 79059

ORCID: 0009 – 0005-9327-4098**ЕКОНОМІЧНА ДИКТАТУРА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ – ПЕРЕСТОРОГИ ТА РИЗИКИ****ECONOMIC DICTATORSHIP IN POST-WAR RECOVERY – WARNINGS AND RISKS**

Засадничою метою статті є спроба екстраполювати основні причини допущених прорахунків довоєнного планування в управлінні економічними процесами країни, послідовна реалізація яких реконструювала б стару модель та надала динамічного розвитку на перспективу новостворених. Акцентовано увагу на передбачення НАН України, ведучих наукових закладів країни у 2015 р. оцінки соціально-економічних втрат і пріоритетних напрямів державної політики в стратегію повоєнного відродження певних регіонів. Вказано на продуктивні та перспективні наукові розвідки наукових закладів України щодо векторного визначення підтримки та розвитку вітчизняної економіки. (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Інститут економіки промисловості НАН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Інститут соціології НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього” та ДУ “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”). Проаналізовано досвід економічного відновлення та розвитку європейських країн, а також Японії та Південної Кореї у повоєнний період та вказано на основні чинники, що сприяли їхньому економічному успіху. Опіраючись на досвід відновлення як приклад, показано базову демократичну геополітичну доцільність моделі економічної реконструкції країни та висвітлено наслідки авторитарного управління / керування економікою у повоєнний час, позитивний і не зовсім, показано наслідки реалізації виробленої стратегії. Вказано на те, що успіх повоєнної відбудови України можливий лише в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: досвід повоєнного відновлення, економічне зростання, соціально ринкова економіка, ключові галузі розвитку, зайнятість, продуктивність праці, соціальна політика, економічна реконструкція.

The fundamental purpose of the article is an attempt to extrapolate the main reasons for the miscalculations of pre-war planning in the management of the country's economic processes, the consistent implementation of which would reconstruct the old model and provide dynamic development for the newly created one. The author emphasizes that in 2015 the National Academy of Sciences of Ukraine and the country's leading scientific institutions foresaw the assessment of socio-economic losses and priority areas of state policy in the strategy of post-war revival of certain regions. Productive and promising scientific researches of scientific institutions of Ukraine on the vector determination of support and development of the national economy are pointed out. (Ptukha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economic and Legal Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, I.F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi). The author analyzes the experience of economic recovery and development of European countries, as well as Japan and South Korea in the postwar period and identifies the main factors that contributed to their economic success. Using the experience of recovery as an example, the basic democratic geopolitical expediency of the model of economic reconstruction of the country is shown and the consequences of authoritarian management / economic management in the postwar period, positive and not so positive, are highlighted, and the consequences of the implementation of the developed strategy are shown. It is pointed out that the success of Ukraine's post-war reconstruction is possible only if the state's economic policy measures are implemented in line with a clear and consistent strategy aimed at deregulating the economy and creating a favorable investment climate.

Key words: postwar recovery experience, economic growth, social and market economy, key areas of development, employment, labor productivity, social policy.

Збройна агресія Російської Федерації проти України загострила виклики економічного характеру в країні. Значимі втрати спричинені економіці держави спровокували щомісячний 5 млрд дол \$ дефіцит бюджету та скорочення української економіки на більш ніж 35% у 2022 році [1].

Нині дехто, серед політиків, основною причиною спаду економічного розвитку в країні вважає події 2014 р., які призвели до анексії Криму та збройного конфлікту на сході України. Зрозуміло, що ці події істотно вплинули на динамічний розвиток країни. Але, усе ж таки, основні проблеми, що склалися в Україні, зумовлені непослідовними та непродуманими реформами у сфері економіки [2].

Отже, **мета статті** – проаналізувати основні чинники негативного впливу на розвиток економіки країни, підкреслити значимість створення нової концепції реконструкції економіки в повоєнний період.

Економіка України була 50-ю у світі за розміром ВВП за паритетом купівельної спроможності – 353 млрд. дол. (оцінка МВФ за 2016 р.). ВВП країни упродовж 2000 – 2008 р. постійно зростав і досяг 74,2% рівня 1990 р.

Однак, в умовах фінансової кризи у 2009 р. темпи зростання уповільнилися, а з 2013 р. ВВП країни почав падати і зупинився у 2016 р. на 59,9% рівня 1990 р. Економічна та політична невизначеність призвели до прийняття урядом складних та незавжди оправданих рішень у фіскальній політиці, оскільки збільшувалися видатки на оборону та безпеку на фоні обмежених бюджетних доходів: (уряд систематично переглядав бюджет та податкове законодавство, ініціював зміни до нього). Виник суттєвий дефіцит енергоносіїв внаслідок зменшення видобутку вугілля, обмеженого постачання газу та дисбаланси у постачанні електроенергії. Через заборону РФ імпорту низки українських товарів на 11,5% впав експорт продовольчих товарів. Виросли тарифи на житлово-комунальні послуги, залізничні та інші перевезення. Витрати з боку держави на утримання об'єктів інфраструктури різко знизилися. Разом з тим, не було впроваджено жодних суттєво позитивних реформ в секторах інфраструктури. Внаслідок високої інфляції, складного фінансового стану компаній та заморожених соціальних стандартів реальний наявний доход домогосподарств скоротився на 8,4%. Уряд збільшив податки та намагався урізати видатки через обмежені внаслідок рецесії доходи. Бюджетний дефіцит, рекапіталізація державних банків та Нафтогазу, а також стрімке знецінення гривні призвели до стрімкого зростання державного боргу до

70,3% від ВВП. Великі квазіфіскальні операції з державними облігаціями, проблеми на міжбанківському ринку кредитування через падіння банків, обмеження на рефінансування банків надавали роль монетарної політики. Фінансовий ринок залишили низка іноземних компаній. Економіка країни черговий раз зазнала кризи: ВВП знизився на 20%, а інфляція сягнула майже 60% [3].

Стан економіки України та глибини її падіння з моменту загострення війни на Донбасі (2014) засвідчили критичний рівень неготовності країни до сучасних загроз. Набула поширення думка, що нашому уряду слід відмовитися від шкідливої догми про визначальну роль державного бюджету в економічному житті країни, а пріоритетного значення набуватиме розвиток в Україні приватної ініціативи та підприємництва.

НАН України, ведучі наукові заклади країни у 2015 р. розробили програмний документ “Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики”, що відображав стратегію відродження регіону. Крім того, була підготовлена Національна доповідь: “Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі”. В розробці вказаних програм розвитку брали участь науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Інституту соціології НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього” та ДУ “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України” [4]. Реалізація запропонованих стратегій і тактики, дозволила б відновити зруйновану економіку в умовах важливих змін того часу.

Попри те, високі урядові структури, отримуючи істотні зовнішні фінансові надходження (кредити досягли 77 млрд. дол., що дорівнювало 72% ВВП), не направили їх у пріоритетні сфери та галузі економіки. Зазначено відплив з країни вільного капіталу, який міг бути використаний на розвиток економіки та вирішення соціальних проблем, мали місце негативно значимі для поповнення казни контрабандні товаропотоки при непрозорості митного контролю, нестабільність валютного курсу та валютні спекуляції що провокували цінові коливання та “шоки”. Український олігархічний бізнес зосередився

на виснажливій експлуатації фондів і сировинних ресурсів.[5] Економіка продовжувала залишатися малоефективною, надміру “бюджетизованою”, забюрократизованою та корумпованою. Її експортний потенціал визначали монополії, сконцентровані у вузькому сегменті сировинних галузей, передусім металургії та сільського господарства.

Київська школа економіки на вересень 2022 р. збитки інфраструктури оцінювала на рівні 127 млрд дол., збитки промисловості сягнули 10 млрд дол., неотримані доходи до 30 млрд дол. [6]. Економіка країни зазнала непоправимих втрат (знищені сталеливарні заводи в Маріуполі, основні нафтопереробні заводи, пошкоджена енергетична інфраструктура, шляхи сполучення, мости). Виріс рівень безробіття до 30%. Відбулася окупація частини території на сході України, точна чисельність населення під окупацією достименно невідома. За оцінками Держстату, наприкінці 2021 року, в Донецькій області було 4 млн людей, в Луганській 2,1 млн (включно з окупованими територіями), 1 млн людей проживали в Херсонській та 1,6 млн в Запорізькій обл., які у жовтні 2022 були частково окуповані. Агресор провів примусову “евакуацію” населення з Херсону та області, близько 2 мільйонів людей, із них кілька сотень тисяч дітей, були депортовані до Росії.. Для України це величезні людські втрати та непередбачувані негативні демографічні наслідки.

Перемога України безупинно наближається, набуває все більше чітких обрисів (2023 р). На часі повоєнне відновлення країни. Державі необхідно сформувати стратегічні засади нової економічної моделі і остаточно позбутися пострадянської спадщини, уникнути допущених помилок і прорахунків та стати суспільством з сучасною економікою, сильними демократичними інституціями та потужним оборонним сектором.

Історії відомі приклади економічної реконструкції багатьох країн у повоєнний час. Кожен з них унікальний і залежав від багатьох факторів – починаючи з наявності природних ресурсів і закінчуючи зовнішньополітичними обставинами у регіоні. Знання про напрями, пріоритети і конкретні механізми політики повоєнної реконструкції у країнах Західної Європи, Японії, Південної Кореї, Ізраїля розкривають чинники успішності трансформаційних реформ і євроінтеграції у країнах Центральної та Східної Європи, вказують на загрози відновленню й подальшому зміцненню національної економіки та держави.

Європа була зруйнована війною. Повоєнне виробництво сільськогосподарської продукції

становило 83% рівня 1938 року, промислове – 88%, а експорт – лише 59%. Економічні зв'язки між країнами були розірвані. Сполучені Штати у 1951р, для повоєнного відновлення, надали допомогу 13 європейським країнам обсягом \$13,3–15 млрд. Постачання зі США допомогли запобігти голоду, розвинути промисловість і стимулювати споживання. Основними одержувачами допомоги стали Великобританія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди – на ці країни пішли 2/3 всіх коштів. Однак, гроші не йшли до бюджетів країн безпосередньо, а виділялися на цільове придбання промислової та сільськогосподарської продукції. Акумулювали та контролювали кошти спеціальні фонди під спільним управлінням органів влади країн-реципієнтів і США. Ці ж фонди вели облік потреб країни та контролювали витрати. Загалом, “План Маршалла” спрацював, економіки країн-реципієнтів з плином часу відновилися.

Переможена Німеччина війною була вщент зруйнована. Виробництво скоротилося у 7 разів порівняно з довоєнним рівнем, у країні панувало масове безробіття. Фінансова система зазнала колапсу через величезну інфляцію та держборг. Німецькі політики в 1948 р жорстко підійшли до питань економічного відновлення: скасували державний контроль за цінами на товари та 90% регуляторних обмежень для бізнесу. Запровадили дерегулювати бізнес, демонополізувати економіку, підтримати малий і середній бізнес, фіскально стимулювати експорт та інвестиції. Особливу увагу приділили фіскальній політиці. Держава та місцеві органи влади мінімізували свої бюджети. Як результат, у 1962 році рівень промислового виробництва в Західній Німеччині перевершив довоєнні показники втричі. ФРН посіла друге місце за величиною золотовалютних резервів, третє місце після США та Англії за обсягом промислового виробництва.

Італія опинилася серед найбільш постраждалих і зруйнованих європейських країн. Історія повоєнного відновлення Італії унікальна державно-монополістичним капіталізмом (ДМК), який яскраво проявився в діяльності гігантських державних об'єднань.

Країна отримала \$1,5 млрд допомоги в основному у вигляді товарів та обладнання. Характерною особливістю було те, що більшість цієї допомоги розподілили між компаніями-монополістами. Італійський уряд застосував так звану систему пріоритету – проводив першочергове забезпечення дефіцитною сировиною великих промислових монополістів. Теж було і з наданням кредитів. У результаті італійські монополісти почали швидко розвиватися, що призвело до

зростання промислового виробництва. Італія повністю відновилася після війни вже до початку 50-х, але проблеми, із-за надмірної монополізації економіки, проявилися пізніше разом з корупцією та диспропорціями в розвитку окремих регіонів країни.

Японія не просто програла війну – вона була знищена. Рівень промислового виробництва становив 20% показників 1939 року, 70% усіх промислових потужностей лежали в руїнах. Імперію позбавили колоній, а з ними – дешевої сировини, палива і продовольства. Японія з 1945 по 1952 р перебувала під повним контролем США, що дозволило зробити непопулярні, але важливі ліберальні зміни, без яких країна не змогла б відновитися. 1949 р в країні було проведено податкову реформу, знижено корпоративні податки, але збільшено оподаткування населення (до цього його практично не було). Японці вирішили не відновлювати зруйновану промисловість, а будувати її з нуля. Однією з ключових особливостей є визначення пріоритетних галузей: в 1950-х це були класичні металургія, енергетика та суднобудування, у 1960-х – електроніка та автомобілебудування, високотехнологічне виробництво. На науково-технічні розробки витрачалося понад 3% ВВП. Такий підхід дозволив швидко захопити світовий ринок споживчої електроніки. Через дванадцять років, у 1969 р Японія вийшла на друге місце у світі за обсягом ВВП і промислового виробництва, її економіка стала хрестоматійним прикладом успішного відновлення після війни.

Ефективність допомоги Кореї досі є предметом активних дискусій в економічних колах. Досвід Південної Кореї показує, що участь уряду в процесі прийняття рішень щодо розподілу донорської допомоги та розробки стратегії подальшого розвитку країни є одним із факторів успіху повоєнної відбудови. Тому уряд повинен бути проактивним щодо ідей та проектів відновлення та мати можливість щодо прийняття рішень, тоді як донорські організації мають мати можливість щодо контролю цільового використання коштів. Корея зазнала руйнувань і була розділена на дві частини. ВВП на душу населення 1961 р становив навіть менше показника багатьох країн Африки. Перші повоєнні реформи не дали бажаних результатів. З приходом до влади військової диктатури (1961р) відбулися векторно-кардинальні зміни в економічній політиці. Економіку зробили експортоорієнтованою. Наступні двадцять років (1960 – 1980) йшло стабільне зростання економіки в середньому 8%, країна стала однією з провідних світових економік вже до 2000 року.

Стартові позиції для розвитку Ізраїлю як країни були нульові: територія країни зруйнована “війною за незалежність”, економіка перевантажена величезним (800 тисяч) напливом емігрантів з арабських країн, бідні природні ресурси, величезні витрати на армію – 40% від усіх витрат країни, нестабільна зовнішньополітична ситуація. Сільське господарство забезпечувало лише близько 50% потреб у продовольстві, а доходи від експорту покривали не більш ніж 30% витрат на імпорт. Ізраїльтяни зробили ставку на безпеку, розвиток та інновації, пошуках додаткових ресурсів. Ними стали кредити та гранти США, а також випуск держоблігацій (Позика незалежності), які розміщувалися в інших країнах, а також репарації від Західної Німеччини (\$112 млрд у сучасному еквіваленті), які становили до 55% додаткових доходів бюджету у 1952–1965 роках. Нова економічна політика Ізраїлю (1952) полягала в значній лібералізації економіки, зокрема, скасування розподільчої системи та держрегулювання цін. Також держава відмовилася від емісії грошей на покриття витрат. Водночас країна запустила великі інфраструктурні проекти, такі як будівництво водогонів, заводів і портів. І ця модель спрацювала. ВВП Ізраїлю демонстрував зростання на рівні 10%, споживання на душу населення зросло на 221%, а до 1965 р. країна практично досягла нульового безробіття. І головне – за цей період Ізраїль залучив потужні інвестиції та зміг закласти основи своєї промисловості [7].

Рецепт відновлення кожної країни різний і залежить від її економічних, геополітичних і навіть культурних особливостей. Є низка інструментів, спільних для всіх успішно відновлених після війни країн: лібералізація економіки, створення великої кількості робочих місць державою, орієнтація економіки експорту і значне вливання зовнішніх фінансових ресурсів. Але попри те, що навіть маючи у своєму розпорядженні всі інструменти відбудови та зростання економіки, надзвичайно важливо ефективно їх використовувати. Тут завжди є місце ризикам і пересторогам.

В історії розвитку кожної успішної країни можна простежити етапи антикризового управління спрямовані на подолання наслідків соціально-економічних криз, що виникали під впливом несприятливих внутрішніх та зовнішніх умов.

Економічна нестабільність і безкарність розхитують державний лад. Коли в людей немає грошей на першу необхідність, коли вони відчувають високий рівень небезпеки, в такому випадку люди вимагають змін.

Як один із варіантів при цьому, бажання мати при владі “сильну руку”, з’являється запит на “наведення порядку”, встановлення авторитаризму, економічної диктатури. Соціально найбільше вразливе населення готове жертвувати частиною своїх прав та свобода. Чому це відбувається? Немає нічого дивного в тому, що схильність до авторитаризму актуальне саме тоді, коли країна переживає соціально-економічні проблеми. Важливу роль у симпатіях чи антипатіях до авторитарного режиму відіграє фактор безпеки/небезпеки.

Україна не є виключенням. Вагомим чинником, традиційною болячкою української політичної культури є віра значної кількості громадян у те, що очолити державу має “сильна рука”, котра радикальними методами здолає економічні труднощі, корупцію та все інше. Ця віра – одне з живильних джерел українського популізму, що раз по раз дарує владу тим, хто обіцяє “навести лад” тут і одразу.

Нині українцям деякі ЗМІ, ненаполегливо нав’язують мем, раніше частково закріплений у масовій свідомості, про “президентське управління”. Українцям відоме рішення Конституційного Суду щодо повернення до Основного Закону 1996 року та ухвалення нового Закону про Кабмін, де були зафіксовані відчутно більші повноваження глави держави, що означили перехід (дехто говорить – повернення) України до президентської форми правління і до наведення “порядку”. Досвід так званої “суперпрезидентської” держави і набуття Президентом розширених повноважень масмо. Отже, суперпрезидентська республіка – форма державного управління, за якої принцип поділу влади задекларований, але реалізований лише зовнішнім чином; насправді ж влада зосереджена у президента та підконтрольних йому інституцій. Одна із форм авторитаризму. А тепер подивимося на те, які повноваження де-юре плюс де-факто мав Янукович. Реально всі гілки влади були підпорядковані йому; у Верховній Раді діяла провладна більшість, вищі судові інстанції, включно із Конституційним Судом укомплектовані надійними своїми кадрами, що забезпечувало їхні “правильні” рішення. Служба безпеки виведена за межі парламентського контролю, можна одноосібно вільно розпоряджатися коштами Держбюджету і звільнити Генпрокурора без мотивації своїх дій. Щодо указів, які мають силу законів – то досить зайти на офіційне Інтернет-представництво глави держави і прочитати, як президент регулював зовнішньодержавні політичні та економічні процеси. Отож в країні мало місце “роздутої і надпотужної виконавчої влади, не

врівноваженої ані законодавчо, ані судово і не підзвітної їм, і саме це “зупинило розвиток недержавних політичних організацій; перешкодило формуванню ефективної держави; завадило появі відповідального уряду” [8].

Однозначно, нині такі кроки не буде схвалено союзниками України на Заході, де для політичних кіл, а особливо суспільної думки, легітимність є ключовою. Тому що “сильна рука” з повноваженнями диктатора – це те, що може легко завести до прірви. Сильна одноосібна влада в принципі історично не характерна для української політичної культури. Україна – не Сінгапур чи Південна Корея, де суспільства десятиліттями мирились із диктатурою (у південнокорейському випадку – зокрема військовою) заради економічного зростання. Але, мабуть як виключення, нині існують авторитарні країни, в яких економіка сильніша за деякі демократичні. Китай, Сінгапур – приклади якісної економічної конкуренції демократичним режимам, однак не забуваймо, що авторитаризм за собою веде некомфортні обмеження свободи людини. В авторитарних режимах громадяни обмежені рівних економічних можливостей, відповідно, вони не в повній мірі користуються благами, які оперує економіка [9].

Потреба економічної диктатури (введення надзвичайного економічного стану) зумовлена тривалою і руйнівною кризою, яка охоплює всі сфери життя суспільства і може привести до соціальних потрясінь. У певному періоді вона дає змогу подолати негативні явища та процеси в економічному житті держави, які виникли та усталилися: корупцію, ухилення від сплати податків, тінізацію, великі зловживання у сфері зовнішньоекономічних відносин, у виробництві та інших напрямках.

Жорстка економічна політика держави надає змогу спрямувати діяльність усіх підприємницьких структур у правове поле з метою формування справжніх ринкових відносин в інтересах суспільства.

Впровадження економічної диктатури вимагає прийняття “жорстких” законів, які регулюватимуть економічну діяльність в країні. У повоєнний період роль державного регулювання економічних процесів повинна бути значно вагомішою, ніж за умов розвинутої ринкової економіки. Досвід Франції, Чілі, моделі Сінгапуру і Гонконгу ґрунтувалися на вдалому раціональному поєднанні високого рівня державного втручання із тактикою дерегулювання економіки. Щоб досягти високого рівня організації та дисципліни, доцільно ввести сучасну жорстку систему менеджменту на рівнях ієрархії управління

макро- і мікроекономічними процесами незалежно від форм власності та господарювання. Постає питання про те, як забезпечити в кризовій економіці ефективно державне регулювання, зберегти відомчу та державну монополії, які гарантують економічну демократію, уникнути бюрократизації, корумпованості державного апарату, деформацій і змін у чинному законодавстві у разі ухвалення рішень у регіонах, на макрорівні. Як забезпечити свободу конкуренції, ініціативи і підприємництва, сильну мотивацію до праці, інвестицій та інновацій, не допустивши волюнтаризму, надмірного бюджетно-податкового пресу і зростання державної заборгованості?

Скоріше за все, потрібна сильна виконавча влада всіх рівнів, особливо на місцях, сильна держава, здатна до радикальних і одночасно зважених, науково обґрунтованих дій. Отже, стабілізувати ситуацію на макрорівні можна за допомогою сильної виконавчої влади, шляхом створення відповідних умов.

Потрібно якнайшвидше законодавчо відпрацювати шляхи узгодження економічних інтересів товаровиробників, підприємців і держави, навести правопорядок у країні. Лише не корумпована влада може навести порядок, демонтувати великі монополії, які захищають свої інтереси підкупом і насильницькими методами.

Передусім потрібний, оперативний і жорсткий адміністративний контроль щодо використання національного багатства, боротьби з монополізмом, вирішення проблем екології, гарантованого мінімального заробітку, захисту національних інтересів у зовнішньоекономічних зв'язках, дотримання законодавства в галузі підприємництва і фінансово-кредитної діяльності, діяльності державних правових органів, "силових структур". Потрібно запровадити найсуворіший контроль за проходженням у країні грошових потоків, у тому числі бюджетних коштів.

З метою такого контролю доцільно ліквідувати надлишкові контролюючі і нефективні структури. Зосередження виконавчої влади в одних руках дало б змогу оперативніше виправляти помилки, провадити державний контроль за цінами, фінансами, кредитами без припинення ринкових реформ.

За умов, коли економіка набиратиме відповідних темпів зростання, державне втручання доцільно поетапно обмежувати. Економічна диктатура держави повинна діяти доти, поки не буде переконань у стабільності грошово-кредитної, бюджетної та валютної систем, стійкості банківської системи, національної валюти, стану зовнішньої та внутрішньої заборгованості.

Втім, демократія залишається найбільш ефективною і безкровною моделлю економічного зростання і розвитку суспільства. Яскравий приклад цього демонструють США та ЄС після Другої світової війни [11].

Повоєнне відновлення буде викликом не тільки для України, але й для цивілізованого світу. Цей процес потребуватиме значних зусиль урядів, міжнародних організацій, інших заінтересованих сторін.

Вочевидь цілковитого скочення до класичного авторитаризму не буде, оскільки в Україні за останні роки сформувалось доволі сильне громадянське суспільство, яке вагомо впливає на політику.

Висновки. Як показує світовий досвід, повоєнному відновленню економіки передують політичне рішення, що базується на геополітичній доцільності та національному патріотизмі щодо визначення моделі розвитку. Для успішної економічної реконструкції (як варіант) доцільно запровадити та реалізувати наступне:

- у формування стратегії сталого розвитку економіки України на повоєнний період враховувати бачення з цього питання міжнародних фінансових інституцій, Ради Європи та Європейського Союзу;

- існує нагальна потреба в суттєвому оновленні чинного законодавства з урахуванням європейських правових стандартів та кращих практик, що сприятиме відновленню і розвитку вітчизняної економіки. Потребує посилення боротьба з корупцією та завершення реформування судової системи;

- доцільно зберегти та розвинути започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки. Насамперед, це стосується скорочення кількості контролюючих органів та їх повноважень, а також лібералізації дозвільних процедур. Крім того, слід забезпечити подальше зниження податкового навантаження на економіку, зокрема шляхом диференціації ПДВ (передусім впровадження нульової ставки на соціально значимі групи товарів), суттєвого зменшення податків на працю (принаймні для малого бізнесу), а також нівелювання митних бар'єрів або і їх цілковиту ліквідацію (окрім випадків захисту внутрішнього ринку від імпорту з недружніх країн).

Зворотною стороною пропонованих змін є суттєве обмеження соціальних видатків та мінімізація бюджетного сектору економіки. Це має стати вагомим пріоритетом економічної модернізації України. Іншим напрямом зменшення бюджетних видатків у контексті мінімізації фіскального навантаження на еко-

номіку, є реформування системи фінансово-бюджетного забезпечення науково-освітньої сфери. Передусім це переведення наукових установ, зокрема інститутів НАН України та галузевих академій (НААН, АМН тощо) виключно на проєктне фінансування, а також кардинальне скорочення бюджетного фінансування закладів вищої освіти (відповідне фінансування має бути збережене лише для чітко визначеного кола бюджетних місць на окремих спеціальностях, які будуть визнані особливо значимими для розвитку держави).

З огляду на пріоритети повоєнного розвитку країни, доцільна зміна цілей структурної економічної політики держави. Замість існуючої практики державної підтримки бюджетоформуючих та експортоорієнтованих галузей (а саме вони визначають сировинний характер української економіки, до того ж ринки, на яких працюють підприємства цих галузей в Україні, є значною мірою картелізованими),

уряд має стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів.

Започатковані зміни повинні не лише продовжуватися, але і посилюватися на повоєнному етапі. В протилежному, на нас неминуче чекатиме повернення назад до кланово-олігархічної економіки, з усіма її “виразками”: монополізацією ринків, корупцією, високою енергомісткістю виробництва, переважанням сировинних галузей, низькою якістю соціального капіталу, незадовільним інвестиційним кліматом тощо.[10]

Таким чином, слід констатувати, що повоєнний економічний бум в Україні можливий лише в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Література:

1. Даценко В. Транспортна блокада Росії. Light. . *Дзеркало тижня*. 2022. 8 квітня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transportna-blokada-rosiji-light.html>
2. Відбудова України: принципи та політика / за ред. Ю.Городніченка, Ілони Сологуб, Бетріс Ведер ді Мауро. CENTRE FOR ECONOMIC POLICY RESEARCH CEPR PRESS. Паризький звіт 1.
3. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України / Economy of Ukraine*. 2019. № 1(686) е_ ISSN 2522_9478
4. 2014 рік: Економічні підсумки для України “Рік кризи та нові можливості” 28.07.2015.
5. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України / Economy of Ukraine*, 2019, № 1 (686) е_ ISSN 2522_9478
6. Детальні дані щодо руйнувань та збитків завданих українському бізнесу. Інститут Київської школи економіки (KSE Institute) <https://kse.ua/about-the-school/news/zbitki-zavda...>
7. Я. Железняк. Пять історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. Новини LB.ua в соціальних мережах Facebook, Twitter і Telegram Глобна-Економіка-Бізнес 13 квітня 2022.
8. С. Грабовський. ГО “Київське братство”.
9. Олєфір В. Ю. Вплив тимчасового авторитаризму на економічний розвиток держави. *Union Standard Bank*, м. Львів УДК 330.34:316.462
10. Бочан І. О., Михасюк І. Р. Глобальна економіка: К. : Знання, 2007. 60–67 С.
11. Дяченко С. Як нам відбудувати Україну. Успішні світові кейси повоєнного відновлення. 27.05.2022.
12. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. *Today. Ua*. Режим доступу: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-uzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-uz-za-voyny>
13. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. *Дзеркало тижня*. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovovo-mitna-reforma-20.html>
14. Квіт С. Усе має змінитися: десять кроків з реформування вищої освіти після війни. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/science/use-maje-zminitisja-desjat-kroktiv-z-reformuvannja-vishchoji-osviti-pislja-vijni.html>

References:

1. Datsenko V. Transportna blokada Rosii. Light. . *Dzerkalo tyzhnia*. 2022. 8 kvitnia. Rezhym dostupu: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transportna-blokada-rosiji-light.html>. [in Ukrainian].
2. Vidbudova Ukrainy: pryncypy ta polityka. Za red. Yu.Horodnichenka, Ilony Solohub, Betris Veder di Mauro. CENTRE FOR ECONOMIC POLICY RESEARCH CEPR PRESS Paryzkyi zvit 1. [in Ukrainian].
3. Ivanov S.V. Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevttracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy / Economy of Ukraine*, 2019, № 1 (686) e_ ISSN 2522_9478 [in Ukrainian].
4. 2014 rik: Ekonomichni pidsumky dlia Ukrainy “Rik kryzy ta novi mozhlyvosti” 28.07.2015. [in Ukrainian].
5. Ivanov S. V. Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevttracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy / Economy of Ukraine*. 2019, № 1(686) e_ ISSN 2522_9478 [in Ukrainian].

6. Detalni dani shchodo ruinuvan ta zbytkiv zavdanykh ukrainskomu biznesu. Instytut Kyivskoi shkoly ekonomiky (KSE Institute) [https://kse.ua › about-the-school › news › zbitki-zavda](https://kse.ua/about-the-school/news/zbitki-zavda). [in Ukrainian].
7. Ya.Zhelezniak. Piat istorii ekonomichnoho uspiyku pislia viiny: svitovyi dosvid dlia Ukrainy. [in Ukrainian].
8. S.Hrabovskiy. HO “Kyivske bratstvo”. [in Ukrainian]
9. Olefir V.Iu. Vplyv tymchasovoho avtorytaryzmu na ekonomichni rozvytok derzhavy. Union Standard Bank, m. Lviv UDK 330.34:316.462 [in Ukrainian].
10. Bochan I. O., Mykhasiuk I. R. Hlobalna ekonomika: K. : Znannia, 2007. 60–67 S. [in Ukrainian].
11. Diachenko S. Yak nam vidbuduvaty Ukrainu. Uspishni sivitovi keisy povoiennoho vidnovlennia. 27.05.2022 [in Ukrainian].
12. Maksymov V. Stalo vidomo, skilky ukrainsiv vtratyly robotu cherez viinu. Today. Ua. Rezhym dostupu: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-yz-za-vojny> [in Ukrainian].
13. Reun A. Podatkovo-mytna reforma 2.0. Dzerkalo tyzhnia. Rezhym dostupu: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovo-mitna-reforma-20.html> [in Ukrainian].
14. Kvit S. Use maie zminytsia: desiat krokiv z reformuvannia vyshchoi osvity pislia viiny. Dzerkalo tyzhnia. 2022. 31 bereznia. Rezhym dostupu: <https://zn.ua/ukr/science/use-maje-zminitisja-desjat-krokv-z-reformuvannja-vishchoji-osviti-pislja-vijni.html> [in Ukrainian].

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.8>**Вікторія ЯВОРСЬКА**

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, Львівський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. І. Мазепи 29, м. Львів, Україна, 79059

ORCID: 0000-0003-2225-6747

Victoria YAVORSKA

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Law Department, Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, I. Mazepu str., 29, Lviv, Ukraine, 79059

ORCID: 0000-0003-2225-6747

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЕКОЦИДІ DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SAFETY IN ECOCIDE

Стаття присвячена аналізу поняття екологічної безпеки при вчиненні екоциду. Виникає загроза екологічній безпеці в період війни через можливість затоплення шахт, які викликають витік небезпечних речовин, потрапляння в річки та моря, забруднення повітря та ґрунтів, знищення лісів. Актуальність статті пояснюється необхідністю визначення поняття екологічної безпеки з позиції об'єкту екоциду. Наслідки від вчинення екоциду не можна повністю визначити, підрахувати, передбачити з причини проведення бойових дій, окупації території, проблем у кваліфікації екоциду та питань відшкодування збитків за шкоду, яка заподіяна екології нашої держави. Значна частина території замінована, що викликає загрозу для екологічної безпеки держави, нормального проживання, ведення сільського господарства на довгий період. Мета статті визначається проведенням аналізу вчинення екоциду під час війни, зокрема дослідження безпосереднього об'єкту злочину, яким виступають суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки. З метою визначення поняття екологічної безпеки проведений аналіз юридичної наукової літератури та наукової літератури з екології, в яких вказано про виникнення загрози екологічній безпеці у вигляді негативного антропогенного впливу, можливості виникнення стихійного лиха чи катастрофи. Забезпечити екологічну безпеку держави можна за допомогою заходів, які направлені на вдосконалення та правильне застосування норм кримінального права та основних понять при визначенні екоциду. Потрібно підтримати позицію вчених відносно трьох напрямків значення поняття «екологічна безпека». В науковій літературі узагальнені наявні екологічні загрози для нашої держави, які виникли або посилилися внаслідок вчинення екоциду. Потребує подальшого дослідження поняття екоциду, вдосконалення правового регулювання екоциду, вивчення недоліків цього злочину з метою забезпечення екологічної безпеки та відновлення нашої держави.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна загроза, екоцид, війна, збитки.

The article is devoted to the analysis of the concept of ecological safety when committing ecocide. There is a threat to ecological security during the war due to the possibility of flooding of mines, which cause leakage of dangerous substances, entering rivers and seas, pollution of air and soil, destruction of forests. The relevance of the article is explained by the need to define the concept of environmental security from the standpoint of the object of ecocide. The consequences of committing ecocide cannot be fully determined, calculated, and predicted due to hostilities, occupation of the territory, problems in the qualification of ecocide, and issues of compensation for damage caused to the ecology of our state. A large part of the territory is mined, which poses a threat to the ecological security of the state, normal living, and farming for a long time. The purpose of the article is determined by the analysis of the commission of ecocide during the war, in particular, the study of the direct object of the crime, which is public relations in the field of environmental security. In order to define the concept of ecological safety, an analysis of legal scientific literature and scientific literature on ecology was carried out, which indicate the occurrence of a threat to ecological safety in the form of negative anthropogenic influence, the possibility of a natural disaster or catastrophe. It is possible to ensure the ecological safety of the state with the help of measures aimed at improving and correct application of criminal law norms and basic concepts in the definition of ecocide. It is necessary to support the position of scientists regarding the three directions of the meaning of the term «ecological safety». The scientific literature summarizes existing environmental threats to our country that arose or intensified as a result of ecocide. It requires further study of the concept of ecocide, improvement of the legal regulation of ecocide, study of the shortcomings of this crime in order to ensure environmental safety and restoration of our state.

Key words: ecological safety, ecological threat, ecocide, war, damages.

Постановка проблеми. В «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» вка-

зано про порушення екологічної рівноваги та небезпечні зміни довкілля внаслідок військових дій і визначені загрози: «затоплення шахт

та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря» [1]. З моменту прийняття документу в 2019 році до теперішнього часу питання екологічної безпеки держави постійно збільшується, адже загрози для екологічної безпеки швидко зростають.

Війна з 24 лютого 2022 р. заподіяла значні збитки навколишньому природному середовищу, які потребують кваліфікації з позиції кримінального права, адже екологія знищується цілеспрямовано, масово та з наслідками, які не можна повністю передбачити.

На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Еко-Загроза на початок цього року зафіксовано 2 278 звернень щодо злочинів проти довкілля України, а мінімальні збитки підраховані системою становлять 441 мільярд гривень. Крім того, зафіксовано 42 371 тонн викидів в атмосферу, 372 877 тонн відходів, майже 20 тисяч одиниць техніки окупантів [2, с. 220]. З продовженням військових дій екологія нашої держави відчуває все більшу загрозу.

Від 20 до 30% території нашої держави перебуває в зоні бойових дій, що викликає загрозу для екологічної безпеки держави. Понад 2 млн га лісів знищені або пошкоджені [3, с. 44].

Затоплення вугільних шахт негативно впливає на річки та Азовське море [4]. Виникає проблема питної води та продуктів харчування, що створює загрозу для життя людей протягом десятиліть [5]. На територіях проведення військових дій постраждало багато сільськогосподарських земель, причому значну частину важко відновити.

Під час війни окуповано 8 заповідників та 12 національних природних парків, деякі з них знищені. В окупованій «Асканії Новій» спостерігається гуманітарна криза. Відповідно до позиції екологів загинули сотні тисяч чи мільйонів тварин. [6]. Загинуло 50 тисяч дельфінів [7].

За попередніми оцінками станом на 2022 рік, які вже значно зросли, збитки від екоциду внаслідок війни становили більше 1,28 трлн грн [8]. При детальнішому аналізі можна відмітити, що 923 млрд грн становлять збитки від забруднення атмосфери, 138 млрд грн від негативного впливу на ґрунти та землі, 183 млрд грн – внаслідок негативного впливу

на рослинний світ, 36 млрд передбачають інші негативні збитки екології [3, с. 44].

Постійно зростаюча загроза екологічній безпеці зумовлює актуальність дослідження цього поняття в значенні об'єкта екоциду, який передбачений статтею 441 Кримінального кодексу України.

Наукові публікації та дослідження з теми. Питання екологічної безпеки при екоциді досліджували юристи, екологи, громадські діячі. В підручнику з кримінального права за ред проф. В. В. Сухоноса визначено об'єкт екоциду, який полягає в суспільних відносинах забезпечення екологічної безпеки людства. Загрози екологічній безпеці досліджували К. Гнедіна та П. Нагорний. Хилько М. І. проаналізував вплив екологічної безпеки на національну безпеку держави та визначив загрози, які виникають для екологічної безпеки на Сході нашої держави, а з початком війни для всієї держави. Митрофанов І. І. дослідив поняття масової загибелі об'єктів рослинного та тваринного світу, яке враховується при кваліфікації екоциду.

О. Г. Лановенко та О. О. Остапішина визначили поняття екологічної безпеки з позиції екології, а С. І. Лавриненко дослідив значення екологічної безпеки для людини, суспільства та держави. Право екологічної безпеки проаналізувала в дисертаційному дослідженні Ю. А. Краснова.

Проте, на даний момент важливо дослідити поняття екологічної безпеки при екоциді, який періодично вчиняється на території нашої держави.

Мета статті – визначити поняття та властивості екологічної безпеки для правильного розуміння вказаних суспільних відносин при екоциді.

Виклад основного матеріалу. Злочин «екоцид» давно передбачений Кримінальним кодексом України, проте особливої актуальності набув після початку війни та підриву Каховської ГЕС [9].

Необхідність правового регулювання відповідальності за екоцид на міжнародному рівні виникла понад п'ятдесят років назад. Парламентська асамблея Ради Європи схвалила резолюцію про негативний вплив війни на довкілля, в якій визначене поняття екоцид та факт заподіяння війною незворотньої шкоди природі [10]. Підкреслено потребу внести зміни до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та запровадити поняття екоцид [11].

Правильно відмічають Гнедіна К. та Нагорний П. про теперішню екологічну ситуацію в нашій державі, що: «багатократні

випадки екоциду окупаційних військ спричинили масштабний негативний вплив на стан довкілля в Україні» [3, с. 44].

Безпосереднім об'єктом екоциду виступають суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства [12, с. 664]. З такої причини потрібно проаналізувати поняття екологічної безпеки та вплив вчинення екоциду на екологічну безпеку нашої держави.

Екологічна безпека визнається компонентом національної безпеки, а відповідно повинна забезпечувати захист інтересів людини, суспільства, держави, довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники [13, с. 71].

Після підриву Каховської ГЕС розпочате досудове розслідування за фактом вчинення екоциду та порушення законів і звичаїв війни [14]. Вказаний злочин екоцид проти людей, які від нього потерпіли та відносно нашої держави в цілому [15].

Екоцид визначається масовою загибеллю об'єктів рослинного або тваринного світу. *Масова загибель об'єктів тваринного світу* – це така загибель птахів і тварин на певній території, при якій рівень їхньої смертності в два та більше разів перевищує середньостатистичний, а також знищення й отруєння великої кількості риби та водних тварин. *Масова загибель об'єктів рослинного світу* – це істотне скорочення чисельності (біомаси) таких об'єктів [16, с. 377]. Звичайно, підриу Каховської ГЕС екоцид, адже знищення риби, водних тварин, об'єктів рослинного світу визнається масовим.

З метою правильного розуміння поняття екологічна безпека потрібно проаналізувати не тільки джерела юридичної літератури, а також довідники з екології, які передбачають вказане поняття. Відповідно визначити поняття екологічна безпека можна за допомогою комплексного підходу та використання позицій різних наук.

У словнику-довіднику з екології поняття екологічна безпека визначається наступним чином: «Екологічна безпека – стан захищеності особистості, суспільства і держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф» [17, с. 75]. У визначенні перш за все увага звернена на стан захищеності, який включає комплекс дій та утримання від певних дій, при якому людина, суспільство і держава перебувають під захистом, в безпеці від загрози. Причому захищеність відноситься до людини, суспільства і держави загалом, адже в певних випадках значна загроза екологічній безпеці може перейти в загрозу національ-

ній безпеці держави. Зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України та постійні порушення або погрози порушення екологічної безпеки вказане питання стає дедалі більше актуальним. У визначенні передбачені три основні загрози екологічній безпеці, зокрема: антропогенний вплив, стихійне лихо та катастрофа.

При екоциді вказана можливість виникнення екологічної катастрофи, з такої причини потрібно дослідити вказане поняття. Екологічна катастрофа пояснюється наступним чином: «неврівноважене, нестационарне перетворення навколишнього середовища, наслідком якого є втрата стійкості (втрата рівноваги) в результаті зміни власних параметрів та/або швидкої зміни зовнішніх перемінних. К.Е. переводить навколишнє середовище в стан рівноваги з меншим (у порівнянні з вихідним рівнем складності) енергетичним та екологічним потенціалом» [17, с. 105]. З визначення поняття екологічної катастрофи зрозуміло, що перетворення навколишнього середовища зменшують екологічний потенціал. Відповідно відбуваються певні зміни в навколишньому середовищі. Вказане поняття оціночне та складне, зокрема для визначення в понятті екоциду.

В енциклопедії Сучасної України при визначенні поняття екологічної безпеки зроблено наголос на необхідності захисту життєво важливих інтересів людини, причому крім людини, суспільства і держави в цьому випадку виділено довкілля, адже шкода заподіюється саме довкіллю: «екологічна безпека – рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, зумовлених антропогенними чи природними чинниками» [18]. У визначенні чітко вказано, що загрози виникають внаслідок дії антропогенних та природних чинників. Виділено, що загроза може бути реальною або потенційною, адже в багатьох випадках важко передбачити можливість переходу потенційної загрози в реальну, якщо мова про екологічну безпеку, вказаний перехід може відбутися протягом секунд або хвилин.

Підвищену екол. небезпеку в країні становлять об'єкти хім. та нафтогаз. промисловостей, ядер. енергетики, зокрема зберігання й утилізації радіоактив. відходів; біохім. і фармацевт. підприємства; процеси виробництва, зберігання й знищення боєприпасів, ракет. палива; виробництво цементу, асфальтобетону, азбесту; гідроенергет. і гідротех. споруди тощо [18]. Всі названі об'єкти зараз перебувають під загрозою через використання зброї Російською Федерацією в Україні,

постійних чи періодичних обстрілів, повної або часткової окупації та інших дій.

В енциклопедії поняття екологічна безпека визначається в загальному: «стан захищеності довкілля від порушення його екол. рівноваги» [19].

В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічну безпеку визначено, як необхідну для сталого економічного та соціального розвитку нашої держави [20]. В статті 50 цього Закону надане визначення екологічної безпеки, яке за основу передбачає можливість виникнення небезпеки для здоров'я людей: «екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [20].

Рада Національної безпеки та оборони України 23 березня 2021 р. прийняла рішення, що введене в дію указом Президента України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації», в якому ще до початку війни визначила наявність загрози національній безпеці в екологічній сфері. Передумовою для такого висновку стали наступні умови, які чітко вказані в документі: «ризик для екосистеми; загрози для здоров'я населення; виникнення забруднення довкілля внаслідок техногенного навантаження, велике накопичення відходів; загострення екологічних проблем внаслідок зони конфлікту; непристосованість економіки; неналежний стан моніторингу навколишнього природного середовища» [21].

В науковій літературі також наявні різні погляди на поняття екологічної безпеки, проте заслуговує на увагу позиція О. В. Задорожного та М. О. Медведєва, які підтримують світовий досвід до трьохвимірного розуміння поняття екологічна безпека: «1) екологічні проблеми як загроза політичній та економічній стабільності; 2) міждержавні спори у зв'язку з транскордонним забрудненням або порушенням прав щодо використання спільних/взаємних природних ресурсів, як джерело воєнних конфліктів; 3) деградація екологічних систем і вичерпання природних ресурсів як загроза існуванню всього людства» [22, с. 160]. Вчені пропонують одним з видів міжнародно-правового регулювання небезпечної для навколишнього середовища діяльності називати охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів [23]. Вказана пропозиція правильна, адже загроза екологічній безпеці в період війни або збройного конфлікту зростає.

Загроза на Сході нашої держави пояснюється закономірними чинниками:

– забруднення важкими металами внаслідок діяльності підприємств;

– підтоплення земель через просідання ґрунту;

– скидання забруднених шахтних вод;

– викиди від роботи підприємств через обстріли;

– затоплення шахт призводить до виходу небезпечних речовин в річки [24, с. 123];

– можливість поширення хвороб та інфекцій [24, с. 124];

пошкодження ґрунту та лісів, що негативно впливає на продовольчу безпеку держави [24, с. 125].

На думку М. І. Хилько для покращення ситуації з забезпеченням екологічної безпеки потрібно збільшити моніторинг [24, с. 125]. Проте, вказану позицію автор висловив до початку повномасштабної війни з Російською Федерацією, коли загроза не набула настільки великого поширення територією нашої держави, а екологічні ризики вже значно вплинули на стан екологічної безпеки. В теперішній час, коли війна триває півтора року загроза екологічній безпеці держави наймовірніше зросла, набула загальнодержавного значення, а можливість доступу для проведення моніторингу не передбачається через окупацію значної частини території України і не допущення державних органів, громадських організацій, а навіть часто міжнародних організацій з перевірки.

Внаслідок вчинення екоциду виникає загроза екологічній безпеці, з такої причини вчені правильно відмічають, що потік вимушеної міграції з України значно збільшився, оскільки люди намагалися захистити своє життя та знайти безпечне місце проживання [25]. Враховуючи всі названі причини потрібно намагатися забезпечити екологічну безпеку, права та свободи людини для безпечного проживання в нашій державі.

Висновки. Враховуючи позиції вчених в науковій юридичній літературі, визначення в словниках з екології та норми закону можна визначити узагальнене поняття та властивості екологічної безпеки. Екологічна безпека – це стан захищеності людини, суспільства, довкілля та держави від наслідків антропогенного впливу, стихійних лих і катастроф, які можуть бути реальними або потенційними загрозами, що може вплинути на порушення екологічної рівноваги, яка необхідна для постійного економічного та соціального розвитку нашої держави і забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. При екоциді порушення

екологічної безпеки можуть спричинити екологічну катастрофу.

Властивості екологічної безпеки:

- забезпечення стану захищеності за допомогою певних дій або утримання від вчинення певних дій;
- відноситься до людини, суспільства, довкілля та держави;
- в певних випадках переходить до питань забезпечення національної безпеки;
- важко визначити можливість зміни потенційної загрози на реальну та наслідки впливу;
- впливає на екологічну рівновагу;
- потрібна для економічного та соціального розвитку держави;

- необхідна для здоров'я людей;
- значення екологічної безпеки для політики, економіки, забезпечення мирної позиції, наявності природних ресурсів для існування людства;
- підвищена небезпека на хімічних, нафтогазових та інших підприємствах.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням поняття екоциду в кримінальному праві та міжнародному праві, виникненням та вдосконаленням норм права, дослідженням недоліків та перспектив подальшого вдосконалення цього злочину з метою забезпечення екологічної безпеки та відновлення нашої держави.

Література:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 30.07.2023).
2. Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: Еколого-правовий аспект. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 1. С. 220–223.
3. Гнедіна К., Нагорний П. Загрози екологічній безпеці: реалії воєнного часу та економічне стимулювання повоєнного екологічного відновлення України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 39–52.
4. Саєнко В. «Виклик для усього світу»: Зеленський про екоцид РФ в Україні 15.11.22. URL : <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-goroviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html>
5. Турик М. Екологічна шкода як військовий злочин – чи можна покарати росію за екоцид? *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/mykola_turyk/558050_ekologichna_shkoda_yak_viyskoviy.html
6. Українці запустили міжнародну кампанію з вимогою покарати Росію за екоцид. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/11/03/534694_ukraintsi_zapustili_mizhnarodnu.html
7. Якимюк І. Через війну у Чорному морі загинуло близько 50 тисяч дельфінів. 22 жовтня 2022. *Суспільне новини*. URL: <https://suspiilne.media/300288-cerez-vijnu-u-cornomu-mori-zaginulo-blizko-50-tisac-delfiniv/>
8. Стрілець назвав суму екологічних збитків України від війни. Слово і діло. Аналітичний портал. 04.10.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/04/novyna/suspilstvo/strilecz-nazvav-sumu-ekolohichnyx-zbytkiv-ukrayiny-vijny>
9. Оберенко О. Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. 30.06.2023. Міжнародний фонд відродження. URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicijatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekocyzdu/>
10. Белоусова К. ПАРЕ визначила екоцид новим злочином в міжнародному праві. 26.01.2023. *Екополітика*. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochinom-v-mizhnarodnomu-pravi/>
11. Прийняття паре резолюції «вплив збройних конфліктів на довкілля». *Екологія. Право. Людина*. 27.06.2023. Http://epl.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/pase2601/
12. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В. В. Сухоноса. Суми : П Ф «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.
13. Хилько М. І. Екологічна безпека як фундаментальна складова національної безпеки. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки*. 2021. С. 69–75.
14. Підрив Каховської ГЕС: Україна порушила справу за статтею екоцид . 08.06. 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3718822-pidriv-kahovskoi-ges-ukraina-porusila-spravu-za-statteu-ekocid.html>
15. Думич Т. Відповідальність росії за екоцид: чи буде перехід від розмов та сумнівів до реальних змін у міжнародному праві? 22.06. 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnstros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vd-rozmov-ta-sumnivv-do-realnikh-zmn-u-mzhnarodnomu-prav
16. Митрофанов І. І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 12. С. 375–379.
17. Словник-довідник з екології : навчально-методичний посібник / О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с.
18. Лавриненко С. І. Екологічна безпека. *Енциклопедія Сучасної України* : електронна версія [онлайн] https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670

19. Безпека екологічна. Лексика – українські енциклопедії та словники. URL: 2023 Лексика – українські енциклопедії та словники. URL: https://leksika.com.ua/16751108/legal/bezpeka_ekologichna

20. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 30.07.2023).

21. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення 30.07.2023).

22. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право (081 – Право). Національний університет біоресурсів і Природокористування України Міністерство освіти і науки України Інститут економіко-правових досліджень Національна академія наук України. Київ, 2018. 490 с.

23. Задорожній О. В., Медведєва М. О. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник для ВНЗ. Київ. нац. ун. ім. Тараса Шевченка, ін-т. міжнар. відносин. Київ : Проміні, 2010. 510 с.

24. Екологічна безпека України : навчальний посібник / М. І. Хилько. Київ, 2017. 266 с.

25. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the European union in the context of the aggressive war of the Russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*. 36(2). 667–678. doi:10.1007/s11196-022-09945-y

References:

1. Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. Zatverdzheno Zakonom Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku № 2697-VIII [Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030]. (2019, February 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Verkhovna Rada information*. 2019. № 16. Art. 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].

2. Maksakova, K. V. (2023). Problemy pravovoi rehlamentatsii ekotsydu: Ekoloho-pravovyi aspekt [Problems of legal regulation of ecocide: Environmental and legal aspect]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal – Legal electronic journal*. 1, 220–223. [in Ukrainian].

3. Hnedina, K., Nahorni, P. (2022). Zahrozy ekolohichnii bezpetsi: realii voiennoho chasu ta ekonomichne stymulivannia povoiennoho ekolohichnoho vidnovlennia Ukrainy [Threats to ecological security: realities of wartime and economic stimulation of post-war ecological restoration of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*. 4 (32)39–52. [in Ukrainian].

4. Saienko, V. (2022). «Vykyk dlia usoho svitu»: Zelenskyi pro ekotsyd RF v Ukraini [«Challenge for the whole world»: Zelenskyi on the ecocide of the Russian Federation in Ukraine]. (November, 15). URL: <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-ropoviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html> [in Ukrainian].

5. Turyk, M. Ekolohichna shkoda yak viiskoviy zlochyn – chy mozna pokaraty rosiiu za ekotsyd? [Environmental damage as a war crime – can Russia be punished for ecocide?] *LB.ua – LB.ua* URL: https://lb.ua/blog/mykola_turyk/558050_ekologichna_shkoda_yak_viiskoviy.html [in Ukrainian].

6. Ukraintsi zapustyli mizhnarodnu kampaniiu z vymohoiu pokaraty Rosiiu za ekotsyd [Ukrainians launched an international campaign demanding that Russia be punished for ecocide]. *LB.ua – LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/11/03/534694_ukraintsi_zapusti_mizhnarodnu.html [in Ukrainian].

7. Yakymiuk, I. (2022). Cherez viinu u Chornomu mori zahynulo blyzko 50 tysiach delfiniv [About 50,000 dolphins died in the Black Sea because of the war]. *Suspilne novyny – Social news*. (October, 22). URL: <https://suspilne.media/300288-cerez-vijnu-u-cornomu-mori-zaginulo-blizko-50-tisac-delfiniv/> [in Ukrainian].

8. Strilets nazvav sumu ekolohichnykh zbytkiv Ukrainy vid viiny (2022). [The Strilets named the amount of environmental damage to Ukraine from the war]. *Slovo i dilo. Analitychnyi portal – Word and deed*. Analytical portal. (October, 4). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/04/novyna/suspilstvo/strilecz-nazvav-sumu-ekolohichnykh-zbytkiv-ukrayiny-vijny> [in Ukrainian].

9. Oberenko, O. (2023). Ekotsyd ta zlochyny proty dokillia – shcho my mozheмо robyty z tsym zaraz? Pidsumky ekodyskusii [Ecocide and crimes against the environment – what can we do about it now? The results of the eco-discussion]. *Mizhnarodnyi fond vidrodzhennia – International Revival Fund*. (June, 30). URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicziatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekocydu/> [in Ukrainian].

10. Bielousova, K. (2023). PARE vyznachyla ekotsyd novym zlochynom v mizhnarodnomu pravi. [PARE defined ecocide as a new crime in international law]. *Ekopolityka – Ecopolitics*. (January, 26). URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochynom-v-mizhnarodnomu-pravi/> [in Ukrainian].

11. Pryiniattia parie rezoliutsii «vplyv zbroinykh konfliktiv na dokillia» [Adoption of the resolution «impact of armed conflicts on the environment»]. (2023). *Ekolohiia. Pravo. Liudyna – Ecology. Right. Man*. (June, 27). <http://epl.org.ua/announces/prynyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbroinykh-konfliktiv-na-dovkilliya/pace2601/> [in Ukrainian].

12. Kryminalne pravo Ukrainy (2020). Osoblyva chastyna: pidruchnyk / Za zah. red. doktora yuryd. nauk, prof. V. V. Sukhonosa [Criminal law of Ukraine. (2020). Special part: textbook / General ed. doctor of law Sciences, Prof. V. V. Sukhonosa]. Sumy : P F «Vydavnytstvo «Universytetska knyha» – Sumy: P F «University Book» Publishing House. 672 p. [in Ukrainian].
13. Khylyko, M. I. (2021). Ekolohichna bezpeka yak fundamentalna skladova natsionalnoi bezpeky [Ecological safety as a fundamental component of national security]. *Visnyk DonNU imeni Vasylia Stusa. Ser. : Politychni nauky – Bulletin of DonNU named after Vasyl Stus. Ser. : Political Sciences*. P. 69–75. [in Ukrainian].
14. Pidryv Kakhovskoi HES: Ukraina porushyla spravu za statteiu ekotsyd [Blowing up the Kakhovskaya HPP: Ukraine filed a case under the article of ecocide]. (2023, June, 8). *Ukrinform – Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3718822-pidriv-kahovskoi-ges-ukraina-porusila-spravu-za-statteu-ekocid.html> [in Ukrainian].
15. Dumych, T. (2023). Vidpovidalnist rosii za ekotsyd: chy bude perekhid vid rozmov ta sumniviv do realnykh zmin u mizhnarodnomu pravi? (2023). [Russia's responsibility for ecocide: will there be a transition from talk and doubts to real changes in international law?] (June, 22). URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnst-ros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vd-rozmov-ta-sumnivv-do-realnykh-zmn-u-mzhnarodnomu-right [in Ukrainian].
16. Mytrofanov, I. I. (2022). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia za proiekтом Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Criminal offenses against the environment according to the project of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal – Legal electronic scientific journal*. 12, 375–379. [in Ukrainian].
17. Slovnyk–dovidnyk z ekolohii: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Dictionary-handbook of ecology: Educational and methodological guide]. O. H. Lanovenko, O. O. Ostapishyna. Kherson : PP Vyshemyrskyi, V. S. – Lanovenko, O., Ostapishyna, O. Kherson : PP Vyshemirskyi. 2013, V. 226 p. [in Ukrainian].
18. Lavrynenko, S. I. Ekolohichna bezpeka [Lavrynenko, S. Ecological safety]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versii – Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version* [online] https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670 [in Ukrainian].
19. Bezpeka ekolohichna. Leksyka – ukrainski entsyklopedii ta slovnyky [Environmental safety. Vocabulary – Ukrainian encyclopedias and dictionaries]. URL: 2023 Leksyka – ukrainski entsyklopedii ta slovnyky – Vocabulary – Ukrainian encyclopedias and dictionaries. URL: https://leksika.com.ua/16751108/legal/bezpeka_ekologichna [in Ukrainian].
20. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovysheha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku № 1264-XII [On environmental protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 № 1264-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. № 41. Art. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].
21. Pro vyklyky i zahrozy natsionalnoi bezpetsi Ukrainy v ekolohichnii sferi ta pershocherhovi zakhody shchodo yikh neutralizatsii : Rishennia Rady Natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On challenges and threats to the national security of Ukraine in the environmental sphere and priority measures for their neutralization: Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine]. (2021, March 23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].
22. Krasnova, Yu. A. (2018). Pravo ekolohichnoi bezpeky v Ukraini. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora yuryd. nauk. 12.00.06 – zemelne pravo; ahraryne pravo; ekolohichne pravo; pryrodoresursne pravo (081 – Pravo) [Environmental security law in Ukraine. Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Law. of science 12.00.06 – land law; agrarian law; environmental law; natural resource law (081 – Law)]. Natsionalnyi universytet bioresursiv i Pryrodokorystuvannia Ukrainy Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Kyiv – National University of Bioresources and Nature Utilization of Ukraine Ministry of Education and Science of Ukraine Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 490 p. [in Ukrainian].
23. Zadorozhnyi, O. V., Medvedieva, M. O. Mizhnarodne pravo navkolyshnoho seredovysheha: pidruchnyk dlia VNZ [International environmental law: a textbook for universities]. Kyiv. nats. un. im. Tarasa Shevchenka, in-t. mizhnar. vidnosyn. Kyiv: Promeni – Kyiv. national Univ. named after Taras Shevchenko, Institute of international relations Kyiv: Promeni. 510 p. [in Ukrainian].
24. Ekolohichna bezpeka Ukrainy: navchalnyi posibnyk (2017) / M. I. Khylyko. [Ecological safety of Ukraine: study guide / Khilko, M.]. Kyiv. 266 p. [in Ukrainian].
25. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the european union in the context of the aggressive war of the russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*. 36(2), 667–678. doi: 10.1007/s11196-022-09945-y [in English].

УДК 344

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.9>**Володимир ЗАРОСИЛО**

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0001-6935-5449

Анатолій ПОДОЛЯКА

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права та конституційного права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID 0000-0003-2447-1731

Volodymyr ZAROSYLO

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, PJSC "Higher education institution "Interregional Academy of Personnel Management", 2 Frometivska St, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0001-6935-5449

Anatolii PODOLIKA

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law, PJSC "Higher education institution "Interregional Academy of Personnel Management", 2 Frometivska St, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID 0000-0003-2447-1731

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ****SEPARATE ISSUES OF THE PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT
OF MILITARY JUSTICE IN UKRAINE**

На сьогодні в Україні йде війна, гинуть солдати, гинуть також і цивільні особи. Під час військових дій діяльність військовослужбовців визначена статутами та наказами командування. Крім того військовослужбовці діють на певній території і їх діяльність спрямована на протидію агресору.

З одного боку військовослужбовці повинні використовувати всі сили і засоби з метою знищення ворога, але з іншого боку окремі дії військовослужбовців можуть не відповідати встановленим нормам та міжнародним документам у сфері військової служби.

Військовослужбовці в Україні під час несення служби можуть допускати як дисциплінарні так і кримінальні правопорушення. Щодо дисциплінарних порушень то в Збройних сил України створено відповідну службу, яка носить назву Військова служба правопорядку. Проте якщо розглянути ситуацію більш прискільки, то ми побачимо цілий ряд недоліків, які не дають можливості по перше активно впливати на стан дисципліни серед особового складу, по – друге функції військової служби правопорядку децю обмежені, по – третє в Україні в більшості випадків відсутня військова юстиція, яка б чітко вирішувала питання про кримінальні правопорушення, які допускають військовослужбовці.

Стосовно військової юстиції, яка після 2012 року припинила своє існування, вже не раз ставилося питання про її відродження, але це питання так і не вирішене.

Причини щодо відновлення військової юстиції не зрозумілі, і питання про її відновлення має бути вирішене, адже в Україні йде найбільш кровопролитна війна за останні 9 років.

Переваги військової юстиції та застосування військових судів очевидні, можна навести ряд прикладів держав, які також втягнуті у конфлікти і відповідно мають проблеми як з дисципліною так і дисциплінарними та кримінальними правопорушення серед військовослужбовців.

З іншого боку на сьогодні система судів в Україні, які розглядають питання кримінальної відповідальності військовослужбовців певною мірою не відповідає тим вимогам, які ставляться перед нею. Судді при всій повазі до їх діяльності повинні розглядати справи, які стосуються діяльності військових, проте самі судді в переважній більшості є цивільними особами.

Військова юстиція певною мірою стала б закінченою системою військового правосуддя, куди мають ввійти військовослужбовці Військової служби правопорядку, Державного бюро розслідувань та військові суди.

Крім того військові суди певною мірою могли б сформувати певні прецеденти, розгляду справ про кримінальні правопорушення військовослужбовців, які б можна було застосовувати в кримінальному процесі. Адже розгляд справ цивільними суддями, а також розслідування кримінальних проступків та злочинів, яке проводить Державне бюро розслідувань також певною мірою може бути зроблено неякісно.

Звичайно, питання про реформування судової системи є досить складним, тим більше під час збройної агресії Російської Федерації, але воно є необхідним і певною мірою сприяло б удосконаленню діяльності Збройних сил України в цілому.

Метою статті є висвітлення проблем які стосуються військової юстиції в Україні та порівняння судових систем окремих країн, які мають досить розвинену систему військової юстиції і розроблення пропозицій щодо її запровадження в Україні

Ключові слова: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Військова юстиція, Військова поліція, Військові суди, сектор безпеки і оборони України, національна безпека України, дисципліна та правопорядок у військових частинах, покарання військовослужбовців.

Today, there is a war in Ukraine, soldiers are dying, and civilians are also dying. During military operations, the activities of military personnel are determined by statutes and command orders. In addition, military personnel operate in a certain territory and their activities are aimed at countering the aggressor.

On the one hand, military personnel must use all forces and means to destroy the enemy, but on the other hand, individual actions of military personnel may not comply with established norms and international documents in the field of military service.

Military servicemen in Ukraine may commit both disciplinary and criminal offenses during their service. As for disciplinary violations, the Armed Forces of Ukraine have created a corresponding service, which is called the Military Service of Law and Order. However, if we examine the situation more carefully, we will see a number of shortcomings that do not allow us to actively influence the state of discipline among the personnel, secondly, the functions of the military law enforcement service are somewhat limited, thirdly, military justice is absent in most cases in Ukraine, which would clearly resolve the issue of criminal offenses committed by military personnel.

Regarding military justice, which ceased to exist after 2012, the question of its revival has been raised more than once, but this issue has not been resolved.

The reasons for the restoration of military justice are not clear, and the question of its restoration must be resolved, because the bloodiest war in the last 9 years is going on in Ukraine.

The advantages of military justice and the use of military courts are obvious, we can cite a number of examples of states that are also involved in conflicts and, accordingly, have problems with both discipline and disciplinary and criminal offenses among military personnel.

On the other hand, today the system of courts in Ukraine, which consider the issue of criminal responsibility of military personnel, to some extent does not meet the requirements that are put before it. Judges, with all due respect to their work, must hear cases related to military activities, but the judges themselves are overwhelmingly civilians.

Military justice to a certain extent would become a complete system of military court proceedings, which should include military personnel of the Military Law and Order Service, the State Bureau of Investigation and military courts.

In addition, military courts to a certain extent could form certain precedents for consideration of cases of criminal offenses by servicemen, which could be used in criminal proceedings. After all, the consideration of cases by civil judges, as well as the investigation of criminal misdemeanors and crimes conducted by the State Bureau of Investigation can also to some extent be done poorly.

Of course, the question of reforming the judicial system is quite difficult, especially during the armed aggression of the Russian Federation, but it is necessary and to some extent it would contribute to the improvement of the activities of the Armed Forces of Ukraine as a whole.

The purpose of the article is to highlight the problems related to military justice in Ukraine and to compare the judicial systems of some countries that have a fairly developed system of military justice and to develop proposals for its introduction in Ukraine

Key words: Ministry of Defense of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, Military justice, Military police, Military courts, security and defense sector of Ukraine, national security of Ukraine, discipline and law and order in military units, punishment of military personnel.

На сьогодні практично військова юстиція в Україні передана до цивільних судів. В науковій літературі питання військової юстиції неодноразово розглядалося практично одразу після Революції Гідності [1, 2, 3]. При цьому науковці підходили до вирішення проблем військової юстиції з різних сторін. Одні пропонували створити військову поліцію і надати їй більш широкі повноваження. Інші пропонували створити саме військову юстицію, яка б включала поліцейські органи, органи військової прокуратури, а також військові суди.

Останні пропозиції вже більш конкретно висловлювалися дослідниками після Революції Гідності та становлення Збройних сил України [4].

У Верховній раді України навіть було запропоновано декілька варіантів законів про введення військових судів, та інших органів військової юстиції, зокрема, військової прокуратури, проте вони не були прийняті [5].

У жовтні 2019 року Міністерством оборони України разом з Академією правових наук та рядом інших зацікавлених організацій було

проведено всеукраїнську конференцію, яка була присвячена проблемам військової юстиції [6]. Проте відповідного закону не було розроблено і прийнято.

Якщо проаналізувати в цілому існування системи військової юстиції в Україні то після отримання незалежності у 1992 році було узаконено існування військових прокуратур, які мали повноваження і досвід роботи у військах з метою підтримання відповідного правопорядку [7].

Проте у 2012 році у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України [8] військові прокуратури було розформовано.

Можна по різному ставитися до нового Кримінального процесуального кодексу України. Він досить демократичний, відповідає вимогам Європейського Союзу та т. ін.

Проте можуть бути окремі питання хто активно працював над прийняттям нового кодексу. Одним з ідеологів його прийняття бав відомий А. Портнов, який після нападу на Україну у 2022 році втік з України у Москву.

Не можна говорити про прямі зв'язки прийняття нового кодексу та питаннями скасування військових прокуратур та військової юстиції в цілому, але не слід забувати, що Збройні сили України в період коли Президентом України був В. Янукович було найбільш розвалено, і частиною зазначено розвалу стало також скасування військових прокуратур, та військової юстиції в цілому.

Звичайно, це припущення, проте такі дії могли бути підготовкою до розвалу української армії ще в ті часи.

Після Революції Гідності та початку війни з Російською Федерацією як вже зазначалося були досить конкретні дії щодо створення системи військової юстиції.

На початку 2015 року кабінетом міністрів України був підготовлений проект Закону України «Про військову поліцію» [9]. Зазначений проект передбачав, що у Збройних силах України повинно було бути створено відповідне військове правоохоронне формування.

Основні напрями діяльності військової поліції передбачали таку діяльність:

- забезпечення правопорядку серед військовослужбовців в цілому;
- виявлення, припинення та запобігання кримінальних, а також адміністративних та дисциплінарних правопорушень які вчиняються військовослужбовцями;
- здійснення заходів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів;
- дійснення заходів щодо забезпечення охорони військового майна;

– здійснення заходів щодо протидії диверсіям та терористичним актам стосовно військовослужбовців;

– захист прав і свобод військовослужбовців, а також цивільних осіб, які знаходяться на військових об'єктах [9]

Основним питанням, яке було визначено в даному законопроекті було те, що пропонувалося надати органам військової поліції всі функції поліції. Тобто працівники військової поліції після прийняття закону мали б право:

– проводити досудове розслідування стосовно злочинів та кримінальних проступків, які були вчинені військовослужбовцями, або мали стосунок до проходження військової служби;

– проводити оперативно-розшукову діяльність з метою виявлення та припинення злочинів і кримінальних правопорушень, а також з метою попередження таких правопорушень;

– затримувати військовослужбовців, щодо яких є підстави вважати, що вони вчинили правопорушення;

– виявляти причини та умови вчинення злочинів та кримінальних правопорушень, а також обставин їх вчинення і пропонувати застосування відповідних заходів щодо їх усунення;

– виконувати рішення командування стосовно утримання осіб на гауптвахтах, а також у спеціальних палатах та т. ін.

– забезпечувати виконання кримінальних покарань стосовно осіб, які засуджені до тримання і дисциплінарних батальйонах;

– проводити відповідні службові розслідування;

– здійснювати відповідні заходи стосовно збереження військового майна та майна військовослужбовців;

– проводити розшук військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини, а також вогнепальної зброї, яка викрадена.

У проекті передбачалось, що військова поліція підпорядковується Міністру оборони і виконує його вказівки. Разом з тим не вносилися пропозиції стосовно створення військової прокуратури та системи військових судів. Таким чином все рівно залишалися проблеми стосовно керівництва та контролю за діяльністю військової поліції, які цивільні суди та прокуратура здійснювати не могли у повному обсязі.

У проекті, який було запропоновано у 2015 році, який був прийнятий Верховною Радою України за декілька днів до повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну також було виділено завдання та основні напрями діяльності військової поліції. До основних завдань військової поліції було запропоновано віднести такі напрями:

– здійснення правоохоронної діяльності яка спрямована на виявлення, попередження, припинення, а також розкриття та розслідування злочинів і кримінальних проступків, які в подальшому мають бути віднесені до її компетенції шляхом внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України

– проведення оперативно-розшукової діяльності у справах про кримінальні проступки та злочини, які вчиняють військовослужбовці;

– проведення спеціальних превентивних заходів у Збройних силах України;

– проведення заходів у сфері забезпечення правопорядку та дисципліни у системі Збройних сил України;

– проведення заходів з метою попередження та виявлення адміністративних правопорушень, які допускають військовослужбовці Збройних сил України, а також притягнення тих військовослужбовців, які вчинили такі правопорушення до відповідальності;

– проведення заходів з метою виконання накладених адміністративних стягнень та виконання рішень судів стосовно кримінальних покарань; – здійснення контролю аналіз виконанням відповідних нормативних актів, які стосуються безпеки дорожнього руху та управління транспортними засобами військовослужбовцями.

Здійснення інших завдань які стосуються питань національної безпеки у воєнній сфері в мирний час та у період військового стану.

У проекті також передбачено структуру військової поліції до якої мали входити два департаменти – Департамент розслідувань та спеціальної превенції, а також Департамент військової поліції.

Ідея досить непогана, адже департамент розслідування мав проводити заходи:

– у сферах що стосуються виявлення, припинення, а також розслідування та розкриття правопорушень та кримінальних злочинів, які вчиняються військовослужбовцями;

– з метою розкриття та розслідування зазначених злочинів та правопорушень він мав би право проводити оперативно-розшукову діяльність;

– здійснення заходів, які включають спеціальну превенцію, проте що включають наступні заходи у проекті не визначено;

– здійснювати представництво в судах як третьої особи та надавати допомогу працівникам прокуратури у випадках представництва прокуратурою представництва інтересів держави в судах у справах, які стосуються інтересів держави у сфері національної безпеки та оборони;

Департамент військової поліції мав проводити наступні заходи:

– дізнання у справах про правопорушення, які вчинені військовослужбовцями;

– заходи з виявлення адміністративних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями та накладати адміністративні стягнення;

– проводити оперативно-розшукову діяльність в необхідних випадках;

– здійснення заходів щодо виконання доручень слідчих, суду та слідчих суддів;

– здійснення виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень;

– здійснення заходів з організації діяльності військових комендатур та т. ін.

Слід зазначити, що в проекті Закону України передбачено, що військова поліція підпорядковується Кабінету Міністрів України та Міністерству оборони України.

Проте зазначений закон до сьогодні не прийнятий і мабуть не буде прийнятий, оскільки він не передбачає кардинальних змін у сфері військової юстиції.

На нашу думку, з метою створення ефективної системи військової юстиції необхідно здійснити наступні заходи:

– запропонувати і внести до Верховної Ради України проект стосовно змін до Кримінального процесуального кодексу України, де передбачити створення системи військової юстиції, тобто військової прокуратури, військових судів та військової поліції;

– чітко розділити функції військової поліції та військової прокуратури за прикладом цивільної прокуратури та поліції, військова поліція здійснює заходи по проведенню превентивних заходів щодо вчинення кримінальних правопорушень та злочинів військовослужбовцями, а також проводить розслідування. Військова прокуратура виступає в судах з обвинувачуваними пропозиціями, а також допомагає у розслідування вчинених злочинів і правопорушень та здійснює контроль за діяльністю військової поліції і наглядає за законністю проведення оперативно-розшукової діяльності;

– у військових судах необхідно ввести посади слідчих суддів, адже вони також мають здійснювати контроль за діяльністю військової поліції.

– щодо підпорядкування зазначених органів то можна запропонувати підпорядкування військових судів Міністерству юстиції України, як частини всієї судової системи;

– прокуратура може бути підпорядкована Генеральному прокурору, для цього необхідно ввести посаду заступника Генерального прокурора у сфері військової юстиції.

– військова поліції має підпорядковуватися Міністру оборони України як один з підрозділів спрямованих на підтримання правопорядку та дисципліни в Збройних силах України.

Література:

1. Лощикін О. М., Шевченко А. Є. Роль військових судів в реформуванні судової системи сучасної України. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 5–11.
2. Пахомов В. В., Каріх І. В., Дегтяр Р. О. Військова поліція. *Правові горизонти*. 2017. № 5. С. 120–124.
3. Котляренко О. Перспективи формування військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 56–64.
4. Вдовитченко В. Система військової юстиції як частина військової організації України. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2019. № 2(60).
5. Полянський А. Військова юстиція в Україні: проблемні питання *Юридичний вісник*. 2019. 3.
6. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / упорядники : Пилипчук В. Г., Коваль В. П., Богущкий П. П., Беланюк М. В., Дорогих С. О., Доронін І. М., Радзівська О. Г. К. : Видавничий дім «ArtEк». 2019. 358 с.
7. Про прокуратуру Закон України від 05.11.1991 року N 1789-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/print1390832413113899>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. 768 с.
9. Проект закону про військову поліцію Верховна Рада України законотворчість. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648

References:

1. Loschikhin O. M., Shevchenko A. E. The role of military courts in reforming the judicial system of modern Ukraine / O. M. Loschikhin, A. E. Shevchenko. *Pravo.ua*. 2015. No. 3. P. 5–11.
2. V. V. Pakhomov, I. V. Karikh, R. O. Degtyar Military police / V. V. Pakhomov, I. V. Karikh, R. O. Degtyar. *Legal horizons*. 2017. No. 5. P. 120–124.
3. O. Kotlyarenko. Prospects for the formation of the military police as a component of the military justice system in Ukraine / O. Kotlyarenko. *Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. 2016. No. 1. P. 56–64.
4. Vdovitchenko V. The system of military justice as part of the military organization of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Prosecutor's Office*. 2019. No. 2(60).
5. Polyanskyi A. Military justice in Ukraine: problematic issues. *Legal Bulletin*. 2019. 3.
6. The system of military justice in ensuring the national security of Ukraine: collection of materials of the international scientific and practical conference / Compilers: Pylypchuk V. G., Koval V. P., Bogutskyi P. P., Belanyuk M. V., Dorogykh S. O., Doronin I. M., Radzievska O. H. K. : "ArtEк" publishing house. 2019. 358 p.
7. On the Prosecutor's Office Law of Ukraine dated November 5, 1991 N 1789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/print1390832413113899>
8. Criminal Procedural Code of Ukraine Scientific and practical commentary : in 2 volumes, T. 1 / O. M. Bandurka, E. M. Blazhivskyi, E. P. Bourdol et al. In general ed. V. Ya. Tatsia, V. P. Pshonki, A. V. Portnova. Kh. : Pravo, 2012. 768 p.
9. Draft Law on Military Police Verkhovna Rada of Ukraine Legislation / URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЮРИДИЧНІ НАУКИ**

Випуск 2 (65), 2023

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *В. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *А. О. Марєєва*

Підписано до друку 14.09.2023 р. Замовлення № 1023/628
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,91.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім “Гельветика”
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.